

הירחון לספרות

שפנוולד

שנה י"ד • גליון 130 • כסלו תשנ"א • נובמבר 1990 • 10 ש"ח • חברה • ביקורת • תיאור

הקקור ההשבר

שיחת החודש
זיה שמיר:
כבר בחייו
היו

יצירותיו תנ"ך מודרני

- אלי ברזביא
- יפה ברלוביץ
- יעל דיין
- אברהם וולפנון
- בן דרור ימיני
- אלקנה מרגלית
- יורם פרי
- שלמה צירלניקוב
- אנריס ריינר
- זאב שטרנהאל

70 ההסתה העובדים

מנחם
ברינקר:

איין
ברנר'זם • יש ברנר'יות

האשכ"ז והרוחני והאדם

משה גרשוני: גייג קטן
רבקה מאיר

שבתאי

מאדום והלקין

אוקטאביו
פאם
רוח
הכל עבר

מושיק: קומצב

שירים וסיפורים: אברהם בלבן • ג'ון ג'ירנו • שדר גזרי • משה דור • כ. יחזקאל • אניאלה ישנסקה • גני לבל • ורה מייזלס • אריה סיון • שמואל שחל

יותר קילומטרים - בכל העולם!

שמן מנוע 20W/50
באיכות SG

קסטרוֹל GTX

בכל העולם עושים יותר קילומטרים עם שמן מנוע Castrol GTX. הנוסחה הבינלאומית מבטיחה למנוע יותר קילומטרים של נסיעה, רמת איכות SG נותנת לך שמן ברמה הגבוהה ביותר ומאריכה את חיי המנוע, וצמיגות 20W/50 מתאימה את השמן בדיוק לדרישות המנוע שלך בכל תנאי התפעול. "פז" מציעה לך יותר בטחון ויותר קילומטרים באריזות Castrol GTX, בכל תחנות "פז" ו"עוז".

Castrol GTX - שמן המנוע המוביל בעולם

להשיג בתחנות "פז" ו"עוז".

בגליון זה:

• רב שיח

• שיחת החודש

• רשימה מתורגמת

• סיפור אוטוביוגרפי

מקור המשבר -

70 שנה להסתדרות:

- אלי ברנביא • יפה ברלוביץ
- יעל דיין • אברהם ולפנון
- בן־דוד ימיני • אלקנה מרגלית
- יורם פרי • אפרים ריינר • זאב שטרנהאל.

שיחת החודש:

זיה שמיר: כבר בחייו היו יצירותיו תניך מודרני

בריסלאב פקין:

דנילו או החיים כמכאוב

גזי לכל: בשם העם

6	שירה וסיפורת ורה מייזלס: שירים
7	כ. יחזקאל: שירים (פרסום ראשון)
9	שמואל שחל: אדם הכרמלי, שיר
13	משה דור: שירים
16	אוקטביו פאס: רוח מכל עבר; פואמה; מספרדית: אסתר סולאי־לוי
17	אריה סיון: שירים
41	עודד גיורי: לדעת; שיר
44	אברהם בלבן: שירים
46	גיני לכל: בשם העם; סיפור אוטוביוגרפי
50	אניאלה ישינסקה: ההרפתקה של דינירה; סיפור
52	יולה ה.: מחץ לחיים של דורי סורל; סיפור

מדור מיוחד: מקור המשבר - 70 שנה להסתדרות

22	רב־שיח בהשתתפות: אלי ברנביא; אברהם ולפנון; בן־דוד ימיני; יורם פרי; אפרים ריינר
22	יעל דיין: דמוקרטיזציה של כל תהליכי הבחירה
23	זאב שטרנהאל: הענק שאיבד את שריריו
24	שלמה צירולניקוב: על הסוציאליזם הישראלי
26	אלקנה מרגלית: ההסתדרות לקראת הבאות
29	אהרן הראל: מונולוג
30	מנחם ברניקר: אין ברניזום, יש ברנירות
32	יפה ברלוביץ: "שלוש ארבע - לעבודה" - לגלגוליו של נושא העבודה בשירת המדינה

שיחת החודש

זיה שמיר: כבר בחייו היו יצירותיו תניך מודרני

מסות ומאמרים:

40	בריסלאב פקין: דנילו או החיים כמכאוב; מסרביית־קרואטית: דינה קטן בן־ציון
42	רבקה מאיר: האדום והלבן, הגשמי והרוחני והארם שביניהם; געגועים אל האוונגרד

ביקורת ספרים

6	ולטר גראב: השקפותיו הפוליטיות של היינה
7	רחל גיל על "מערכ ירושלמי" לצבי עצמון
8	ספי שפר על "הכל" לזלי גורביץ
9	לאה הולצמן על "האש המעדנת" לאלון אלטרס
10	יאירה גנוסר על "ייחודים עלי אדמות" לאיתמר יעז־קסט
11	שלום רצבי על "ייחודים עלי אדמות" לאיתמר יעז־קסט
12	עמלה עינת על "חינוך בישראל" לשלמה סבירסקי
13	אהוד בן עזר על "זה אישל מדבר" לחנוך ברטוב

מדורים קבועים

5	לפי שעה - מדורו הפוליטי של יעקב כסר
5	מושיק - קריקטורה
53	רוני סומק: חצי פינה

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1990/1991

שם ומשפחה _____

כתובת _____

טלפון _____

מצורף בזה שיק על סך 75 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח

חתימה _____ תאריך _____

חברי המועצה הציבורית: אהרן הראל; איילה זקס, א.ב. יהושע; עוזי לוי; יהושע מאור; גד סומך; ישראל פולק; מיכאל פלדמן; נחום פסה; יעקב רכטר; ליאון רקנאטי.
יו"ר המועצה: משה פורת.

عتون 77
مجلة أدبية شهرية

بحررھا: يعقوب سر
الحررة الساعدة: عايلا بينات

مينة التحرير: شمعون بلاص, يوسف حورتي
- ساسون سوميخ, زينا شمير, اهورون هارنيل

ITON 77

Literary Monthly

In collaboration with Beit-Berl
Editor: Jacob Besser
Assistant Editor: Amela Einat

Managing Editorial Board:
Shimon Ballas, Josef Gorni,
Aharon Harel, Sasson Somekh,
Ziva Shamir

בסיס: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך

המערכת והמהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456671
המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות
המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת.
המונים למערכת מתבקשים לטלפן אך ורק למס' 03-456671.
חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל. כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש.

סדר, צילום: דפוס מופת רומרון בע"מ לחות: אורני
הדפסה וכריכה: חבי הכורכים

ירחון לספרות ולתרבות
עורך: יעקב כסר
עוזרת עורך: עמלה עינת
מערכת: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, זיה שמיר, ששון סומך
מוכרי המערכת: מיכה כסר
ניקוד: שמואל רגולנט
הנהגה: דמנה שוחט
מועצת מערכת: יצחק אורבון אורפ, גילה בלס, יוסי הדר, אהרן זינדברג, א.ב. יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאס.
המ"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל - עמותה

יעקב שפי :

מזכיר הארגון הארצי של עובדי התעשייה האווירית וחבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות.

ההסתדרות

היא

כמעט

המדינה

הדבר השני בחשיבותו הוא שמירה על רמת השכר ועל תנאי העבודה. תפקידנו לשמור על שכר ריאלי, ואם אפשר גם לשפרו, אין בכך בושה. ניתן לומר שהשכר בתעשייה האווירית הוא טוב, ואנחנו לא מתביישים בכך, למרות שלפעמים מנגחים אותנו בענין זה. יש הרי לזכור שהרכב האוכלוסייה בתעשייה האווירית הוא מיוחד ברמתו. יש לנו כארבעת אלפים מהנדסים, כארבעת אלפים טכנאים, וכשש מאות אקדמאים נוספים – מדעני מחקר שונים, והשאר, כמעט כולם בוגרי תיכון או בית-ספר מקצועי. אין כאן כמעט עובדים ללא השכלה. והחברה עצמה היא חברת-על טכנולוגית העוסקת בנושאים שברומו של עולם: לוויינים, טילים, מטוסים וכו'. אלו הסיבות לשכר העובדים הגבוה.

בנוסף לטיפול בנושאי השכר ותנאי העבודה, אנו עוסקים בנושא הרווחה. הקמנו לצורך זה מנגנון גדול מאוד. בארגון העובדים שלנו פועלים שלושים וחמישה איש שתפקידם לטפל ברווחת העובדים בתחומים שונים: תרבות, ספורט, סמינרים, טיולים, הצגות, בתי-הבראה ועוד. זה מלבד החנויות הקיימות במפעל, שאינן שייכות לנו. את אלה הוצאנו בזמנו מידי ארגון העובדים, והקמנו עבורן חברה כלכלית נפרדת. ברור שחנויות אלה מגדילות באופן עקיף את שכר העובד, מכיוון שכוח הקנייה שלו גדל.

כל הנושאים האלה מתפרשים, כפי שאמרתי על 16,500 אלף עובדים המצויים במפעלינו השונים בכל הארץ – בתעשיות גולן, בשדה-התעופה בן-גוריון, בשני המפעלים ביהוד, במפעלים שבבאר יעקב, בירושלים, באשדוד ובבאר-שבע. וישנם עוד מספר מפעלים בהם התעשייה האווירית היא בשותפות חלקית בלבד.

בנוסף לעבודתי בתעשייה האווירית אני גם חבר בוועדה המרכזת של ההסתדרות.

הוועדה המרכזת, לטעמי, היא "ממשלת ההסתדרות". היא הגוף העליון שמפעיל את ההסתדרות. התפרשותה – על הרבה מאוד תחומים, למרות שהציבור חושב שמתעסקים בה רק בנושא השכר. האמת היא שאנו עוסקים במסגרת זו במכלול הנושאים השייכים להסתדרות – בקופ"ח, בספורט, בצעירים, בבתי-אבות, בפנסיה וכו'. בישיבה הקרובה, למשל, ידונו בין השאר בהתקדמות המהלכים לאיחוד קרנות הפנסיה.

כפועל-יוצא מכל אלה, ברורה דעתי על ההסתדרות – אני חושב שבלי ההסתדרות, היתה מדינת-ישראל נראית הרבה יותר גרוע. ברור שכיום יש לערוך בה שינויים ברוח התקופה וזה אכן נעשה. ועם-זאת, עם כל החולשות גם ההסתדרות וגם חברת-העובדים הם מוסדות חיוניים, הן לעובדים והן למשק הישראלי. לולא ההסתדרות, לא היה קיים למשל כל נושא הפנסיה. לממשלה אין כוח "להרים" נושא כזה. גם אם מדברים כיום על פנסיה ממלכתית, ברור שמדובר עליה במסגרת הקרנות הקיימות של ההסתדרות. אי-אפשר להשוות גם בין בתי-האבות של "משען" לבתי-אבות אחרים. בתי-האבות הפרטיים מיועדים לעשירים בלבד, אבל גם כך אני לא חושב שרמתם מגיעה לזו של "משען". ובנושא הרפואי – לולא היתה קיימת קופ"ח הכללית של ההסתדרות, שמגיעה לכל מקום במדינה ולא רק למקומות אליהם כדאי להגיע מבחינה כלכלית, היתה במדינת-ישראל רפואה לעשירים בלבד. ההסתדרות אינה רק איגוד מקצועי. היא כמעט המדינה. למפעלים שלה אין תחליף. צריך, כאמור, לערוך בה מספר שינויים, ארגוניים, אבל כללית היא עדיין מוסד חיוני.

אני מסיים בימים אלה את הקדנציה השלישית שלי כמזכיר הארגון הארצי. ה"אני מאמין" שלי הוא שלא די להסתגר בתוך המפעל שאני מייצג, אלא צריך לפרוץ החוצה. כדי לייצג טוב את העובדים, צריך ידע וקשרים שניתן להשיג במוסדות החיצוניים, ובעיקר במוסדות ההסתדרותיים. כל תפקיד אליו אנחנו מצליחים להיכנס במערכת ההסתדרותית, עוזר בסופו של דבר לעובדים שלנו כאן במפעל. אני כמעט לא מכיר ארגון עובדים כלשהו שמטפל רק במפעל שלו. הרי תכתיבים כמו הסכמי העבודה והסדרי הפנסיה, באים מבחוץ. הדברים הללו אינם נסגרים בין ועד העובדים לבין ההנהלה, אלא בין ההסתדרות לאוצר, לארגונים הכלכליים, או בתוך ההסתדרות עצמה. ברגע שיש לנו חברים שמשוברים במוסדות האלה, הם יכולים לעזור לבוחריהם.

יש לי מגוון גדול של תפקידים, שכן אנחנו – התעשייה האווירית – הננו הארגון הגדול ביותר בתעשייה, המייצג 16,500 עובדים. היות והתקופה הנוכחית היא תקופה קשה מבחינה כלכלית הדבר החשוב ביותר כרגע לדעתי הוא שמירה על מקומות העבודה. נדמה לי, שהיו כמה ועדים וארגונים שלא השכילו לעשות זאת בתקופה האחרונה: אתא, תדיראן ועוד, ומי ששילם את המחיר, בסופו של דבר, היו העובדים. לכן אני חושב שתפקידו החשוב של ארגון עובדים, כיום, הוא קודם כל לדאוג שלעובדיו יישמר מקום העבודה.

המלצת
עתון 77

וירגיניה וולף: מכלול סיפורים קצרים בעריכת סוזן דיק; מאנגלית: ברוריה בן ברוך; כתר היינוך בל: ההתקפה; סיפורים; מגרמנית: איריס בן-נון; זמורה-ביתן דוד פרישמן: כמדבר; מעשיות ביבליות, סיפורים ואגדות; אחרית דבר והערות מאת צפורה כגן; רישומים מאת מנשה קדישמן; דביר; קולות. שלמה ניצן: צבת בצבת; מוסד ביאליק. צבי עצמון: מערב ירושלמי ושירים אחרים; ספרית פועלים.

יוסף גורני: החיפוש אחר הזהות הלאומית — מקומה של מדינת-ישראל במחשבה היהודית הציבורית בשנים 1945-1987; עם עובד/אופקים. מרים איתן: שנה; שירים; ירון גולן. איטה פאוול: צלופחי הזהב; מציבת: רות בוגדי; זמורה-ביתן. פיליפ רות: לקרוא את עצמי ואת האחרים; מאנגלית: דפנה לוי; זמורה-ביתן.

יצחק צוקרמן (אנטק): שבע השנים ההן; 1939-1946; הקיבוץ המאוחד; בית לוחמי הגיטאות. יגאל בורשטיין: פנים כשדה-קרב; ההסטוריה הקולנועית של הפנים הישראליים; הקיבוץ המאוחד. מוטי בהרב: כפיר; שירים; ספרית פועלים.

ד.מ. תומס: החלילנית; מאנגלית: דבורה נגבי; מנשהוף; זמורה-ביתן. ליון פויכטונגר: נצחון; מגרמנית: צבי ארד; זמורה-ביתן. אבי ליפסקר: משחקי השח של אבא; שירים; הקבוץ המאוחד. קורנל מקושינסקי: השד מהשביעית; מפולנית: אורי אורלב; איורים; זביגניב פויטרובסקי (לכני-נעורים); זמורה-ביתן.

דוד מארקיש: רק שלוש שעות טיסה; מרוסית: יוסף ארגמן; הקבוץ המאוחד; קו אדום.

הסופרים הזוכים
בפרס ראש-הממשלה
מוזמנים לקבל את הפרס...

קומצב

לפי
שעה

גם
אתה...!?!?

פולסטינית לצידה של מדינת-ישראל, כפי שעשה זאת הפעם ראש-הממשלה. ואז, אפשר פשוט לאסור אותו לפי תקנות החרום המנדטוריות, כמו שנהגים בערבים בתוך הגבול הרוק ומחוץ לו. לפני ראה"מ"נו נפתח על-כן כר פעולה נרחב, וכוח רב מרוכז בידי, וצוות גדול של יועצים אחיתופליים מצוי לידו. ובאשר לנטייתו הטבעית לאוטוקרטיה — היא קיימת, באופן טבעי, באישיותו, משקמה הוא בא. היא כור מתצבתו.

שתי אפשרויות: א. ציבור הסופרים יעבור על-כך בשקט מנומס ומנומס. יסתפק במחאה ממולמלת נוסח יו"ר אגודת הסופרים שטען בטלוויזיה, בחצות, כמתנצל, שבעצם הסופרים הם "בחרים בסדר גמור" וכותבים "על-פי מצפונם". תגובה כזאת, המתרפסת כחנחונה, משפילה בעצם את ציבור הסופרים. ראה"מ לא היה מעז לפגוע בדרך זו בשום מגזר מקצועי אחר. יש בפגיעתו זו התערבות גסה בחופש היצירה ואיום נרמז שאם לא תרפס את חולצתך עד לכפתור הצוואר האחרון, אתה צפוי, אדוני, לעונש. ב. ציבור הסופרים והמשכילים בכלל יחרים את הופעותיו של ראה"מ, ויאמר לאיש הזה — או.קיי, אתה מזלזל בנו. בסדר, זכותך. לא כראש-ממשלה אלא כאזרח, ונאחזו כאזרחים שלא מכירים בך, מחרימים כל אירוע ממלכתי הקשור בך ובהשתתפותך.

יש גם סיפא לדברים — תעודה אחת מבין השתיים ה"פגומות", או לפי דעה אחרת — ה"מושלמות", חתומה רק על-ידי חותם אחד. עליה חסרות שתי חתימות — לצד חתימת ראה"מ שאיננה, חסרה גם חתימתו של שר החינוך, הממונה על ביצוע תקנון הקרן. הימנעותו של האחרון מחתימה, חמורה לא פחות מזו של ראה"מ, ואולי אף חמורה יותר, כי הוא האיש האמור להגן על חופש היצירה במדינה. הוא האיש שידו על המשאבים המיועדים לטיפוח האמנות והספרות, ושתי אלה אינן יכולות להתקיים תחת איום בסנקציה כזו או אחרת!
גם אתה, המר?

וטנציאל סאטירי רב נעוץ דווקא באי-חתימתו של ראש-הממשלה על תעודותיהם של אהוד בן עזר ויצחק לאור, שניים מבין עשרת זוכי פרס ראש-הממשלה ע"ש לוי אשכול.

יש אומרים שזו הפעם הראשונה בחייו בה נתקל שמיר בעשרה שמות של סופרים. יש גם הטוענים שהתעודות הנ"ליות הן ה"חומר הספרותי" היחיד אותו קרא האיש מאז שחר ילדותו. אבל כל אלה הן כבחינת זוטות. חמורים כאמת הם דבריו של יוסי אחימאיר בראיון המתעמת שלו עם אהוד בן עזר (בהנחייתו של דן מרגלית), בו טען אחימאיר שזו הדרך הלגיטימית לדעתו, שמצא ראש-הממשלה, כדי למחות על דבריהם וכתביהם של אהוד בן עזר ויצחק לאור.

מפתיע, שיוסי אחימאיר, בעל המראה האינטליגנטי, לא חש בחומרת דבריו, שכן מחאתו של ראה"מ באה בתוקף סמכותו. אין זו מחאה וולונטרית של אזרח נפגע, חסר השפעה אדמיניסטרטיבית, אלא "מחאה" של ראש-ממשלה שבידיו עוצמה ביצועית אדירה.

מחאה מעין זו, עלולה לגרור אחריה גם סנקציות, ברומה למה שנעשה בזמנו לשאפיק חביב. היא יכולה, בהמשך, גם למנוע מסופר בלתי-ידידותי זכות למלגה, כפי שקרה בקרן "ישראל-אמריקה" ביחס לבקשתו של יצחק לאור (בשל מקרה זה, דומני, התפטר חנוך ברטוב מהוועדה המקצועית). וניתן למנוע מסופר כזה גם עבודה לשם פרנסה, כפי שזכור, ולא לטובה, משנות ה-50. ובמקרה קיצוני יותר, ניתן ליטול ממנו גם את הזכות לפרסום יצירתו, וגם זאת כבר קרה בישראל פעמים לא מעטות. ובסופר-של-דבר, אפשר אף להחיר את דמו על-ידי הגדרתו כמי שמצדד במדינה

המאמר נכתב בעקבות הופעת מבחר יצירותיו של היינריך היינה בתרגומו של שלמה טנאי.

השקפותיו הפוליטיות של היינריך היינה

ירסומו הבינלאומי של היינריך היינה מבוסס בעיקר על שיריו הליריים, המופיעים ב"ספר השירים", שחובר בימי נעוריו. שירים אלה הולחנו פעמים רבות והם משתייכים לאוצרות הספרותיים הגדולים ביותר של האנושות.

אולם, המשורר היה גם הוגה פוליטי בעל מבט חודר אשר תפס את הכוחות המניעים של התהליכים ההיסטוריים והחברתיים. הקורא את מסותיו ושיריו נהנה לא רק מן ההברקות הלשוניות, אלא גם מן השנינות והחריפות של ניתוחיו, אשר נשארו אקטואלים גם בימינו. כעוד שרוב המשוררים הגרמנים בני-דורו פיארו את היחסים החברתיים בחקופה הפאודלית ושרו שירי תהילה לקיסרים הגרמניים בימי הביניים, אלה אשר הטילו את מרותם כמעט על כל אירופה; הרי שהיינה היה חסיד המהפכה הצרפתית, אשר חרטתה על דגלה את עקרונות שיוויונות האדם, חופש הפרט ואחווה העמים. נפוליאון כונאפרטה היה בעיני היינה לא רודן זר אשר דיכא באכזריות את השאיפות הלאומיות של העם הגרמני, אלא אישיות היסטורית עליונה, אלוהית כמעט, אשר הפיצה את רעיונותיה הנשגבים של המהפכה באירופה כולה. הערצה זאת באה לביטוי כבר באחד משיריו הראשונים (והמפורסמים ביותר) "הגנרלים", אותו חיבר בשנת 1819.

כסטודנט באוניברסיטת ברלין בשנים 1821-23, הושפע היינה מתורתו של הפילוסוף הגל אשר האדיר את נפוליאון כ"נפש העולם", שתפקידו מימוש הרוח העולמית המשחררת את בני-האדם מן הכבלים התומריים והרוחניים ומצעידה אותם לקראת חרות.

בשירו "דוקטרינה" (1840) ובחיבורים אחרים העניק היינה משמעות מהפכנית לפילוסופיה

המדינית של הגל, וטען כי הפרוש האמיתי לתורת הגל הוא קריאת המדוכאים למרד.

למרות נטיותיו המהפכניות, אין לכנות את היינה דמוקראט הדוגל בשלטון עממי. הוא שאף אומנם לסילוק שרירי המשטר הפיאודלי בגרמניה, משטר שדיכא את חופש הדיבור ושמר על ההיררכיה המעמדית המבוססת על ייחוס וכתוצאה מכך – על הפער החברתי הנובע מלידה; אולם הוא חשש כי המוני העם מחוסרי האמצעים ונטולי החינוך עלולים יהיו להשמיר מתוך כוונת ונקמה את הערכים האסתטיים ואת אוצרות האומנות היקרים כאשר יסתערו על העולם המנוון הישן וישמידוהו.

על-מנת לצאת מן הדילמה של חיוב המהפכה ושליחת שלטון מבצעיה, ברעיונות המדיניים של הוגה הדעות הצרפתי סנט סימון ותלמידיו. על-פי הפרוש שנתן לתורה זאת, העם לא חייב למרוד ולהתקומם נגד דיכוי, אלא ששיחרורו צריך להתבצע בעזרת אישיות נעלה, הדוגלת אך ורק באינטרסים הכלליים של הציבור. גאון פוליטי כזה, אשר בו אין שמץ של אנוכיות, שאיפת בצע והאדרה עצמית, אמור להישען על אומנים, מדענים, משוררים ואנשי-תרבות אחרים, אשר יקדמו ביצירותיהם את האנושות לקראת עושר ואושר. היינה קיווה כי הוא בעצמו יוכל להעמיד את כשרונותיו לפקודתו של שליט מיוחל זה. בשירת האפוס המפורסם – "גרמניה אגדת החורף", אשר הופיע ב-1844, הביע המשורר את תיקנתו כי יום יבוא ויתגשם חזונו האוטופי על עולם של שפע ושיגשוג. עם זה, שפך קיתונות של בוז ולעג על האידאולוגיה הראקציונרית של המשוררים הלאומניים הרומנטיים הגרמניים ועל טענתם שמשטר זכויות היתר של ימי הביניים תואם את טבע העם הגרמני.

בסוף 1845 הכיר היינה בפריס את פרדיננד לאסאל הצעיר אשר 17 שנה מאוחר יותר הפך למנהיג הפועלים הגרמנים. היינה היה מוקסם מגאוניותו וכינה אותו "המשיח של המאה ה-19". באחד משיריו – "אל הצעירים", הוא הישווה את לאסאל עם אלכסנדר מוקדון כובש העולם העתיק, אלא שלאחר חודשים מועטים התאכזב

היינריך היינה

מבחר שירים ומכתבים

עברית: שלמה טנאי

ההערה בשולי הציור: כך נראיתי בנקודו של ה-6 באפריל 1829.

היינריך היינה

ממנו והבין שלא הוא הגאון שיציל את האנושות. גם מהפכת 1848 איכזבה את המשורר המזדקן, אשר מחמת מחלתו היה מרותק למיטה בביתו שבפריס. בשיחות רבות עם ידידיו וגם בשירים אחדים ביטא היינה אז זילזול במהפכנים ה"לא יוצלחים", בנציגי האספה הלאומית בפרינקפורט ובכמות פוליטיות אחרות. עד סוף ימיו נשאר היינה נאמן לחזונו הפוליטי בכר הצורך החיוני באמנציפציה אנושית.

כמבוא לאוסף המאמרים שלו – "לוטציה" (1855), כשנה לפני מותו, הצהיר כי הוא מאמין בניצחון הקומוניזם, אשר יוכל לחסל את הלאומנות הגרמנית באופן מוחלט. בניגוד לדעותיו הקודמות הגיע למסקנה כי נְוּחַת פשוטי העם וסיפוק צרכיהם החומריים עולים בחשיבותם על חששותיו הקודמים מפני השמדת אוצרות התרבות והאמנות, ובכלל זה יצירותיו שלו. הוא הדגיש, כי לערכי המוסר על האנושות נודעת עליונות על העקרונות האסתטיים.

ורה מייזלס

מבטים

כמו שעשוע נעורים
בחנו עצמנו, מי ישפיל מבטו ראשוך.

הבטנו זה בזה, מעשה חפוש
וזלזול
מבטך חדר דרכי
עיניך עיפות מה שהוא
מכסות דק ריחית לחה
כמו וילון אורגאנזה
נימי הדם משרטטים
מפות דרכיך

עיני פקוחות לרוחה
כמו מביטה באוקיינוס תקנותי

שפתנו תתומות
בשקט תהומי.

נמרטו נוצות אנוי הולדתי
לתוך פסת תלומותי
לעת אכיב נשלחת לגלות בארצי
מכוצת בך חיסות.

הבקר בהניחי הפסת לאורר
נקרע בה כמו צהר
דרכו התעופפו נוצותי
והכל לכן.

הד

את הד עצמך
מביטה שורותיהך הפתובות
פעמים קוראת בהן, מנסה
בקול של "פנת השיר"
לא יודעת מתלבטת
לכודה כמו פנים העפרון.

המלצת עתון 77

עפרה אילון: חניטה צימרן: ילדות כואבת; מבט שני על ילדים מוכים; ספרית פועלים. אלי נצר: לפני בוא המשיח; שירים; ספרית פועלים.

רחל חלפי: חמר; שירים; הקיבוץ המאוחד; קרן תל-אביב לספרות ולאמנות ע"ש יהושע רבינוביץ. יעקב כ"ץ: כמו עיני; אוטוביוגרפיה של הסטודנט: כחר.

חנה פנחס-כהן: הצבע בעיקר; שירים; עם עובד. עפרה עופר: דיבור עקיף; רומן; זמורה-ביתן.

אורי ברנשטיין: הרפתקאות ירוקות; הסיפור על מה שקרה לחברי מייקל ולי בנטיעה הגדולה לאירלנד; אירוס: אבנר כץ (לילדים); דביר. יעל פישביין: לדה רעה; אירוס: דני קרמן (לכני נעורים); ספרית פועלים.

ללא טקסים ושם רשמי

זעיר. ו"מוסיקה שמיימת רחוקה מבלי נגנים". ליד היות אהובתו "מפליצה ומחרכנת משתינה מזדיינת מדממת, כמו חיה מוציאה מרחמך ילדים," (עמ' 12).
 את חלקו השני — "מעורב ירושלמי" — פותח עצמון בציטוט משירתו של צ'סלב מילוש: "מהי שירה אשר לא מצילה / עמים או בני אדם? / שתוף פעולה עם השקרים הרשמיים, / זמר שיכורים שמישהו יחתוך את גרונם בעוד רגע, / חומר קריאה לנערות מתבגרות."

ציטוט זה, דווקא, עזר לי להבין מדוע זו הפעם אהבתי יותר את השירים שבהם ממצט עצמון באותו תיעוד חלקיקי מדויק, כמו מקצת מילוש הוא משורר העוסק באידיאות היסטוריות ופילוסופיות וגם אינו נמנע מן הדידקטיקה. כל שיריו הם מעין קרב שבו החיים מוטלים על כף המאזניים, ואין הוא בוחן את הביוגרפיה האישית שלו, אלא כדי להסיק מסקנות ולהפיק לקחים ולנקוט איזו עמדה מוסרית. לצד שירה כזאת, שירה המצמצמת את עצמה לתחום אישי, שירה שבה המשורר הינו מתכוונן פסיבי מעט אשר אי אמונו בקלה מוליד פיתרון פואטי של ריבוי פרטים, שירה שאינה מתייחסת לזמן כמימד היסטורי אלא כאיזה מצב מתמשך ומחזורי, שירה שכזאת מותירה את הקורא מנוכר מעט.

דרך טיפולו של עצמון בחומרי השירה, אותה דרך המפתיעה כל כך ומרגשת בקריאה ראשונה (כמו בספרו הקודם "ערף") מולידה לפעמים בקריאה שנייה ושלישית אי-נוחות קלה של ניכור. כל עצם ועצם, לפני שהוא מוכנס אל השיר, מפורק לחלקיקים קטנים, ומתוך

ס קריאת שיריו של צבי עצמון עולות בדעתי מצלמה ותמונה. וכדי שזו האחרונה תהא מדויקת ככל האפשר, ולא תחסר ולו פרט קטן אחד — שבריר של התרחשות, מאט המצלם את משך הצילום ומקיף עם העדשה שלו את כל המרחב כולו. וכמו בציור אימפרסיוניסטי, כל כחם כשהוא לעצמו אין ערכו רב, אבל כשכל הכתמים נאספים איש אל אחיו, נברא אותו מכלול מיוחד.

"סופו של דבר שום דבר / לא תתפוש, כפשוטו, מבפנים, / לא תבין כראוי, לעצמו, עד תכלית, /" (עמ' 6).
 שורות אלה, הלקוחות מן השיר הפותח את הקובץ, הן אולי ההנמקה לאותו דבר הנעוץ בבסיס שירתו של עצמון.

כיוון ששום דבר כשהוא לעצמו אינו בר הבנה, ותכליתו דינה שתהא נסתרת מאיתנו, טורח המשורר ומתעד את הנעשה לפרטיו. יראה הקורא וישיג לפי מידת יכולת ההשגה שלו. גוני גונים של צבעים כדי שלא לפסוח חלילה על זה הנכון. ואין עצמון מקפיד לברור לו רק חלקיקי דברים נראים וברי נגיעה. מצלמתו אינה פוסחת גם על המופשט לחלקיקיו. "יודע כל, את הזיוף הלא מודע, המגונן, נימת ביטול, / את הפחדים, מוגבלויות, פגמי הגוף, ומשוגותיו, /" (עמ' 10) מוריס דני (ידידו של הצייר גוגן) כתב במניפסט שלו "הגדרת הניאו מסורתניות": "התמונה, לפני היותה סוס מלחמה, אישה עירומה, או איזו אנקדוטה — היא מעיקרה שטח חלק מכוסה בצבעים הערוכים בסדר מסוים."

אותה התמזגות מצטברת של פרטים קטנים, יום-יומיים כמעט, יש לה ערך גם כתיאור מצב כלשהו וגם כהצהרה על ריבוי משמעויות. כל פרט ופרט ניתן להשגה רק מבחינת האופן שבו הוא ארוג בתוך כל המכלול כולו.

הספר מחולק לחמישה חלקים. חלקו הראשון — "תפאורה מסוגנת" — הוא מעין המשך ישיר לספרו הקודם "ערף". שוב מככבים "תנוך האוזן" וה"לח"י" וה"שיער שמרחף כמו נשמה ענוג שאין לגעת", ליד "ריח הפה" ו"פצעון

מסתפק בהגדרה אחת של שירה, ומציב זו ליד זו הצעות מספר. על רקע כל אלה אהבתי יותר את השירים בהם עצמון עדיין נשאר נאמן לחד פעמי, לקונקרטי, למכחולים הרכים ולשפופרות הצבע העדין, ועם כל זאת אינו גולש לניסויים לשוניים כמטרה בזכות עצמה.

בהרצאה בטקס קבלת פרס נובל ב-1980 אמר צ'סלב מילוש: "החיים מקבלים ייפוי כוח מן המחרישים לעד" ואילו עצמון, מתוך הצטמצמות במעגל פרטי וקטן מזה, כתב בשירו "מניין" (עמ' 38): "שבעה, גם השלושים עברו, / וכבר חודשיים. מספר עגול כמעט / ללא טקסים ושם רשמי. / אפשר לחשוב אולי — החופש הגדול." ■

כך, חש הקורא לפעמים תחושה של מציצת המסיג גבולות לא לו, וצופה באירועים (שחשיבותם למחבר אינה מוטלת בספק) כעומד מן הצד. את הניכור הזה מיטיב לתאר עצמון עצמו ב"אפילוג השיבה הביתה" (עמ' 23): "השירים הכי טובים על המדבר, / על החום, השרב המייבש את השכל, / ייכתבו בחדר קריר, ממוזג מצוין / צמרמורת קלה לאורך הגב." וגם בשירו מלים (עמ' 37): "מלים, כמו תכריכים, עוטפות / תחושה, מערפלות פינות הגוף, סדין, / כבר לא רואים פנים." / ואולם, אם נתייחס לקטע של מילוש — זה המצוטט בלבד, (מבלי לכוון בעקביו את שירת מילוש כולה) הרי אין כמוהו לאפיין את שירתו של עצמון. גם הוא אינו

כ. יחזקאל

פרסום ראשון

אתחנתן עם גברת,
 מתר עם גברת.
 שתעבד כזמרת של שירים
 מן החיים בכתונות.
 היא תצחק על כלם,
 נדבאים, מסכנים, עלובים, עניים.
 יהיה לה שער כמו השמש
 ושפתים בצבע אדמה.
 בלילה אני אשכב על הגב
 והיא מעלי תשתמש באביזרים מלאכותיים.
 נקרא מגזינים, כיאה לאנשים מתרבתים.
 אני אוכל להוציא גזרות,
 לתפור לה שמלות לכל החתונות,
 ובלילה, כשהיא תעבד, אני אעמם את האורות,
 אשים לי תקליט ואלבם את אחת מהשמלות,
 ואדבר על כל מצב, על כל נושא,
 בכלל, על מה שקורה.
 אני אשתק לפי זמן קבוע, כדי להקשיב כמוכן.
 לבסוף, אפשט את השמלה,
 לאט, לאט, כדי לא להרס את האוירה.
 אשכב על המטה עירם ואאונן, ואדמין על
 פרחים, על צפרים ופרפרים.
 והיא תבוא ותזין אותי עם פל האביזרים.

צבי עצמון;
 מעורב ירושלמי
 ושירים אחרים;
 ספרית הפועלים;
 1990;
 48 עמ'

מקסים משחק באש
 השתקפותו במעמקים בסוף עמום.
 מראה מלטש שלי,
 בחלי על מטה ירקה, מראה עמום שלי,
 ובשם אלוהים תזהר מקסים
 על חלצת המשי.
 לנקבה מבלבלת.
 לצפרנים משוכות בלק אדם,
 כמו עשר נשים יפות, ליד גברים,
 שעומדים מול חלונות,
 מתחת עץ בבקר יפה וצועקות
 "תקח אותי, תקח אותי".
 גם אני רוצה מקסים,
 קצת זכרונות של אהבה,
 עם ריח משקיף על צעדי הרקוד שלי.
 באולם גדול עם אלפי מושבים
 ליד בר אדם, שמתמיהא לפני.
 בחצר פהפיה עם טוסים וברזים שטים.
 שאשכח את חליי על פר דשא ירק.
 מקסים תזהר, בשם אלוהים, תזהר.

“בוראשית”

שיר כמים שקוף כלום
 אין בו תעביר דרכו יד /
 הוא כשלעצמו שום דבר
 // אלא / במקום בו תרד על שפתו
 על כרכיך / מלא פפך מים ושתה”
 (עמ' 69).

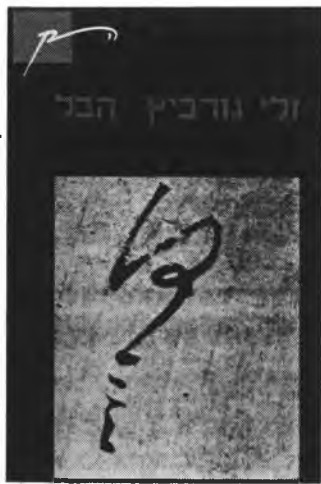
שורות אלה, בשיר ה-49 “בהבל”
 של זלי גורביץ', הן מהיפות ביותר
 והמרגשות בספר זה. הן גם חלק
 מאחד השירים המרכזיים בספר זה
 לצורך הבנתו, לצורך הבנת הרבדים
 שמנסה זלי גורביץ' לומר בשירים
 אלה.

“מאותו מקור, מאותו לב / נובעים /
 בכת אחת כמה נהרות הם הנהר
 האחד” (עמ' 68). אותם כמה
 נהרות, האם הם אלה שבשיר 45
 (אין שמות לשירים): “וממקום
 הרוח / נשלח / קול // מן המקום
 העמוק // ובא לנהג / הדבור /
 להוציא דבורים ישרים // כי הוא
 המחשבה / הוא הקול / הוא הדבור
 / והכל אחד” (עמ' 64). הכל אחד

— אין פירוש הדבר שהקול
 והדיבור והמחשבה הם שמות
 שונים לאותו דבר, אלא שהם ככמה
 נהרות בתוך נהר אחד: היכללות
 בתוך מסגרת אבל גם נתינת הזהות
 למסגרת זו. השיר — אין לו
 ממשות משל עצמו — “כלום אין
 בו” — ורק יש בכוחו לשבור
 צמאון; הוא נהפך למשהו, כאשר
 האדם יורד על כרכיו (בתחינה?
 בהכנעה? בהשפלה? בענוה?)
 וראוי להרגיש, שזלי גורביץ' אינו
 משתמש כאן בהשתקפות; האדם
 אינו רואה את כבואתו במים,
 כשהוא כורע על שפת השיר. אי
 הבחירה בדימוי הבכואה אינו תלוי
 בכך שמדובר בדימוי שחוק, אלא
 משום שזלי גורביץ' אינו מדבר על
 העולם (גם העולם השירי)
 כהשתקפות. העולם אינו משמש
 מראה; אין בעולם תאומים לדברים
 שבתוכו. “המחשבה בערמות
 נזרקה החוצה // מאכילה מבחון
 את עצמה” (עמ' 37).

המחשבה, הדיבור, מוציאים
 דברים, “את עשבי-הלב” (עמ' 36),
 וזורקים בערמות / על המדרכה
 בחוץ” (עמ' 37) כמי שמעשכ גינה.
 ואז “העשבים מאכילים את
 הנחיריים / ריח אדמה רטובה” (עמ'
 37).

האם מדובר בפרפטום מובילה —
 מכונה שתנועתה תימשך עד עולם,
 מכונה המזינה את עצמה בחומריה
 שלה? מהי נקודת המשען של
 המשק האוטרכי הזה — נקודת
 משען חיצונית לו — שמאפשרת
 לי, לקוראים אחרים, להבחין אותה?
 ואולי קודם כל — להבחין בו?

הניסיון של זלי גורביץ' להבחין היכן
 מסתיים האני ומתחיל העולם —
 אינו חדש לגביו. בחלק משיריו
 הקודמים כבר הוא נוגע בשאלות
 הללו, שעלו אינספור פעמים
 בתורות ההכרה ובשירה. תוך כדי
 הניסיון הזה לתחום את העולמות
 מתברר שהמונח “לתחום” אינו
 מדויק: יש, אמנם, ערמות עשב
 בחוץ, ויש לעומתן עשבי-הלב
 ומחשבות; אבל התלות ההדדית
 ביניהם, כריאתם זה מתוך זה,
 מובילה להשערה שמדובר במופע
 שונה של אותו דבר עצמו: פעם
 אלה הפרשות שנוזקות החוצה,
 ופעם אלה חומרים שמוזנים את
 הפנים.

הבל הוא מונח עמוס משמעויות
 וקונוטציות בתרבות שלנו. החל
 מהבל הנרצח בידי אחיו בשל קנאה,
 ועד “שקר החן והבל היופי” אשר
 במשלי (ל"א, 30). אבל זלי גורביץ'
 אינו משתמש במשוואה הזו —
 שקר-הבל — שבספרו המוסרני של
 שלמה המלך, אלא “בהבל”
 המפורסם האחר שלו: “הבל הבלים
 אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל”
 (קהלת, 2א).

ומתוך המשפט הזה מוציא המשורר
 לא את המשמעות הניהיליסטית, לא
 את המובן האומר: מעפר אתה ואל
 עפר תשוב — אלא הוא מוציא
 ממנו את המובן לפיו הכל עשוי
 מהבל, העולם נברא בהבל, בהבל
 פה, בדיבור. כפי שנאמר: “בעשרה
 מאמרות נברא העולם”. שהרי
 אלוהים לא נזקק לדבר מחוץ
 לעצמו כדי לברוא עולם; המחשבה
 הפכה לקול, והקול אמר: יהי אור.
 והיה אור. “גרון הדבור / זורק /
 לאויר את העולם” (עמ' 14).

ולפעמים אפילו לא עולם נברא
 בדיבור, אלא העולם הוא הדיבור,
 הוא הקול. אין ממש מלבד הקול
 היוצא מהגרון, מהבור, מה“בורא-
 שית” — כלשונו של גורביץ' —
 בור בורא ראשית.

ולפעמים העולם שנברא הוא
 זיכרון. כמו שם “שנתקע בי / כאות
 / כעקץ / מלא אותי כולי” (עמ'
 26). והזיכרון אינו רק מראה ששוב
 עולה מול העיניים, או מלים
 שנאמרו או קול; הזיכרון הוא גם
 הכאב והפחד; הוא גם תחושות וגם
 התוהו ובוהו של התת-מודע. “לא
 נפטרים מהבהלה שהשם / כשנקרא
 / מוציא ממעי השק” (עמ' 27). וזה
 אחד השירים היפים בספר הזה. כמו
 קוסם, שבהנף מקל או בהבל פה

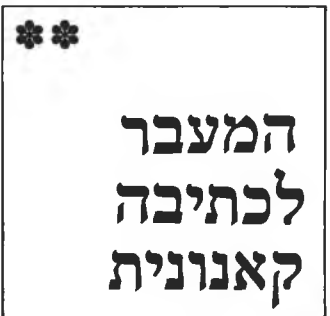
מפריח יונים מתוך כובע ריק
 לכאורה, מקים ממשות מתוך האין,
 כף בשיר — השם, המלה, מקימים
 שוב את הזוועה, את האימה.

אבל זיכרון הוא דבר פנימי, עולם
 שאינו קיים עבור הזולת. ואז השיר
 “בהבל / מהלב // במלה // מחזיר
 בי // נשמת / מוליד אותי בחמלה
 החוצה // את / הרוח // שם כחיה
 בחוץ” (עמ' 7-8). ועוד יותר מכך:
 “הנקוד מקדש את המלים / תוקע
 אותן / מבחון // במקום // רוצע /
 אותן / למקומן // כף אלהים /
 רוצע / אדם / למקום” (עמ' 44).

כאילו מה שממוסמר (ויפה מאוד
 הדימוי היוזואלי של הנקודות
 כראשי מסמרים) למקום הוא
 בהכרח גם ממשי.
 וכך בשיר בעמ' 49: “הדרך לעמק
 רצופה כבישים צרים // עקוף / את
 המשאית / הוזהלת ככדה בכביש
 הסרגל לפניך”. וכבר ברור לקורא
 שהעמק הוא עמק זרעאל, שהכביש
 הוא כביש קונקרטי, זה המוביל
 לעפולה, אבל אחר כך: “עבור /
 באחת / את עצמך” — וכבר לא
 ברור אם בעולם הממשי נוסע
 המשורר או רק בזיכרון. אבל השם
 — כביש הסרגל — כבר רצע אותו
 למקום מסוים, ומאפשר לקורא
 להתמקם גם גיאוגרפית ולא רק
 נפשית.

שירי “הבל”, כדרך הפילוסופיה,
 מעלים שאלות, אף שלא כדרכה הן
 אינם עונים עליהן. ואם ישנן
 בשירים שונים קביעות נחרצות —
 כמו, למשל: “לא היתה ולא תהיה
 נְבִישָׁה / אלא זו הנבראת // מהתוהו
 ובוהו של המחשבה” — קביעות
 שנדמה כי הן יוצרות מטאפיסיקה
 חדשה, הרי בסופו של דבר מתברר
 שזלי גורביץ' לא תחם תחומים ולא
 הגדיר הגדרות (או גדרות), ויותר
 משהוא עונה הוא שואל; וטוב שכך
 לשירה, וטוב שכך לשירה שלו. ■

אלכס זהבי

המעבר
 לכתיבה
 קאנונית

פרה הראשון של רבקה
 קרן ראה אור ב-1970,
 אך הביקורת קיבלה את
 הרומן שלה “טעם הדבש” (1990)
 באותה חשדנות, שבה מתקבלים
 ספרי ביכורים — בעיקר של
 סופרים שאינם צעירים מאד. ספריה
 הקודמים שאינם מוכרים לביקורת
 זכו כפרטים יוקרתיים וחסרונם
 שהם שייכים לקטגוריה של ספרים
 לבני נוער, ואלה עדיין לא זכו

להכרתה של הביקורת. אפילו
 ספריהם לילדים ולבני נוער של כ'
 תמוז, מ. שמיר, י. עמיחי, ל.
 גולדברג, פ. שדה ואחרים לא זכו
 שיתייחסו אליהם בדיונים הכוללים
 על יצירות מתחריהם, פרקי פרוזה
 מעולים של ב. טנא, י. ביבר, ג.
 זרחי, ח. שנהב או רבקה קרן
 ורומנים של א. שטרייט ורצל נותרו
 נחלתם של קוראיהם בלבד, ואפילו
 החוקרים הצעירים שזכרון חוויות
 הקריאה בספרים טובים אלה שמור
 עמם לא זיכו אותם מעולם
 בהתייחסות כלשהי, אפילו לא כזו
 שהעניקו לטקסטים מגומגמים
 ועילגים שנכללו במסגרת הקאנון,
 וכך קרה גם לרבקה קרן; הנובלה
 שלה “קיץ עצוב מאושר” (1986,
 פרס זאב), המזכירה באיכותה את
 סיפורי י. קנו ור. אלמוג
 המתמודדים עם חומרים דומים,
 נותרה אנונימית לביקורת, ואילו
 הרומן שלה לא זכה להיקרא כהלכה
 ולתגובה הולמת.

עניין מעניין הוא המעבר מכתובה
 לקבוצת קוראים מוגדרת (ילדים
 ו/או בני נוער) לכתיבה קאנונית.
 קורה להם לסופרים שברגע מסוים
 הם רוצים להשתחרר מהמגבלות
 הלשוניות, המבניות והתמאטיות
 שכופה עליהם הכתיבה לצעירים,
 ייתכן גם שבמודע או שלא במודע
 הם רוצים להשתחרר מחיבתם
 התמימה של קוראיהם הצעירים
 ולעמוד במבחנים של הקוראים
 ה“רציניים”. קראתי כתיביד
 אחדים של סופרי ילדים מצוינים
 שהשקיעו מאמץ עצום בכתיבת
 נובלות ורומנים. כולם התקשו
 להשתחרר משתי מגבלות רציניות:
 מהמחויבות לשיקוף מימטי של
 הראליה ומהמבנה הליניארי של
 העלילה, נוסף על כך נמצאה בהם
 אותה המגושמות, הנובעת מן
 הצורך לתווך במפורט את “חומר”
 החדש — תכונות אופייניות
 לסופרים מתחילים. כלומר, קרה
 להם שאיבדו את הביטחון
 שמעניקות המיומנות והחיוניות
 האופייניות לפנייה אל קהל יעד
 מוכר.

לא רק שליקויים אלה אינם מצויים
 ברומן של רבקה קרן, אלא
 שהשימוש שהיא עשתה כמתכונת
 סיפור טריוויאליות הוא מתוחכם,
 והמודעות שלה למגבלותיו של
 הרומן הראליסטי-פסיכולוגי הניעו
 אותה לחפש פתרונות שונים מאלה
 הרווחים בורם המרכזי של הרומן
 הישראלי.

לכאורה, סיפור המעשה של “טעם
 הדבש” הוא סיפור מתח שבמרכזו
 עומדת פעילות ה“מוסד”. אולם,
 מראשיתו ברור לקורא, שבהיפוך
 למקובל בספרות מו'אנר זה,
 הפעילות ב“מוסד” משמשת לגיבור
 כיסוי למאבק עם סכנת התמוטטותן
 של ההגנות בפני הסתף של
 הזכונות הנוראיים מן השנה
 האחרונה של מלחמת העולם.
 הכריחה מפני זהותו האמיתית,

• ביקורת ספרים

זלי גורביץ':
 הבל; ריתמוס;
 הוצ' הקיבוץ
 המאוחד, קרן
 ת"א לספרות
 ולאמנות

רבקה קרן:
 טעם הדבש;
 עם עובד;
 1990;
 עמ' 206

וצירופם מאפשר ניסוח היבטים שונים של בעיית האדם הנמלט מפני זכר הטראומה ומסרב לעבדו. מיזמנותה של ר. קרן, עמדה לה לכנות עלילה אמינה שהיסודות העל־טבעיים הם חלק אינטגרלי שלה, ומוסיפים לה נופך של אירוניה. מעבריה התכופים מן הסיפור בגוף ראשון המהימן, שבאמצעותו מובאת ראית הגיבורים את הקורה להם ועמם אית הסיפור בגוף שלישי שבו מוצגים הדברים כפי שיכלו להראות מבחוץ — כלי שהסופרת תנצל את הזכות של ידיעת הכל, מאפשרים לשמור על רצף העלילה, ובו בזמן מוסיפים רמזים לפענוח הפרובלמטיקה הנפשית של הגיבורים. עלילת הספר מתרחשת בנופים זרים, כמעט אקסוטיים לקורא הישראלי, ומשולבים בהם קודים זרים הרווחים בלשון הגוף ובדרכי התקשורת הלא מילולית של תרבויות אחרות — ובתוכם כאלה שהפכו במשך הזמן לסמלים קלישאיים באופרטה ובפזמון המרכזי אירופי. ניתוקם של אלה מהקשרם עלול ליצור רושם מסולף של תוכן הספר, אירתו ובעיקר — של בעייתיותו. בניגוד למה שנכתב בתגובות חטופות אחדות שהתפרסמו סמוך להופעת הספר, עלילתו אינה מחליקה על פני בעיות, ואינה עוקפת אותן — אלו מנוסחות בה בחריפות. בזכות המתח שנוצר בין המתחייב מן הז'אנר הקליל, כביכול, וּמִן השימוש ביסודות אגדתיים — בלאדיים מרכזי־אירופיים לבין המטען הרגשי הקשה שהגיבורים נושאים, הטקסט "עובר" אל הקורא ללא קושי, כביכול, אך מותיר אותו עם הידיעה על אכזריותו של המאבק שמנהלים השרידים ובניהם על זהותם ועם זכרונותיהם. ■

לאה הולצמן

לוקים בבנאליה

לא מזמן נקלעתי להרצאה על אמנות עכשווית (אמנות פלאס־טיח). המרצה הנכבד הקרין שקופיות על הקיר, ובו בזמן, למראה גבותיהם המורמות של קהלו, אמר, שבימים אלה לא היה דן שום יצירת אמנות לשבט או לחסד, מבלי לדעת את שם הצייר, את עבודותיו שהיו, את האסכולה שאליה הוא משתייך, ומבלי להכירו. במלים אחרות, יצירת

השקעת האנרגיה הפיזית והרוחנית המתחייב מכיסויו היומרגיים (מומחה לשפות עתיקות, מנהל מכונים לתרבות הגוף ועוד), ואפילו מאמציו ליצור קשר משמעותי עם צעירה איטלקיה חיונית — כולם אמורים לנחב אותו אל שבילי בריחה שבבחרתם נמצא ביטוי לצרכים אמיתיים שהנצו והחלו להתפתח לפני השבר הנורא שהתחולל לאחר כיבוש הונגריה על ידי הנאצים. במידה מסוימת תזר כאן מוטיב שהוצג בצורתו הגלמית ב"ארץ גזירה" של רות אלמוג. כל אימת שיסוד ה"מתח" האופייני לספר ריגול גובר, ר. קרן מסיטה את תשומת לב הקורא מסיפור־המעשה אל עלילת משנה, וכשיש חשש שהקורא מתייחס ברצינות אל הפטנטים המעשיים של התגברות על מכשולים היא מכניסה יסודות על־טבעיים לעלילה. עניינו של הספר אינו הסיפור על הבריחה של אנה־מריה סנטו ואף לא של הברחת כתבי־יד עתיקים ושל סודות גרעין. שניים מן הגיבורים העיקריים של העלילה — פרייהייט וברבש לא היו מגיעים מעולם לעיסוקיהם המסוכנים כמבריחים וכמרגלים, אלמלא ניסו להימלט מזכר השבר שפקד אותם בזמן המלחמה, כשלונה הנורא של אסתר, בתו של ברבש, ניצולת מחנה הריכוז, להשתלב בשגרה של סביבתה, כשהיא סולדת מכל אמונה, ומתימרת לנהוג בפיקוח, מביאה אותה להתדרדרות מוחלטת. בתה אנה־מריה קורנליה היא שמשלמת את המחיר, כמו בניס אחרים של ניצולים — בריחותיה מן המציאות הקונקרטיה, גם אם הן חסרות תכלית — בעיקר משום שחסרה להן הכסות האידיאלית, דומות במידה רבה לאלו של הניצולים. ההבדל בינה לבניה הוא שהיא לא חוותה את חוויות הצער שאין לו גבול, ולא התמודדה מעולם עם הצורך להחליט בתנאי לחץ החלטות שעלולות היו לקבוע את גורלה ואת גורל הקרובים לה.

הכיסוי של סיפור הריגול והבריחה אפשר לר. קרן לנסח בעיות קשות של ניצולים ובניהם, כשהיא עוקפת את הצורך בתאור ישיר של הבלתי ניתן לתאור (ההתרחשויות על סף הקץ ולאחר אובדן הקרובים ביותר), ונמנעת מניסוח התפתחותם של תהליכים נפשיים שלב אחר שלב. בסיטואציות־אבסורדיות ברוכן — משתבצים רמזי עבר,

לא אכחיש, היא אהבה אותו. /ועכשיו הוא בפנית החדר / אינו חש כמה שקרה.../ (עמ' 8). אלטרס שב וחוזר על ביטויים. שירים מספר פותחים בדרך דומה, שלא תמיד מתבקשת ממבנה השיר עצמו: "את קולך אתה משמיע..." (עמ' 10). "את עירום גופך אני יודע" (עמ' 17). "את אמי לא ראית..." (עמ' 18). "את אחותך לא תשובי לראות" (עמ' 20).

הלשון המרוקת והחסכונית, כביכול, אינה נעדרת סרכולים וגם צירופים שאין העברית סובלת. "את צירוף המלים קראתי בספר, שנפש אחרת בא לפאר" (עמ' 11). "עליך לדעת כי רגלי המתים / אינן מזיזות דבר. / אין בהן כובד.../ (עמ' 20). 'אין בהן כובד' הוא ביטוי הלקוח משפה אחרת. משום שכובד היא מלה הבאה בסמיכות, ולא, אין להקדים לה את ה'בה'. לא תמיד הניקיון כביכול אכן מנפה את הספחים התפלים ועוזר במציאת הביטויים המרוקים והחסכוניים. ואם כל אלה, לא הכל רע. ישנם שירים מספר טובים, שעומדים כשהם לעצמם, יהיו מקורות השראתו של המשורר אשר יהיו. "לא כיווני ששבר לב אמו מצער / ולא כמוך שגלית מעירך האהובה / אלא בקריאה, בעיון ובלמידה / אני יורד חדרי מוות. / וכשם שאהבתי אותך כשהיית גוף בן תמותה, / כך אוהב אותך כשאת משלידה." (עמ' 13, "בעיון ובלמידה"). כשסיימתי לקרוא את הספר, לא יכולתי להימנע מן המחשבה, שאלטרס לא פתח את דלתו, אלא כדי חריץ דק, וכמו בעל בית יהיר, כחן היטב את אורחיו קודם שהכניסם לביתו. ואולם, משזכו ונכנסו, לא ציפתה להם כל הפתעה, רק אכזבת מה. ■

האמנות לכשעצמה אין לה כל ערך אבסולוטי, ורק אותם חוטים הקושרים אותה אל מקומה יכולים לרומם אותה או להשפילה. זו מן הסתם גם דעתו של אלון אלטרס, המגייס את שירתו של דנטה וטורח ומבהיר לקורא התמים והבור, ששירתו אינה שירה של סתם, אלא שירה הנתלית באילנות גבוהים, ומשום כך זוכה גם היא ומתרוממת. ואם למקרא שורותיו אין הקורא מאמין, שיטרח וידפדף עד סופו של הספר. שם יציין אלטרס עבורו במדויק את השורה ואת מספר הקנטו "בתוספת" של דנטה, ולפעמים גם את שם הספרים שהוא טרח וקרא טרם שהעלה על הכתב את השורות האלה. ולא ספרים של מה בכך, חלילה, אלא את האודיסאה, ואת ההיסטוריה האיטלקית לפרנציסקו דה סנקטיס, וכמובן את יצירותיו של דנטה. ואולם, אפילו כל האילנות הגדולים האלה שהוא נתלה בהם, על ענפיהם המרוכבים, אינם יכולים להציל את מרבית השירים מאיזה שיממון ששב וחוזר על עצמו. ובתום הקריאה אתה מנסה להיזכר, להציל איזו שורה מים השורות, ואינך יכול.

ברוב השירים פונה אלטרס אל אמו המתה או לחילופין אל אהובתו. אלא שיותר ממה שאנו מתוודעים אליהן, אנו מתוודעים אל גופן, או שמא אל מה שמראה גוף זה מעולל למשורר. "במחשבה על הדמיון שיש בין גופך לגופה" (עמ' 32). "כל מקום בגופך אני יודע היטב" (עמ' 25). "את עירום גופך אני יודע" "את שרועה על המיטה" (עמ' 17). ואלה רק מעט מן הדוגמאות. משום כך הולכות דמויותיהן ומיטשטשות, כמו היו איזה קטליזטור לתחושותיו של אלטרס, ולא בני־אדם שיש בהם ממש כלשהו. עם זה שעניינו של הספר הוא כאב של אובדן שלא ניתן להתגבר עליו: "על העדרך לא ניתן להתגבר" (עמ' 14), לא עולה מן הספר תחושה של כאב אלא רק עיסוק בכאב ותהייה על קנקנו. כאילו אין מדובר במצב אנושי, אלא בתופעה שאתה מרחיק ממנה קמעה כדי שתוכל לאמוד אותה היטב ולהבינה.

מקצת השירים לוקים כבנאליה, ואין בהם כל התפתחות. "הצמח שקניתי לאמי האריך חיים אחריה /

שמואל שתל

אדם הכרמלי

- לו, היו לי עוד אֶלְפִים בְּשָׁנִים
- היו גִּידֵי מִיתְרִים פְּרוּטִים וְעוֹרֵי חֶלֶק וְלִטְיָף בְּעוֹרֶךָ
- על בְּשָׂרֵי שְׂרִיר וְקִים
- על עֲצָמוֹתֵי חֲלִיּוֹת הַנּוֹקְשׁוֹת
- על מְגֵדֵל שֶׁן צְנָאֲרֶךָ
- הֵייתִי כּוֹרֵךְ מְעוֹלִים
- וְעַד עוֹלָם אֶת יָפֶה
- תְּקוּפָה שֶׁנִּקְפָה
- אֶלְפִים בְּשָׁנִים עֲשִׂירָה
- מִשְׁלַל אֲשַׁקְלוֹן וְכִרְתִּים

— ראי את אבן השן על לסתי השבורה. שוחקת

אלון אלטרס: האש המעדנת — שירים; ספרי סימן קריאה, הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1990; 40 עמ'

הפחד חזק מתפילה

לקובץ רושם מונוליטי, כמעט חוזר על עצמו. עוד שיר המבקש הליכה לעבר יהדות אמונית, עוד שיר המבקש מגע עם הנשגב. כמעט ניתן לשבח את שירי איתמר יעוז קסט בספר זה כשירי אמונה דתית.

הרושם המונוליטי הזה מדומה. החומרים נעים במתח בין חזרה אל נופי ילדות, ותחושת מוות קרב, חזרה אל נופי אירופה וזכרונות מלחמה, בצד נופי תל-אביב, והכותל המערבי. דובר לירי מצוי בקרב המון נושאי תפילה, דובר לירי בשעת לילה, בינו לבינו. מסורת אתאיסטית מול מסורת הדת, וזכרונות ילד בין הוריו, שההסטוריה טפחה על פניהם — והעלאת דמויות ספרות מן הספר ומן ההסטוריה. לא רק החומרים מתוחים, גם הפרוזודיה נעה בגיוון רב מתבנית הסונטה אל תבנית פואמה, תבנית שיר לירי קצר ותמציתי בצד שיר פזמון וכו'.

עם זאת, נכון להצביע על רושם הכפילות שהקובץ מותיר: מונוליטיות ומתח בין קצוות. בתמיכה זאת שירה על כפילות, כפילות או חצייה שחומריה השיריים מצויים במתח בין הקפסם של חומרי הביוגרפיה מן העבר ומיקוד תשומת לב נגדית בשקלא וטריא פנימית בהווה. ביוגרפיה של טלטולים מול הגות שירית מדודה. הכתיבה מחברת בשירי אחד קצוות וניגודים: חגיגת הילדות עם קירבת הזקנה והמוות (בר-מצווה מאוחר) וזכר הנולה העולה ארצה לפני עידן ועידנים עם ותיק תל-אביבי המחזיק סידור בידו. ("שאנס לקבץ גלויותינו"). לשון ספרות דתית עם ספרות דור התחייה: (השיר 'גלוי וכסוי' במסגרת שלושה שירי 'נעילה').

את האוקסימורון 'תפילות כופר' כבר טבע אברהם חלפי. קובץ זה, בעיני, הוא זווית אחרת של 'תפילות כופר'. זווית אחרת. לא זווית רליגיוזית, כאצל אברהם חלפי החילוני, אלא זווית הגותית 'בין שורש ארצי לשורש שמימי'. שירת הגות של אדם המבקש להתקרב לעולם האמונה והעשייה הדתית. בעיני דומה שה'ציאה-בשאלה',

בקובץ זה, אינה פחות חריפה מה'חזרה-בשובה' בו. בקובץ יש משניהם. לא ביני לביני, אף לא עם כותב הקובץ, איני מוצאת טעם להיכנס לפולמוס האם זהו ספר 'הליכה אל האמונה', כפי שהוא מוגדר על גב העטיפה על ידי הכותב, או לא. בעיני היא זה כמעט כמו לשאול האם 'הכניסיני תחת כנפך' הוא שיר אהבה או שיר על אודות הביקוש הבלתי אפשרי אחר אהבת נעורים רומנטית, בעקבות חוייה אקספרסיבית של אכזבה.

דומה שאיתמר יעוז-קסט מהלך בעולמו השירי בין קו חזרה אל הארכאי לקו מקורי ועכשווי. דומה בעיני שלפנינו דיוקן חדש של 'התלוש' העברי, בין הכא להתם, דומה שהערך תשובה חד משמעית 'לשייכות' הוא לב הקובץ. איתמר יעוז-קסט קבע בזמנו את המושג "דו שורש": שורש דואליסטי של בני קבוצה בדור הישראלי, שבהיותם צעירים היו בני תרבות אחרת. טלטלת ההסטוריה של רדיפת היהודים והמלחמה עברה עליהם והם עברו, כמעט לא מוכנים, אל התרבות הישראלית.

הקובץ העכשווי ייחודים על ידי אדמות / שירים בשולי ה'סידור' ממשוך את קו ניסיון הרושורש, אלא שבמעמקי החומרים והתמטיקה לא החיבור בין המקורות עומד במוקד, אלא מתח אי יכולת 'התלוש' לחבר בין השניים.

למרות השימוש החגיגי כלשון תפילה, למרות הסיטואציות של טקסי דת, אלה הם אבזורים מעולם הדת לשימוש שירי לירי, או אולי יהיה זה מדויק יותר לתאר את העולם האמוני ואבזורו כמחוז חפץ בלתי אפשרי.

בעיתונים צהובי עיניים

אדם ילוד ההסטוריה של מחצית המאה העשרים, בר-דעת ובן-ימינו, חי היום על אדמה זו, אדמה המתכסה יום-יום בעיתונים צהובי עיניים, והוא מבקש לאחוז בסידור, מעימקא דליבא הוא מבקש להתפלל תפילת שמונה עשרה:

סונטה חמישית בסדרה 'סונטות בשולי תפילת שמונה עשרה' (ע')

32) ערוכה כל כולה כ'ציאה בשאלה' מול המונח המקובל, 'חזרה בתשובה'. למחזור הסונטות כולו כותרות שירים מתוך טקסט תפילת 18. מיקבץ הסונטות מעלה אשכולות של הרהורים, שקלא וטריא, ספקות והסתייגויות מנוסח התפילה:

בית א' (4 שורות)...

יִרְק מִפִּי סְפָרִים לְמִדְתִּי עַל קִיּוֹם מְצוֹת וְטַעֲמָן וּבְדֶרֶךְ הַדְּמִיּוֹן בְּלִבְךָ הַתְּפִלָּה וְתִפְלַת עֶרֶב וּבִקְרָא —

לשיר מבנה סונטה, לא בנוסח הקלאסי, אלא בנוסח חופשי הרבה יותר. הטקסט שומר על תבניות הבתים ומספר השורות, ואינו שומר על אורך השורה. הוא משלב, פה ושם, באורח לא מחייב, חריזה חלקית. החיבור בין תבנית סונטה אירופית לבין הדיון הלירי בחומרי הסידור משמש נקודת מוצא לכפילות התרבותית המצוירת בקובץ.

איני יכול לחזור בתשובה, יאמר הבית הראשון, כי לחזור בתשובה יכול רק מי שרחק, ואני בקרבתך לא עמדתי מעולם, ורק בדרך הדמיון בלבד התפללתי. בשורות הבית הזה ניתן לשחזר את הרצון, המוכר מן התפילות הקלאסיות, להתקרב ל'אל', להתגבר על המרחק. ישנה כאן הצניעות האופיינית למתפלל העומד עירום ועריה בפני כל יכול. הצניעות נראית כאן כמעט כהאשמה עצמית. כזו היתה הביוגרפיה שלי. רק בדרך הדמיון הצלחתי להתפלל. הלשון מביעה את הקרבה במונולוג ישר: 'בקירבתך', לא 'בקרבתי'.

בית ב' (4 שורות)

...לְאֹהֹב אֶת הַרְגֵּשׁ הָעוֹבֵר אֶת גּוֹפִי לְמִרְאָה אֲדָם הָעוֹמֵד בְּתִפְלָה, וְנִדְמָה הוּא מִרְחֵף בְּחִלְלִי,

הבית השני גם הוא מביע אמונה עזה, כביכול. הבית מעלה את המשאלה, את הרצון הדתי-אמוני 'לבאר את ארועי הימים בטימן של מעלה', ולאהוב מראה אדם העומד בתפילה. הזרימה בתמונות ובאמירות בבית השני איננה יוצרת, כצפוי, קרבה הולכת וגוברת, אלא ריחוק גובר והולך מן האמונה התמה. אין פנייה ישירה ל'קרבתי'. המשאלה הדתית לעמוד בתפילה, ככתפילת שמונה עשרה, מנוסחת בטקסט כדמיון ההולך אחריו שולל, כרצון, לא כודאות אפשרית, לבאר את העולם הזה כאותו של מעלה, והאדם העומד בתפילה בבית שיר זה איננו הדובר הלירי, אלא מראה אדם אחר: 'למראה אדם העומד בתפילה'. בדיעבד, הבית לא מתאר מתפלל אלא רגש העובר בדובר למראה מתפלל תמים, שאין אפשרות לדובר להזדהות אתו. הבית השני מסתיים בתאור

המתפלל, האחר, "ונדמה הוא מרחף בחלל". זו לשון אמביוולנטית. האם המתפלל מרחף בעולמות העליונים, או שהוא 'מרחף בחלל', אסטרונוט, (בסלנג) מחוץ למציאות הנכונה, הממשית, הקיימת?

בית ג' (3 שורות)...

נושָׂאֵי פְּלִי קוֹדֵשׁ שְׁגוּפָם הִיָּה תִבְתּ תְּהוֹדָה לְאַהֲבַת אֲדוֹנֵי הַקְּלִי.

הבית השלישי בסונטה נקשר לבית הקודם לו באמצעות מבנה הפסיחה המפצלת משפט אחד בין שתי שורות, וכאן אף בין שני בתים. הנושא התחבירי הוא 'הרגש העובר את גופי'. הרגש העובר את גופי מתמלא קלות ומראות נשגבים, של פעם. פעם היו 'נושאי כלי קודש', שגופם שלהם היה תיבת תהודה לאהבת אדוני-הכלי.

הלשון משלבת בשורה זו שני עולמות. דתי וחילוני. 'כלי קודש' מתחום הדת ו'תיבת תהודה' מתחום המוסיקה, לא מתחום לשון הקודש.

אם בכתבת שירה יש משמעות לרצף האלמנטים, ישנו בשיר רצף מתמשך והולך, שהקשרים בין אבריו בונים את משמעות הכתוב. ברצף השיר, בבית השלישי, שוב מתווכחים כאן יחזרו ספק-קירבה לקודש וודאות הריחוק ממנו. וברצף זה גובר המרחק בין הרגש העובר בהווה את גופו של הדובר הלירי לבין האנשים המאמינים. אלה אינם בני ההווה אלא מאמינים של פעם, אדמה "שפעם הילכו עליה נושאי כלי קודש". המראות והקולות הן מן המרחק, מעבר למראות חדרי ומתחת לרצפה. מעבר לרצון המוצהר. מהלך בתי השיר איננו רצף התפתחות הרגש הדתי. מעבר לרצון המוצהר, מעבר לכתיבה הפונה אל ספר תפילה, זהו מהלך התרחקות מן היכולת לחזור בתשובה. על כך, על המרחק, כותב השיר. מן 'תלוש' יהודי חדש, המבקש לעבור 'מעבר לנהר', מן החול לקודש, ואינו יכול.

בית ד' (3 שורות)...

— וְחָסַר אֲוִיָּם אֲנִי לְהִמִּיר בְּלִפְנֵי אֶת רִגְשׁ הַפֶּחַד בְּרִגְשׁ הַיְרָאָה.

הבית הרביעי, החותם את הסונטה, עובד יפה עם צרופי הלשון ומיסב את 'חרדת קודש' ליחרדה רעה'. כמוקד הבית המסיים את השיר עולים מתחת לרצפה 'רחשי אדמה זו' כרעירת אדמה. האדמה 'מתכסה יום יום בעתונים צהובי עיניים' — בטוי מטאפורי לאותן חדשות של רוע. רוע דם וחברה כחיי יום יום על האדמה הזו. 'האדמה המתכסה' תזכיר לדובר העברית את נוסח פשעי 'לכסות על הדם', 'עתונים צהובי עיניים' יזכירו לכל את העתונות הצהובה על הסקנדלים מן התחום החברתי.

העבר, ההווה ותקוות העתיד

אף-על-פי-כן / אני אומר לו, / ואף-על-פי-כן / אני אומר לעצמי, / ואני

מאזין ואני שומע / מבעד לשמות הרבה, מבעדי: "כותב איתמר יעזר-קסט בשיר הסוגר את המחזות "אני המרכבה" 38-41. במרכיביה של אמירה עיקשת ומונוטית זו יש כדי להצביע על כמה תימות המאפיינות את מסעו של אי"ק אל "יהדות אמונית" כלשונו. דהיינו: האף-על-פי-כן, שיש בו מכוונו של האיש, ההאזנה הדרוכה וההיענות לה הנעשים כמו מתוך כפייתיות, ועולם שבו הדברים אל האני אינם אלא "שמות" הדברים אליו מבעדו הם הטורים את מהלכו של המסע, שהוא ומהותו הם בלבד מעניינה של רשימה זו.

מסעו של איתמר יעזר-קסט אינו לעבר האמונה כשלעצמה, ואף לא לעבר החזיונה המיסטית. משום-כך יצפה הקורא לשווא למצוא באסופת השירים שירים בהם האני הדובר יעמוד מול חוסר יכולתו להאמין או מול שתיקת האלהים. זאת כשם שלשוא יחפש באסופה שירים מיסטיים בעלי אופי אקסטטי, בהם היחיד נעמד מתאחד-מתמזג עם האלוהי, או שירים שבהם מובלטת מתיחותה של ההתכוונות המיסטית התובעת מחד-גיסא את מודעותו וערותו המופלגת של האני, ומאידך-גיסא את התבלטותו ברגעי השיא עד כדי הפיכתו לכלי, לצינור השפעה או למרכבה להוויה המוחלטת איתה כשירי הקובץ התכוונתו ללאומיות ישראלית / יהודית ובודאי שלא בנוסחת הדר, המלכות והגבורה של אורי צבי גרינברג.

איתמר יעזר-קסט יוצא, אפוא, למסע מודע, בקצת העזה הייתי אומר שמסע זה הינו במידה רבה לא רק מסע מודע אלא אף מסע מבוקר, אל עבר "היהדות האמונית". פירושו של דבר: אי"ק מודע היטב לצדדיה השונים של חזיונית "היות יהודי" ולאפשרויות השונות להכרתה. כך שפעמים אין היהדות נתפסת אלא כלאומיות, פעמים כדת, פעמים כאתניות גרידא. אולם הוא, א. יעזר-קסט אינו מגדירה אלא באמצעות המונח "אמונה". ודוק: לא דת יהודית, קל-יחומר שלא לאומיות, אף אתניות. פשוט

"אמונה". וזו פירושה בראש-וראשונה בטחון, לבטוח בו... משום-כך, אין יעזר-קסט חותר לנכיה של האמונה, לבעייתיות הכרוכה בה. אלו הן מעניינה של התיאולוגיה, הפילוסופיה ודיסציפלינות שונות שמושאן 'האמונה' או אובייקט האמונה. היהדות כדת שעיקרה מעשים שבאמונה הינה עובדה היסטורית שאי"ק חותר להזדהות מלאה איתה. רק על רקע זה יובנו שורות כמו

"ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך... / ומה אם איני יכול, / ומה אם לאהוב איני יכול / בלי לגעת בדמות האהבה, / בלי להיות בין משיגי דמות הגוף — [שיר אהבה, עמ' 8].

אין הדובר בשיר יוצא מתוך חוויה נוסח חזיוניתו של פסקאל בהתייבבו התייבבות בלתי-אמצעית בפני "אלוהי אברהם יצחק ויעקב. לא אלוהי הפילוסופים". הדובר בשיר יוצא מתוך קבלת היהדות שאחת ממצוותיה, מצווה שעליו לשנן לעצמו מדי יום ביומו — ערב ובוקר, היא "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל מאורך". אלא שאין הוא מסוגל לעמוד במצווה זו. כלומר יעזר-קסט אינו שואל לאמונה. אין הוא בין מבקשיה. רצונו האחד והיחיד הוא שאף הוא, איתמר יעזר-קסט, על כל הביוגרפיה האישית אותה הוא נושא על עצמו, יקיים את המצווה עליה נצטווה על-פי מה שהוא מכנה "היהדות האמונית".

בצורה דומה הוא ניגש אל חובת מצוות הנחת תפילין:

"מה לך יד, להתיירא / מפני הרצועות השחורות אשר תנחנה סוף-סוף / על הבשר הרך ומכה השגורים" ["ידי-שמאל שלי", עמ' 10].

ברי לו לדובר בשיר שהוא זה שיקבע אם היד תניח תפילין או לא. כן ברור לו שלא אי-הסכמה עיונית-תיאולוגית היא הניצבת בפניו. פשוט היד יראה את הלא-מוכר. אולם, עליו, כיהודי המבקש להגיע במודע אל "יהדות אמונית" לקיים מצווה שבה נצטווה ה"יהדות האמונית". משום-כך יכול גם האני לתמוה: "כיצד זה מתוכי בניתי אמונתך" ["גילוי וכיסוי" עמ' 91 בתוך המחזות "שלושה שירי נעליה"]. מכאן גם תוכן אותה אמירת אף-על-פי-כן החוזרת שוב ושוב בשירים, ושאינה פתחתי רשימה זו.

ואכן, רק 'אני' החותר אל האמונה לא מתוך הרהורים תיאוסופיים או תיאולוגיים יכול לומר:

"בראשונה — / העליתיך מתוך עצמי בלבד / בכח הרצייה והמחשבות והחשים העמומים / להיות לי כורא שמים וארץ" ["מסירת-עצמו" עמ' 92].

יהודים-מיסטיים, כמו הספרות הקבלית והחסידית, אולם לא בפני עצמם. החוויה המיסטית הנרמזת והנכספת בשירי האסופה נעשית תמיד בתוך מסגרת היותו של האני הדובר יהודי. כך נהפכים מסעות כמו-מיסטיים או רליגיוזים אלו לצדידי דרכים בלבד. חשיבותם טמונה בעובדה שבהן האני עובר כאדם יהודי החותר אל היהדות, שהינה על פי תפיסת-אמונתו "יהדות אמונית", כלומר: יהדות המצווה להאמין, המצווה לאהוב את אלהים כשם שהיא מצווה על הנחת תפילין, קריאת שמע, או הכנסת כלה, תרומות לעניים, גמילות חסדים וכדומה.

הווה אומר: האמונה היהודית הפשוטה, המקבלת עולם ומלואו כנברא בידי אלוהים וכמונהגה על-ידו, אשר גם אם יתמוטט היהודי מחמת התנגשות התבונה והאמונה, התבונה וההתגלות, אותה מחפש, או איתה מבקש איתמר יעזר-קסט להזהות. אמונה זו פירושה קרקע מתחת לרגליו. אמנם הוא ימשיך וישאל — למה? אלא שתוך-כך ימשיך להאמין שיש תשובה לשאלתו, ולתשובה זו הוא שואף להגיע על-ידי לימוד תורה, חיים באורח של אמונה ועיון-יוצר בסידור התפלה. זאת כמוכן מתוך הנחה שהאמונה תיבנה מתוכו כאשר יאמץ אורח חיים מתאים בבחינת הוויה שתעצב את התודעה הערה. ואמנם ב"כמעין שיר-זמר בשולי יום השביעי" כותב א. יעזר-קסט:

"אך אתה המבדיל בין קודש לחול, / המלא בתוכי את האין, / תן למלים שבעמקי עצמן — כי מתוך לגבולות קיומי תשמענה" [עמ' 50].

מלים אלו כפי שעולה מתוך שורותיו של השיר אינן אלא מעשה תשבץ של שבירי פסוקים, או איזכורים, מהתפלה מחד-גיסא, ומאידך-גיסא מהגיגיו של האני שבעקבותיהם, כמו: "ויום כבר פונה, ובגוף — כעין צופן", או "המבדיל בין קודש לחול — / ואני מעלה לא הבדלתי" ועוד רבים אחרים.

מאחר ויעזר-קסט אינו מעוניין באמונה כשלעצמה אלא ביהדות האמונית הרי שברורה בקשתו-ערגתו להגשים את מצוותיה תוך התכוונות ועשייה. כלומר: אין הוא יכול להגיע אל האמונה אלא דרך יהדותו, אולם גם אל יהדותו אינו יכול להגיע אלא דרך אמונתו. מכאן שאיתמו להזדהות, תוך עשייה, עם אורח-חיים המביא לאמונה, ולא דווקא להתמודדות הדתית או המיסטית של היחיד כיחיד. החירות עבודו היא נטישת כל מחסום שמניחה בפניו הכיורגפיה האישית שלו — ותהא זו ביוגרפיה פסיכר-פזית או אינטלקטואלית — על-מנת ללכת לקראת יהדותו שהתואר המגדירה הוא 'אמונה'. כאן יש

לחפש אף את שורשי ניסיונו של א. יעזר-קסט להביא את יהדותו למגע-מבחן יום-יומי עם העולם בו הוא חי. לא המחשבה המופשטת, או האמת כשלעצמה הם יעדי מסעו. על כן את מסעו אל היהדות-האמונית עורך א. יעזר-קסט תוך דיאלוג עם עצמו, קרי עם ההיסטוריה האישית שלו כמו-גם עם ההיסטוריה הקולקטיבית של העם היהודי. וזאת מהסיבה הפשוטה — עם זה כפי שהוא מתגלה לאר-דווקא בקורותיו אלא באמונתו המוצאת את מבעה בקורותיו, הוא מחוד-כיסופיו. וכך מחשב יעזר-קסט את קיומו ואת דרכו אל היהדות האמונית באמצעות הזדהות עם פרקי היסטוריה שונים של העם היהודי, וכמובן באמצעות הדרושיח האינטימי עם עצמו מול דפי הסידור.

מאחר שדרכו-מסעו אינו אל הבלתי-ידוע אלא אל הקבוע והמושרש בעבר היהודי, ששימש ומשמש כמקור הסמכות של האמונה, ברור ליאני שעליו להיאחז בו. כרם, בגין ההיסטוריה האישית שלו מגלה האני שאין הוא יכול להיאחז בעבר המשמש כקרקע ליהדות אמונית באמצעות ההיסטוריה האישית הקרובה שלו:

"לחזור כתשובה...? ואולם לפנות ולשוב יכול רק / מי שחק, ואני שבקרבך לא עמדתי מעולם..."

רק כפועל-יוצא מתבונה זו הוא פונה אל הספרות המיסטית-היהודית, כמו אל הפיוט והתפלה כמורי דרך אל אותה קרקע-אמונה שאינו יכול לשוב אליה בדרך בלתי-אמצעית. מסיבות דומות ניגש האני אל חפצים הנושאים בתוכם זכרון היסטורי, כמו באמצעותם תתאפשר לו חדירה אל העבר האמוני של היהדות כפי שהוא רואה אותן לאור הטקסטים המקודשים [סולם דרגות, עמ' 48, "גלות הניצוצות עמ' 72-76 ועוד]

עפ"י קווי מחשבה אלה יש לחפש גם מקצת מדרכי העיצוב בהן מעצב א. יעזר-קסט את דרכו אל עולמה של היהדות האמונית. כך יש לחפש פעמים רבות את מקורות התשתית לשיריו ביעדו של המסע, לדוגמה נוכחותו של ש. שלום בולטת בתשתיתם של שירים רבים ואסתפק ברמיזה אל השיר הפותח את האסופה "בצל ההר" [עמ' 7]. כן ראויה לציון העובדה שהאני נימצא במרבית שירי האסופה בלבו של דרשיח דראמטי — פעמים עם עצמו, פעמים עם העולם ופעמים עם קונו. ברור שמשקלה של ההגות עולה בשירים אלו, שכל-כולם מעין דו"ח על תוצאות מסעו עד הרגע המעוצב בשיר או הצבת יעדים שמרגע זה ואילך. כך נוכחותו הדרמטי, של האני השוקל ומעריך היא זאת המבדיחה את שירי האסופה למעין מחזה מיסטריון רב

הטעייה מכוונת?

תחילת שנות ה-60, לאחר ניסוי באר-שבע המפורסם, שחשף אנאל-פבתיים כפשוטה אצל אחוז מדהים מבין בוגרי בתי-הספר היסודיים שכבירת הנגב, הסתבר חוסר תאום שפת חייהם ומחשבתם של התלמידים, שלהם יועדו ספרים אלה.

אידיילית הבוקר שהיתה רשומה ומאירת בספרי הקניית הקריאה, לדוגמה, בה יושבים ההורים עם ילדיהם ליד שולחן האוכל המבהיק, מול כוס החלב האהובה, לאחר צחצוח השיניים הריחני וכו' וכו' —

כל זאת הסתבר כרצף הגיים חסרי משמעות עבור התלמידים, שקרקע גידולם היתה שונה לחלוטין. שהחלב היה עבורם בבחינת מיאוס שבמיאוס, כהא אל פיהם אלא באונס וביסורים בתקופה מאוחרת יותר, ושהוריהם לא נהגו לשבת עמם לשיחות נפש של בוקר ליד כל שולחן אכילה שהוא.

זכור לי בהקשר זה סיפורו של אריה סימון שהיה אז המפקח המרכז של אזור הדרום, על המורה שבדקה בנוכחותו את רמת קריאתה של תלמידת כיתה א' אחת. המורה רשמה — א, והילדה קראה — א, רשמה קרא והילדה קראה — א, קרא קעת הכל ביחד — בקשה המורה והצביעה על המלה — אבא — בשלמותה. הילדה התבוננה ארוכות בכתוב ואמרה — צפרדע. כלומר בין רצף הסימנים הגרפיים שזוהו במדויק על-ידיה, ובין משמעות המלה/מושג שנוצר באמצעות רצף זה, לא היה — לגביה — כל קשר.

מקורות השגיאה הדידקטית הקרדינלית שהביאה לתוצאות החמורות הנוכרות, הממשיות להשפיע על מערכת החינוך בארץ עד היום הזה, היו הביטחון באמת התרבותית האחת בצרוף לאידאה החינוכית הפסוידו-דמוקרטית-מעוותת, שעל-פיה יש להקנות אמת זאת באמצעים חינוכיים-דידקטיים ופסיכולוגיים שווים — לכל. ומי שלא מסוגל היה להתאים את ערוצי קליטתו לאמת התרבותית או לדרכי הקנייתה, אוכחן כנחות ביכולתו ונדחק לשולי המערכת או נפלט ממנה. דוגמה מוכרת למצב זה היתה תגובתו של ילד תימני אשר לשאלה — מה לא נכון בתמונה —

שנשאלה ביחס לתמונתו של ילד העומד לחצות כביש בדרך שגויה (אחת מרצף תמונות במבחן אינטליגנציה סטנדרטי), ענה שמה שלא בסדר בציור זה שחסרות לילד פאות.

תשובתו סומנה, על-פי לוח התשובות הנתון, כטעות. השווינויות המוחלטת-כביכולית לגבי מטרת החינוך ודרכיו, נקבעה, כמובן, על-ידי הקובעים. והקובעים היו אלה שהגיעו ראשונים — היפים, הבהירים, חניכי התרבות האירופית, ובנוסף — יש להודות — האידיאליסטים, שחד-משמעיות אמיתותיהם עמדה ביחס ישר לתחושת האידיאליזם הקיצוני שתססה בהם.

מציאות חינוכית-תרבותית כללית, נוצרת בדרך-כלל תוך התחככות ומאבק בין אידאות תרבותיות שונות, אלא שבמערכת החינוך הישראלית הממלכתית לא היה סיכוי להתנקשות מסוג זה, שכן ההיררכיה היתה ברורה מלכתחילה, וברגע שנקבעה והוטבעה תיאורטית, שוב לא היה מפלט מהתגשמותה המתמשכת והמתחזקת. כלומר, קבוצת התלמידים שנצפתה מראש כחלשה בקליטת המטלות הלימודיות המקובלות, הפכה ליותר וליותר חלשה ככל שגברה ההתייחסות לחולשתה. גם כאשר דובר בהתייחסות תומכת ומעודדת. תמונת-מצב זו יצרה, כמובן, תחושה של אי-נוחות בולטת דווקא על רקע השקפת העולם הסוציאל-דמוקרטית המוצהרת של מעצבי המערכת החינוכית, כך שבצמידות לממצאים הסטטיסטיים הקשים הראשונים החל התהליך של חיפוש דרכי פיתרון. אלא שגם דרך מחשבתם של המחפשים הכנים והמקוריים ביותר, נסמכה לאפיקי החשיבה וההכנה ולזוויות ההסתכלות בה הוגבלו מטבע חינוכם ועולמם הרוחני שלהם, ואלה נבעו שוב מבית האולפנא של תרבות אירופה. מציאת מוצא מהמלכוד הפכה על-כן למטרה סבוכה ובלתי פתורה עד עצם היום הזה.

שלמה סבירסקי מבקר בספרו באופן מוכלל את השיטה ותוצאותיה, ומתרכז במיוחד בשתי דרכים מרכזיות — תיאורטיות ומעשיות — שנגקטו על-ידי המערכת על-ימנת לנסות ולהתגבר

על פער ההישגים שנפער בחברה הלומדת בישראל מאז הקמת המדינה.

מדובר בגישתו של פרופ' משה סמילנסקי שטבעה את המושג "טעוני טיפוח" וכנתה מערך פסיכו-דידקטי מותאם לו, ובעבודותיו של פרופ' פרנקשטיין שהתרכזו ב"שיקום האינטליגנציה החבולה".

נקודת המוצא של סמילנסקי היתה פער ההישגיות המציאותית בין תלמידים שהגיעו משכבות סוציאל-אקונומיות נמוכות (בדרך-כלל ממוצא מזרחי) ובין תלמידים שקרקע צמיחתם שכבות סוציאל-אקונומיות גבוהות (בדרך-כלל ממוצא אירופאי או אמריקאי) ביחס לרמת ההישגיות הנדרשת על-ידי מערכת החינוך הסטנדרטית. המכשירים והדרכים שהוצעו על-ידו ועל-ידי צוותי החוקרים שעבדו במחיצתו לצורך פתרונו של מצב זה, התייחסו ליצירת מסלולי לימוד חלקיים נפרדים (הקבוצות) המותאמים לקצב ההתקדמות האופייני לקבוצות תלמידים שונות, וכן לפיתוח תכניות לימודים, ספרי לימוד ושיטות הוראה מגוונות — בהתאם.

חולשתה העיקרית של הגישה, כפי שהסתברתה במשך השנים, היתה קיבועו של פער ההישגים בין שתי אוכלוסיות התלמידים הנזכרות, אם לא הרחבתו, בניגוד למטרה התיאורטית והאידיאלית של מערכת החינוך שדיברה על סגירתו, או לפחות על צמצומו המשמעותי.

בניגוד להשלמתו של סמילנסקי עם פערי היכולת של החלשים, יצא פרנקשטיין עם רעיון שיקומה של האינטליגנציה החבולה.

שיקום זה תלוי היה, לדעתו, ראשית לכל במורה האמור להעניק לתלמידיו חבולי היכולת דגמי חשיבה במסלול תיאורטי הפוך מזה המתבקש לגבי תלמידים בעלי יכולת תקינה. על דרך הפישוט ניתן לומר שאם עקרונה של ההוראה היעילה הנורמטיבית מתבסס על יצירתיות מחשבתית, ועל הצגת פרובלמטיקה המגרה יצירתיות זו, הרי שטיפוחה של היכולת החבולה מצריך ראשית לכל סיפוקן של תשובות על-ידי המורה. הווה-אומר הקנייה ישירה של ידע תוך בקשת היוון חוזר תכוני מתלמידיו.

תהליך השיקום, אליבא דפרנק-שטיין, אינו יכול להיות מותנה בזמן קצוב. ברור מכאן שהזקוקים לו חייבים ללמוד במסגרות נפרדות שאינן מחויבות בהישגיות מתוארכת. כלומר, גם גישה זו, למרות הגיונה והצלחותיה, לא מסוגלת היתה מעצם טיבה להתמודד עם פער ההישגים ועם החבלה בדימוי העצמי שנבע ממנה. בנוסף למכנה משותף, זה המתייחס לתוצאותיהן המעשיות של שתי הגישות, ברורה גם ההטבעה השלילית הבראשיתית הדומה

ביניהן, אשר נבעה מעצם המשגת שמותיהן — "טעוני-טיפוח" (תואר שאמור היה להיאחז במבנה לשוני פוזיטיבי כביכול) ו"שיקום האינטליגנציה החבולה".

עד כאן — תיאור עקרוני ולקוני של הבעיה ושל משהו מנסיונות ההתמודדות הקשים והלא מספקים אתה. מכאן והלאה — פרשנותו של סבירסקי המעגנת את הנושא כולו בפרובלמטיקה חברתית-מעמדית: "פרנקשטיין לא הביא בחשבון את האפשרות שערכיה של החברה הקפיטליסטית אינם, בסופו של דבר, כה מורכבים, וכי הם בעצם משותפים לכל האנשים בחברה — אלא שחלק מהם יודעים כי אין להם סיכוי להשיגם, ועל כן הם פועלים בדרכים שונות מאלה של בני המעמד הבינוני... בית-הספר הוא חלק מן המארג המעמדי והוא נתפס כך בבירור על-ידי כל הנוגעים בדבר." (עמ' 136)

אלא שסבירסקי אינו מסתפק בהצגת חוסר ההבנה החברתית של חוקרי החינוך ומיישמו בלבד. טענתו המרכזית, הנשענת על אסופה קטועה של חלקי ממצאים מחקריים וסטטיסטיים, מתייחסת לפוליטיקה מכוונת של פגיעה בשכבות המצוקה, קרי — מזרחיים וערבים, באמצעות המערך החינוכי הנחות מראש שנבנה עבורם: "בעולם אשר נטה להאמין כי המדע הוא עיסוק חסר פניות שאין לו ולא כלום עם ההווה החברתית והפוליטית, היה קל לרבים לקבל הסבר אשר הסיט את תשומת הלב הציבורית מן המדיניות הכלכלית הלא שוויונית, מהפירשי השכר הגוברים ומן ההבדלים הגדלים בתנאי המחיה, ומיקד אותה במקום זאת באיבחון מדעי, כביכול, של קושי אישי בו נתקלים חלק מהישראלים." (עמ' 103)

הדברים קשים, ומבוססים, כאמור, על אסופת עובדות ומסקנות המעוררת בהחלט סימני שאלה אבל אינה משכנעת במוצקתה המוכללת. בנוסף, יש לומר, אין סבירסקי מציע כל גישה קונסטרוקטיבית משל. במקום זאת הוא מסתפק בקריאת חינוך על כל הנסיגות שנעשו עד-כה, ובהאשמה חד-משמעית של הניצבים בראש המערכת.

פועל יוצא מכל אלה — הן מתמונת המצב הריאלית המוצגת והן מפרשנותה המגמתית-חד-משמעית — הוא ספר מעורר רוגז. ואולי זו זכותו העיקרית, שכן שאלת פערי ומחדלי החינוך בארץ היא עדיין שאלת השאלות המכה בנו את תוצאותיה החברתיות מכל כיוון אפשרי — פוליטי, ערכי, אינטלקטואלי. לכן חובה בסיסית היא להצית את הנושא הצתה צורבת חוזרת במרווחי זמן קצרים ככל האפשר. על הצתה מחודשת זו יש לברך את סבירסקי, למרות החולשות המתודיות והמסקנתיות הקיימות בספרו. ■

זה איש של תקופתו

רומאן השביעי של חנוך ברטוב, "זה איש של מדבר", דומה יותר לאחד מקודמיו, "הבדאי". מאשר ליתר ספריו. ברטוב, יליד 1926 בפתח-תקוה, נשאר נאמן במרבית יצירתו לתקופתו ולבית-גידולו. קל לחוש בקשר היסטורי וביוגרפי בין כמה וכמה מיצירותיו, בהן מופיעה המושבה של ילדותו, דמות אביו, והתחנות המכריעות בחייר-שלו: הבריגדה, ירושלים לאחר מלחמת השחרור, ועוד.

ברומן האחרון ביקש ברטוב להיפרד במודע מכל אותן זהויות משפחתיות וחברתיות שנשא עימו מטבע גידולו. גיבורו, אסף לויתן, צעיר ממנו בשנים רבות, כמעט כדור. ילדותו היא תל-אביבית, מין כליל משפחתי צבעוני, קצת "ייקי", שרחוק מאוד מהווי מושבת-הילדות של גיבורי ברטוב ב"פצעי בנרות" וב"של מי אתה ילד?".

מה שאכן קרוב לברטוב הוא ה"מילייה" המתואר ברומן. צירוף של סופר, של עיתונאי ביומון גדול, ושל אדם המקורב לעשייה הפוליטית והמפלגתית. כל אלה איפיונים מעולמו של ברטוב, ומן העולם התוסס, הכפייתי, של גיבורו הצעיר-ממנו אסף לויתן.

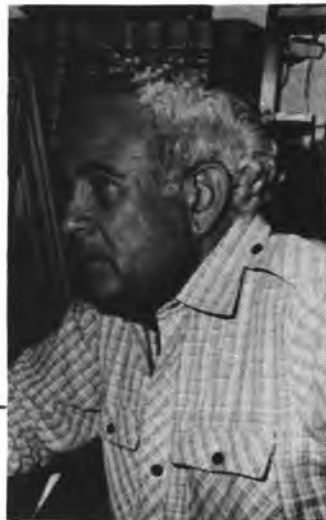
לויתן היה עשוי להיות סופר. הוא נעשה עיתונאי מצליח, ובעודו בתחילת דרכו "נקטף" על-ידי דמות צבאית ולימים פוליטית נערצת — אביק סער, להיות לעוזרו הנאמן של סער, תפקיד בו הוא עושה כעשרים שנה של "מנגד". כי אביק סער, חרף ההילה שסביבו, אינו מצליח להגיע לפיסגה, וסופו שהוא נפטר ערב מה שעשוי היה להיות נצחוננו המפלגתי הגדול ביותר.

בדמותו של אביק סער, שהוא אכן בן-דורו של ברטוב עצמו אך מתואר ברומן רק מבעד לעיני הפרוטאגוניסט, אסף לויתן — שיקע ברטוב חומרים של כמר-מציאות: רגע נידמה לך שזהו בן-דמותו של דוד, שעליו כתב ספר דוקומנטארי בן שני כרכים, רגע — ריין שלא הגיע להיות ראש-ממשלה, ומשנהו — אלון, שנקטף ערב ההתמודדות המכריעה על התפקיד במפלגתו. ואולם האסתטיקה של הרומן שומרת בקפדנות על איזוהיו, על

אי-היותו רומן מפתח בשום דמות שהיא, אלא מעין "טור זה פורס", מפגן יכולת של סופר בשל ועתיר ניסיון והתבוננות, לרקום פארסה טראגיקומית, נוצצת, פיקאנטית ומסקרנת ביותר, שבה הוא כמושך-באף את הקורא מעמוד אל עמוד, מבטיח לו בו פיתרון לתעלומה, ומציג במקומה תעלומה נוספת ומושכת לקרוא לא פחות.

הרומן בנוי שמונה מנוולוגים, בגוף ראשון, של אסף אצל הפסיכולוג השתקן המטפל בו. זוהי קונוונציה, מוסכמה, שחוקה למדי, שיכולה להפיל כפח לא מעט סופרים. ברטוב לא עושה בה נפלאות, אך שטף הווידי של אסף מתגבר על המסגרת, שאינה הכי משכנעת במקרים האלה — ויוצר יריעה עצבנית, גדושה רכילות, אווירה של מאחורי-הקלעים בעיתון וכפולי-טיקה; והכל פיקטיבי, הכל בידיון, פיקציה, הכל פסטיש לשוני עשיר, מוגדר ומדויק מאוד לסביבתו החברתית ולתקופתו; מעין טריפ ישראלי טיפוסי לשכבת מנהלים-מנהיגים מסוימת, בדורו של ברטוב עצמו — שמתגלגל לכדי מהתלה אדירה בעלת סוף עצוב, כשהתפאורה עשויה כולה במין פזילה מכוונת, מודעת, לצונית — לעבר הקיטש החברתי המעסיק את מדורי החברה והרכילות בעיתונים ובשבועונים.

התוצאה מכל אלה אינה מיטיבה עם הזדהותנו עם גיבורי הרומן, אסף, נשותיו, ומנהיגו הנערץ אביק סער. בעצם לא אכפת לנו מהם. אנו שרויים בפטפטת המסוגנת, המכוונת-היטב, של אסף; והגיבור האמיתי של הרומן אינו הוא וגורלו אלא התקופה שבה הוא חי. כאן גייס ברטוב את מיטב כשרונו וסגנונו החיקויי, את תמצית נסיונו המקצועי כסופר, כעיתונאי-פובליציסט, וכמי שהיה מקורב אל מסדרונות-הכוח במשך שנים רבות — ורקס לנו עלילה כמר-מציאותית שאינה מסוגלת, דומני, לפגוע באיש ממידעיו כי הוא לא התפתה אף לרגע לכתוב ביוגרפיה ספרותית או רומן-מפתח בידיוני לדמות אמיתית — אלא גייס את כל כוח כשרונו כדי להתקרב במדויק אל המציאות באמצעות השיכרן האמנותי של פרטיה, ובריחה מכל אפשרות לזיהוי באנלי של גיבוריו עם דמויות קיימות.

לכאורה זה נראה קל מאוד — מה עושה סופר? — ממציא וכותב, כותב וממציא. אבל לנוכח התופעה של ריאליזם משעמם, רדוד ומכביד, חסר הומור, חסר פיקחות ו"אספריי", חסר ייחוד אישי, ולרוב דברני וסתמי — המאפיינת זה זמן-מה חלק מדובר-למדי בפרווה העברית, תופעה המטעה דור של קוראים, נעים לקרוא — ואולי זו התשובה — מהתלה בצורת רומן, שכבוא היום אולי ישמר מה שקורצווייל המנוח אהב לצטט מגיתה — את "רוח הזמנים", שאמנם מעוצבת בידי אדונים מסוימים, אבל אם הם במקרה או שלא במקרה רבי כישרון, רכי-אמן בתחומם, אזי כתיבתם עשויה

להישאר גם לאחר שהרבה מן הקלאסיקה המתהווית בענף יחסי-הציבור — ימוג כערפל הזמנים. כדי לכתוב פרוזה, זו האמת הבאנאלית, לא די לדעת לכתוב, צריך לדעת להיות סופר. צריך לדעת להגיע למדרגה של בשלות אמנותית כזו שאתה יכול גם להשתעשע בוורטואוזיות שלך, להסתמך על הניסיון הרב והידע שרק את צברת ואין לאחר חלק בו, ולא לזייף; זאת אומרת, אולי — לכתוב מנקודת-מבט כזו שאיש לפניו או לאחריה לא יוכל לכתוב דבר דומה לה, אפילו אתה-עצמך. "זה איש מדבר" אולי אינו "רומן גדול", אבל הוא יצירה מרתקת של רכי-אמן בשל, וקצת מהתל.

משה דור

תפאורות

עם הזמן הפרחק הפמשי מסגל
תכונות מפשטות. השמש
תמה כזרזר. השקמה
כבר אור ירק יותר
משעץ, והחברים
מתלבשים כבתיאטרון:
תטוטרות מלאכותית, טלאי שחור על
העין, תרכ-פח — משהו
מתרחש בפניהם, כאיכות הכשר,
במקום הקול, והחיוף הפנמס הזה של
זרים שנפגשים באקראי, עם הכוסית ביד,
ואחר-כך נעים הלאה תחת
האורות האדישים.

פגישת אקראי

זו היתה פגישת אקראי. לא,
בהחלט לא מתכננת. בדרך אל
קרן המסעדה: בחוץ נתלו שמים
כחלים דהים, כמו גינס
מכבסים לעיפה.
הנהנת בראשך, או שמא רק
נדמה לי.
"בקר טוב, אדון מות".
"בקר טוב, בן".

בחזרה

בראי אני איש שיבה,
מיטיב להתהלך עם הבריות,
משיל פנים לפי
צרכי זמן ומקום.

אף בשקע השמש
אדע שאני
מה שאני,
לא יותר ממה שאני
ולא פחות ממה שאני.

וקזה אף אשוב
אל ראש הגבעה, לחול
מככב השבלולים, ושם
אדביש את שרשי השקמה הגדולה,
מול נהמת הים המשתנה.

העיתון

ביקורת ספרים

שידה

חנוך ברטוב:
זה איש של מדבר;
הסדרה,
סיפורת עברית,
ספרית מעריב,
תל-אביב, תש"ן;
1990; 167 עמ'

ПОЧЕМУ ДЛЯ ОЛИМ ХАДАШИМ ВЫГОДНЕЕ ВСЕГО ПРИСОЕДИНИТЬСЯ К МЕДИЦИНСКОМУ ОБСЛУЖИВАНИЮ - КУПАТ ХОЛИМ ХА-КЛАЛИТ?

1. Потому что многие наши врачи, медсестры и работники говорят по-русски.
2. Потому что у нас по-семейному теплое и личное отношение к каждому.
3. Потому что у нас свободный выбор участкового и детского врачей.
4. Потому что у нас вы можете посетить врачей и в их частных клиниках.
5. Потому что мы единственное медицинское обслуживание, имеющее 14 больниц наилучших в Израэле.
6. Потому что у нас бесплатные визиты к врачам.
7. Потому что мы с радостью предоставим медицинское обслуживание не только вашим родителям, но и родителям ваших родителей.
8. Потому что мы находимся во всех населенных пунктах, даже в самых отдаленных - в вашем распоряжении 1300 точек обслуживания.
9. Потому что только у нас 15 специализированных детских поликлиник.
10. Потому что только у нас 676 консультаций для матери и ребенка - обслуживающих молодых матерей в период беременности и после родов.
11. Потому что у нас искусственное оплодотворение для первой беременности - бесплатно.
12. Потому что 3.4 миллиона населения предпочли нас.

МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ
КУПАТ ХОЛИМ ХА-КЛАЛИТ -
ПРАВИЛЬНЫЙ ВЫБОР!

Только у нас - семья квалифицированных врачей
включая 20% на консультации по-русски
У нас - бесплатные услуги, включая
выполнение процедур у вашего дома.

В течение полугода Скидка 20% на консультации. Скидка 50% в аптеке консультантов. Бесплатная программаistonina зубной.

СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ЛЕЧАЩИХ ВРАЧЕЙ.

КУПАТ ХОЛИМ ХА-КЛАЛИТ ЗАБОТИТСЯ О ЗДОРОВЬЕ ВСЕЙ ВАШЕЙ СЕМЬИ.

ИНФОРМАЦИЯ:

Иерусалим	02-780211	Сав	03-789121	Рамат-Ашрон	03-9652340	Тель-Авив	052-654131	Тель-Авив	06-524176
Тель-Авив	03-282181	Ашדוד	04-645876	Тель-Авив	03-739222	Тель-Авив	053-623393	Тель-Авив	06-729555
Бейрут	03-929131	Ерус	08-450814	Тель-Авив	03-9751251	Тель-Авив	06-325398	Тель-Авив	059-58013

מזכ"ל קופ"ח הכללית
נחום פסה :

**מסע
1000
הימים**

בוודאי שהמחר לא יהיה כמו האתמול למרות שכמה מיסודות העבר חייבים, לטעמי, למצוא ביטוי גם בעתיד חיינו כאן. ובראש וראשונה, התקווה שמדינת ישראל תתקיים כחברה ייחודית. על תקווה זו אין אפשרות לוותר כי אחרת לא נוכל להתקיים כמדינת יהודים במזרח התיכון.

ומדינה ייחודית הוה'אומר - מדינה צודקת בעלת חוסן חברתי, בעלת סולידריות חברתית, גם אם אלה אינם נוצקים עוד בדפוסי האתמול. והדברים אינם בבחינת תיאוריה בלבד. אנו עומדים כיום, לדוגמה, בפני תקופת מבחן מכריעה ביחס לקליטת העלייה. והיו כאלה שחשבו, מתוך ראיית-עולם ליברלית ישנה, שיש לתת לכוחות השוק להסדיר נושא זה. והנה כעת ברור, שחייבת להתערב בכך ידה המכוונת של הממשלה. אחרת יתפתח מחדל אדיר. מסוכן. בכלל אחריות המדינה לגבי האזרח חייבת לגדול. ברור למשל שהיא אחראית לנושא הביטחון, אבל באותה מידה עליה לדאוג גם לנושאים אחרים, כמו חינוך ובריאות. ואני, אישית, יודע היטב עד כמה בורחת המדינה מאחריות בתחום הבריאות, תחום בו אני עוסק משך 1000 הימים והלילות האחרונים. לגבינו אני רואה את המאבק הקשה עין בעין. ולא מדובר במאבק על מוסד או על ארגון זה או אחר, אלא על השאלה האם במדינת ישראל צריך לקיים מערכת בריאות ציבורית על רמה או לא. וזה לא רק ענין פילוסופי, אידאלי. זה ענין פוליטי. ענין בו מעורבים אינטרסים פוליטיים וככלכליים של קבוצות שונות, אבל תכליתם הסופית של כל אלה היא שאלת מהותו של השרות הבריאותי - האם תהיה סלקציה בענין זה לגבי קבוצות אוכלוסיה שונות.

ישנן ארצות בהן הפכה המערכת הבריאותית הציבורית לשרות לעניים, וכך נראית גם רמתה. אפשר לדרדר גם אצלנו את המצב לכך שתהיה רמת רפואה פרטית או חצי-פרטית לבעלי אמצעים, ומערכת ציבורית לעניים, שכל מי שיוכל, יברח ממנה.

אסור לנו, לדעתי, להגיע למצב זה. אנחנו חייבים לשמור על המצוינות, הן בתחום השרות לחברים והן בתחום הרמה הרפואית. אמנם אייפשהו להתעלם מהעובדה שעם השנים עברה קופ"ח תהליכים של ביורוקרטיזציה, של ירידה במתח השרותי שלה. ויש אפילו הטוענים שתהליכים כאלה הכרחיים. לדעתי, אפשר להתמודד בתופעה זו.

אנו חיים בחברה משתנה בקצב מסחרר. קורים דברים שאיש לא יכול היה לצפות אותם מראש, כמו, למשל, המשבר העמוק של הגוש הקומוניסטי. השאלה היא, כמובן, למה גורמים שינויים אלה בחברה הישראלית. הרי אין טעם להגיד שישראל של היום איננה ישראל עליה חלמנו. זה לא רלוונטי. צריך לפתוח את החלון, להסתכל החוצה ולראות ששורשים וערכים שהובילו איש כמוני לישראל, קיימים עדיין, וזה שאדם אינו מרוצה ממה שקורה על-פי אותם פרמטרים של תפיסות עולמו, מצביעים רק עליכך שצריך להיאבק ולהשפיע על שינוי כיוון.

לדוגמה – קופ"ח היא הגורם היחיד הנושא על עצמו את קיומם של שני בתי-החולים הקיימים בדרום הארץ – "יוספטל" באילת ו"סורוקה" על ביה"ס לרפואה הצמוד אליו – בבאר-שבע.

דוגמה אחרת – האחריות לתא הלחץ לצוללנים שרובם תיירים ואחרים שאינם חברי קופ"ח. אחריות הכרוכה בהון עתק בנושא ההחזקה השוטפת. וישנם עוד ועוד נושאים ללא סוף – הפסיכיאטריה, ההשתתפות הגדולה (50%) בהחזקת ביה"ס לרפואת שניים באוניברסיטת ת"א, השירות, ללא תשלום, או כמעט ללא תשלום למובטלים ולגימלאים, שכן שתי אוכלוסיות אלה אינן מופיעות, באופן טבעי, בדיווחי המעסיקים, ולכן אין המס המקביל משולם עבורם.

וגם פה, השאלה היא עקרונית – האם המובטל, הגימלאי, או מי שגר באיזורי פיתוח יקבל שרות רפואי סוג ב' או לאו?!

לדעתנו, יש להבטיח רפואה ציבורית ברמה גבוהה לכל אזרחי ישראל, על זה המאבק.

אם נחזור לתחילת דברי – תוך הסתכלות אחורה על 70 השנים שעברו, למרות שזו לא אותה ארץ, לא אותה מדינה, ולא אותה קופ"ח; אם נמשיך ללכת בדרך של דאגה למבוטח, של שיפור השרות, שמירה על מצוינות וקיום מערכת צודקת, לפחות בתחום הבריאות, נבטיח את בנייתה של החברה הישראלית הייחודית עליה דיברתי.

ולהערכת, עוברת, אכן, קופ"ח, בשנים האחרונות, מהפכה בתחום השרות, אותה אני רואה כמהפכה תרבותית. שכן, מדובר בשינוי של נורמות התנהגות, ובזעזוע של המבנה הביורוקרטי כולו. יותר ויותר חודרת לקופ"ח הגישה השרותית והשיווקית. גישה המבוססת על מודעות של התמודדות על הלקוח מצד אחד – בטיב השרות, הזמינות שלו, ברמתו, והתמודדות על דימוי הקופה בעיני הציבור – מצד שני.

הבעיה הגדולה השנייה בפניה עומדת קופ"ח, במקביל לנושא השרותי-שיווקי, היא החובה להתאמה מבנית חדשה.

היות שקופ"ח צמחה לפני המדינה, ואחר-כך התפתחה עם המדינה, היא היתה, בעצם, המדינה בתחום הבריאות. ומשום-כך פעלה לא רק מההיבט של צרכי מבוטחיה, אלא גם מההיבט של הצרכים הממלכתיים בתחום הבריאות. גישה זו, היתה נכונה בזמנו, כאשר המדינה השתתפה ב-30% מהוצאותיה של הקופה. אלא שבעשור האחרון, בגלל סיבות פוליטיות, וגם בגלל תפיסת-עולם הטוענת להפחתת מעורבות המיסד המדיני בצרכי הפרט, "ברחה" המדינה מקופ"ח, וברחה מאחריותה לבריאות הציבור. כיום, משתתפת המדינה ב-3% מתקציבה של קופ"ח בלבד, והדילמה בה מוצאת קופ"ח את עצמה היא איך לעמוד טוב יותר בהתחייבויותיה לחבריה, ואיך לא לשאת על עצמה את המשימות בהן אין היא חייבת לשאת.

הארגון הארצי של עובדי התעשייה האווירית בישראל

מברך את ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים ליובל ה־70

מועצת עובדי
התעשייה האווירית

אוקטביו פאס

למארי ז'וזה

ההוֹנָה הוא נִצְחִי
הֶהָרִים מַעֲצָם וּמִשְׁלַג
נִמְצָאִים כָּאֵן מִכְרָאשִׁית
הָרוּחַ זֶה עִתָּה נוֹלֶדֶה

בלי גיל

כִּמוֹ הָאוֹר וְהַעֲפָר

טַחֲנַת צִלִּילִים

הַבֹּר מִתְנַמֵּר בְּשִׁמְשׁ

פַּעֲמוֹנִים מְנוּעִים מִקְלָטִים

צַעֲדֵם הָאֲבִי שֶׁל הַחֲמוּרִים הַקּוֹדְרִים

זְמִירוֹת וְתַלְוֹנוֹת סְבוּכוֹת

בֵּין זִקְנֵי הַסּוֹחְרִים

בְּהֵק עַל מַפְסַל בְּהַלְמוֹת פְּטִישִׁים

בְּכַהֲרוֹת הַשֶּׁקֶט

מִפְצִיחוֹת

צְרִיחוֹת הַיְלָדִים

נְסִיכִים בְּבִלְוִיִּים

עַל שִׁפְתַּי הַנֶּהָר הַמֵּיִסֵּר

מִתְפַּלְלִים מִשְׁתַּיִנִּים מִהַרְהָרִים

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

נִפְתָּחִים לִוְחוֹת הַסֶּכֶר שֶׁל הַשֶּׁנָּה

הַיּוֹם מִנְתָּר

בְּרִקְתָּ

הַצִּפּוֹר הַשְּׂמוּטָה

בֵּין רְחוֹב מוֹנֻטְלֵמְבֵּר וְרְחוֹב דֶּה בֶּק

הִיא נִעְרָה

נִעְצָרָת

עַל תְּהוֹם מִבְּטִים

אִם הַמַּיִם הֵם אֵשׁ

לְהִכָּה

כִּלְבַּב הַשֶּׁעָה הַעֲגֻלָּה

בוֹעֲרָה מִסְנוֹרָת

סִיחָה אֲדָמוֹנִית

אֲלֵמַת נִיצוּצוֹת

נִעְרָה מִמַּשִּׁית

בֵּין הַכֶּתֶם וְהָאֲנָשִׁים הָעֵרְטִילָאִים

נוֹכְחוֹת פְּרִיץ-נִגְלוֹת

רְאִיתִי מִבְּעַד לְמַעֲשֵׂי הַלֵּא מְצִיאוּתִיִּים

לְקַחְתִּיהָ בְּיָד

יַחַד חֲצִינוּ

אֵת אֲרֻכָּה כִּנְפוֹת הָאָרֶץ שֶׁלִּשְׁתַּיִם הַזְּמַנִּים

עֲדוֹת נְגוּהִים נִשְׁקָפִים נוֹדְדוֹת

וְשִׁכְנוּ לַיּוֹם הָרִאשִׁית

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

21 בִּיוֹנִי

הַיּוֹם מִתְחִיל הַקִּיץ

שְׁתֵּים-שְׁלוֹשׁ צִפְרִים

בוֹדוֹת גֵּן

אֵת קוֹרֵאֵת וְאוֹכְלֵת אֶפְרֹסֶק

עַל כִּסְוֵי הַמַּטָּה הָאֵדָם

עֲרֵמָה

בֵּינָן בְּכַד הַזְּכוּכִית

מַעוֹף עוֹרְבִים אֲדִיר

בְּסִנְטוֹ דוּמִינְגוֹ מֵתִים אַחִינוּ

אִם הִיְתָה לָנוּ תַחֲמִשְׁתֵּי אֲתֵם לֹא הִיִּיתֶם פֹּה
רְעוּבִים נְכָרִסִּים מְרַפְקִינוּ
כְּגַנֵּי אֲרָמוֹן הַקִּיץ שֶׁלוֹ
טִיפּוֹ שׁוֹלֵטֵן שֶׁתֵּל אֵת עֵץ הַיַּעֲקוֹבִינִים
אֲחֵר חֶלֶק שְׂכָרֵי זְכוּכִית
בֵּין הַקְּצִינִים הָאֲנְגֵלִים הַשְּׂבוּיִים
וּפְקָדֵי שִׁיכָרְתוֹ אִישׁ אִישׁ אֵת עֲרֻלְתּוֹ
וְיֹאכְלוּהָ

הַמַּאָּה

נִצְתָּה בְּאֲדָמוֹתֵינוּ

בְּאִשָּׁה

הַיָּדִים הַחֲרוּכוֹת

בוֹנֵי הַתְּקַדְרָלוֹת וְהַפִּירְמִידוֹת

יִקְיֵמוּ אֵת בְּתִיָּהֶם הַשְּׂקוּפִים

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

הַשֶּׁמֶשׁ נִרְדְּמָה לֵה בֵּין שְׂדֵיךָ

הַכִּסְוֵי הָאֵדָם שֶׁחוֹר וּפּוֹעֵם

לֹא כוֹכֵב וְלֹא עֲדִי

פְּרִי

שְׂמֵךְ תִּמְרָה

דִּתְיָה

טִירַת צֶא-אִם-תּוֹכֵל

כְּתֵם שְׁנֵי

עַל הָאֲבִן הַעֲקָשֶׁת אֲכַנְרִית

יִצְעִים מִרְפְּסוֹת מְדַרְגּוֹת

אוֹלְמֵי נְשׁוֹאִין מִפְּרָקִים

שֶׁל הַעֲקָרָב

הַדִּים תְּזוּרוֹת

שְׁעוֹנוֹת אֲרוֹטִית

לֹא-עַתָּה

אֵת עוֹכְרָת

בְּחֲצֵרוֹת הַדּוּמְמוֹת תַּחַת עֲרֵב חֶסֶר רַחֲמִים

אֲדָרַת מַחְסִים עַל כַּתְפֵּיךָ הַשְּׁלֵמוֹת

אִם הָאֵשׁ הִיא מַיִם

אֵת טֶפֶה שְׂקוּפָה

הַנִּעְרָה הַמִּמַּשִּׁית

בְּהִירוֹת תִּבְלֵ

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

הַהֲרִים

שְׂמִשׁוֹת מְכַתְרִים

סִעֲרָה אוֹכְרִיתִית מְאֻבְּנָת

הַרוּחַ קוֹרֵעַת

לְרֵאוֹת כּוֹאֵב

הַשָּׁמַיִם תְּהוֹם אַחֲרָת גְּבוּהָה יוֹתֵר

כְּתֵר מַעֲבֵר סֶלֶנֶג

הַעֲנָן הַשְּׁחוֹר עַל הַסֶּלַע הַשְּׁחוֹר

אֲגוּרָף הַדָּם מִכָּה

דִּלְתוֹת אֲבָן

רַק הַמַּיִם אֲנוּשִׁים

בְּשִׂמְמוֹת הַמְדַרְדְּרוֹת הָאֵלֶּה

רַק עֵינֶיךָ מֵיִם מַעֲיִנוֹת אֲנוּשׁ

לְמַטָּה

כְּחֵל הַמִּפְלָח

הַתְּשׁוּקָה תִּכְסֹּף בְּשִׁתִּי כְּנִפְיָה הַשְּׁחוֹרוֹת

רוח מכל עבר

עֵינֶיךָ נִפְקָחוֹת וְנִעְצָמוֹת

חֵירוֹת זוֹרְחוֹת

לְמַטָּה

הַמִּשְׁעוֹל הַחֵם

הַגֵּל הַמִּתְפַּשֵּׁט וְהַנִּשְׁכָּר

רִגְלֶיךָ הַפְּתוּחוֹת

הַנְּתוּר הַלְכָן

קֶצֶף גּוֹפִינוּ הַמְּפַקְרִים

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

הַמְּוַרְבֵּיט הִיָּה מִשְׁקָה אֵת קֶבֶר הַקְּדוֹשׁ

זְקַנּוֹ הִיָּה לְכֵן מַעֲנִים

מוֹל עֵץ הַתּוֹת

בְּאֲנָפוֹ שֶׁל אֲשֵׁר

שִׁנְתָּ אֵת שְׁמִי

פְּזוּר הַכְּרוֹת

מִתְבַּגֵּר בַּעַל עֵינַיִם יִרְקוֹת נִתֵּן לָךְ שִׁי

רְמוֹן

בְּעִבְרוֹ הַשְּׁנֵי שֶׁל הָאֲמוּדֵרְיָה

הַעֲלוּ עֵשֶׂן הַבִּקְחוֹת הַרוֹסִיּוֹת

צִלִּיל הַחֲלִיל הָאוֹזְבֵּקִי

הִיָּה עוֹד נֶהָר סְמוּי וְיוֹתֵר טְהוֹר

עַל הַדּוֹבְרָה בַּעֲלֵה חֲנֹק פְּרַנְגּוּלוֹת

הָאָרֶץ הִיא יָד פְּתוּחָה

קְנִיָּה

אוֹתוֹת אֲלֻפְבֵּית שְׂבוּר

שְׁלֵדֵי בְּקָר בְּמִישׁוֹר

בְּקִטְרֵיהָ

פֶּסֶל מִפְּרָר

מִן הַעֲפָר אֶסְפְּתִי כְּמָה שְׁמוֹת

בְּאוֹתֵן הַכְּרוֹת נְפוּלוֹת

גִּרְעִינִי רְמוֹן אֶפְרָפֵר

נִשְׁבַּעְתִּי לְהִיּוֹת אֲדָמָה וְרוּחַ

מַעֲרַבְלֵת

עַל עֲצָמוֹתֶיךָ

הַהוֹנָה הוּא נִצְחִי

מתוך הספר
"אל הראשית",
1964-1968.
אוקטביו פו כיהן אז
כשגריר מקסיקו
בהודו.
מארי ז'וזה
היא רעית המשורר.

אריה סיון

שלושה שיעורים נפרדים

היסטוריה

יום אחד, ה-16 ביולי 1916, על הנהר סום נהרגו 60000 (ששים אלף) מחילי המלכה המאחדת בנסיון לפרץ את החזית הגרמנית. התהליך היה צפוי, ולא היו בו הפתעות: הגנרלים ציירו קווים על המפות, הקולונלים תרגלו על שלחנות החול הסרגיטיים דחקו בלוחמים לצאת מתוך התפירות ומכונות הירייה קצרו בהם עד בוא הערב.

אין זה שיר על הגנרלים המתכוננים תמיד למלחמה שנסתיימה הגם שיש לכתב — וכבר כתבו הרבה — על טמטומם.

אין זה שיר על אילות המלחמה הגם שיש לכתב — וכבר נכתב הרבה — על אילות המלחמה.

אין זה שיר קינה על מות לבחורים הגם שיש לקונן ולקונן על החיים הצעירים.

זה איננו שיר.

חברה

הכל התחיל מבציות במספרה, כאשר הגברת ריש, שהיא אשת חברה ממדרה ועשירה נדה אליה מן הפנטהאוז שלה, ואז הבהר לה, לשכרה, כי העוזרת של הגברת שין מן הקומה החמשית צובעת שם את שערה, ולא רק בתורה אלא אף בצבע שהיה אמור להשמר בעבורה בבצעדיית גמורה. רק מי שאינו מכיר את ריש לאשורה יכול לחשוב שתפנע לעלבונה או תשתקע בצערה או שתקים שערוורה /או פועיק לה לעזרה את בעלה, או חברה, או את המשטרה. לא ריש. בלי להשמיע אף מלה או הכרה בלי להחליף את חלוקה או לטרק את שערה פרוצה ונמהרה ומפספסת כנמרה פרצה החוצה בסערה מתוך המספרה. מה היתה פונתה? לאן חתרה? כל אלה שאלות שתקפותן עברה. מה שקרה הוא שמישהו ברחוב הביט בה ואמר, זאת היא מריאן הפפרה (הוא התפונן לבחורה אשר הובילה את העם אל הבסטיליה למגרה) בקצור, עד מהרה נאספו אליה כל איש מר וכל אשה מרה מכי-משכנתאות ומחסרי-דירה וכך פרצה ההפיכה שרחפה באוירה של המדינה הזאת מאז נוצרה ורק חפשה כף מסתבר, גבור או גבורה שזעמם איננו למכירה.

ארכיאולוגיה

מה אני יודע על מה שמתחת לחול שאני דורך עליו? אני יכול רק לשער מה מתחת לחול אשר לפי שעה אני עליו. שרידים ארכיאולוגיים יש שם כמו בכל מקום מתחת לכפות-רגלי: פלים שבורים ועצמות אשר כמותן בעצמותי ואני יכול להעריך מה דק החול ביני וביניהן: להעריך אני אומר, לא במדיק ולא ביחידות-מרחק אלא ביחירות של זמן.

מספרדית: אסתר סולאי לוי

הליל בא בכל אילנותיו ליל חרקים חשמליים וחיית טרף ממש ליל עצבים שמהלכים על המתים מפגש מים רבים שבאים מרחוק לחישות

דיש עולמות תכל אחת נופלת

זרע נדלק כל מלה פועמת

אני שומע את פעמך באפל חידה בצלם שעון חול

אשה נרדמת חלל חללים חדורי רוח חיים נשמת העולם

חמר אמהי מגרש מעצמו לעד

ונפילה עולמית בקרביו החלולים אם נפש כל חי

אם גזעים נודדים

של שמשות ואדם נוד מרחבים

ההווה הוא נצחי בפסגת העולם מתלטפים

שירה ופארוואטי כל לטוף אורף מאה שנה

לאל ולאדם זמן וזה

הדרדרות זהה להור

נהר אדם ספינות שחורות בין שני עצי תמר הינדי לדה יחפה

ומבטה נטול הזמן פעם וזה

מות ולדה תלויים בין שמים וארץ

קמה צפצפות יותר רטט אור מנועז עלים

עולים או יורדים? ההווה הוא נצחי

גשם על ילדתי גשם על גן הקדחת

פרחי צרן עצי עשן על עלה האנה את שטה

על פני מצחי הגשם אינו מרטיבך

את להבת המים טפת האש השקופה

הנגרת על עפעפי אני רואה מבעד למעשי הלא מציאותיים

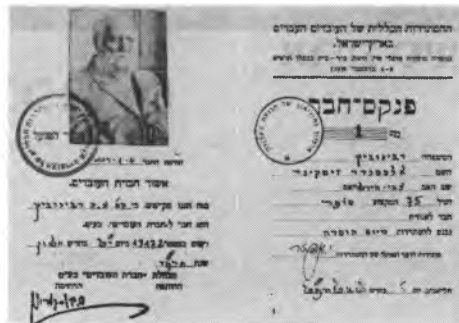
אותו יום עצמו שמתחיל סוכב הקום

תכל עוקרת שרשיה לא כבדו יותר משחר גופינו

המטלים

א. ד. גורדון בדגניה

המקור הקור

- רב-שיח
לרגל יובל ה-70
של הסתדרות
העובדים
בהשתתפות:
- אלי בר-נביא
 - אברהם וולפנון
 - בן-דרור ימיני
 - יורם פרי
 - אפרים ריינר

בעולם, דווקא צדקתו של הסוציאליזם הדמוקרטי. והראיה: מפלגות קומוניסטיות לשעבר משנות את שמן למפלגות סוציאליסטיות או סוציאל דמוקרטיות. למשל באיטליה.

אלי בר-נביא: המפלגה הסוציאליסטית האיטלקית האוטנטית, הסוציאל דמוקרטית, עשתה עכשיו צעדים למנוע את גניבת שמה על ידי המפלגה הקומוניסטית, ורשמה את השם כפטנט. זה אופייני כמובן לתרבות הפוליטית האיטלקית, אבל מראה שגם מאוכזבי ההתמוטטות של המשטרים הקומוניסטים באירופה יודעים שבאיראליים האלה יש משיכה ופופולריות. המפלגה הקומוניסטית הפופולרית ביותר בעולם – האיטלקית – שבתנאים של משטר דמוקרטי הצליחה להשיג 25% מהקולות, יודעת שהשם 'סוציאליזם דמוקרטי' מכיל מסר להמונים. כשאנחנו בוחנים את הוויכוח שהיה בין המפלגה הקומוניסטית למפלגה הסוציאל דמוקרטית בעולם כולו, נראים שני דברים ברורים: היעדר דמוקרטיה במשטרים הקומוניסטיים וקיום דמוקרטיה על-ידי משטרים בהנהגה סוציאל-דמוקרטית. בולטת גם נקודה נוספת: במזרח אירופה היתה השקעה מרוכזת מאוד בעוצמה הבטחונית, וזה לא כישלון של התעשייה הסובייטית, אלא כישלונם של הכלכלנים הסובייטים. אלה שיצרו את המדיניות

רלוונטי. רלוונטי משום שהצליחו שם לרוקן מתוכן את הארגונים הביורוקרטיים. בדומה, אולי, למה שקורה בהסתדרות. לא רלוונטי משום שהסוציאליזם אינו חייב להיות מזוהה עם טוטאליטריזם. דווקא בעידן ההתמוטטות של הסוציאליזם, חשוב לחזור ולהסביר את הערכים הנכונים שלו. לטעון, כמו שטוען חיים רמון, שהסמלים של דגל והמנון נגמרו משום שהסוציאליזם התמוטט, זה כמו לחקות את פרופ' לייקוביץ, שאומר שהתרבות המערבית כולה התמוטטה בגלל היטלר. במקום זה הייתי מנסה להסביר מהם הערכים האמיתיים שאותם מבטאים הסמלים הללו.

אפרים ריינר: המפעל הציוני צמח מתוך תודעה עצמית יהודית מוצקה, ולמען משימה מסוימת, שהיתה בחלקה בעלת משמעות אקזיסטנציאלית – פשוט להתקיים... אבל המשימה היתה גם שימור וחידוש חיים יהודיים עצמאיים, ותיקון החברה היהודית. היו שלוש אלמנטים. את השלישי נוטים להשכיח, למרות שאולי היה הכוונה והבולט ביותר, גם מבחינת הישגים. אני חושב שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו מה קרה במזרח אירופה. הרושם הראשון בציבור העולמי הוא – כישלון הקומוניזם. מבחינה פופולרית גם כישלון סמליו – דגל אדום, אינטרנציונל וכו'. במבט שני, וזה דבר שאנחנו עדים לו במקומות שונים

יורם פרי: אפתח בנושא שהוא לכאורה רחוק מאוד מאתנו – מזרח אירופה. רבים בארץ מנסים להקיש ממה שקרה שם ביחס לסוציאליזם, ולטעון כי זהו תהליך בלתי נמנע גם בישראל. כי אנו עומדים עתה בפני שקיעת תנועת העבודה, ההסתדרות, והאתוס הציוני סוציאליסטי. האם לדעתכם זה נכון, האם אפשר לעשות היקש כזה? ושאלה ראשונה, מה בעצם קרה במזרח אירופה, הרלוונטי לנו?.

בן-דרור ימיני: השאלה היותר חשובה לדעתי אינה אם יש היקש אלא אם הציבור חושב שיש מקום להיקש. אנחנו חושבים שאין שום קשר בין הסוציאליזם המזרחי לבין מה שקורה בסוציאליזם הדמוקרטי הישראלי, אבל הציבור חושב אחרת. הציבור חושב שיש קשר. זה נובע אולי מרמת ההשכלה הנמוכה בקרב ציבור, שלא למד היסטוריה ולא יודע לעשות אבחנות היסטוריות. לכן המגמה לשנות את הסמלים, וראשית את הדגל האדום.

אלי בר-נביא: לא נראה לי נקודת מוצא טובה להתחיל את הדיון במה שהציבור חושב. צריך ללכת את הסוגייה בכלים העומדים לרשותנו. מבחינה זו, מה שקורה במזרח אירופה הוא גם רלוונטי וגם לא

הכלכלית וקבעו את המטרות. הם קבעו שלייער ספוטניק חשוב יותר מלהשקיע בחקלאות או בתעשייה לצריכה, ואני לא רוצה להיכנס כאן להיבט ההיסטורי — האם בריה"מ הייתה צריכה להיות כל כך חזקה, ואם הייתה מחזיקה אחרת מעמד כנגד היטלר. אבל המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות במערב, לעומתה, העדיפו להשקיע ברווחה חברתית. כלומר, מבחינה כלכלית מדובר בעוצמה בטחונית מול רווחה חברתית. ברור לכן שכאשר הדבר ניתן לבחירתו של הדור הנוכחי, ולא של מנהיג הדור, עדיפה עבורו הרווחה החברתית. וזה מה שקורה כיום גם במזרח אירופה.

ישנה אמונה שהקפיטליזם מביא לרווחה חברתית, והראיה — גרמניה המערבית. אבל מחשבה זו לא מוליכה בהכרח לפיתרון קפיטליסטי. לגבי רווחה חברתית, ישנו הסוציאליזם הדמוקרטי, עם הדוגמה השבדית והסקנדינבית. אם נעסוק באופן "טלגרפי" בשאלה הישראלית, הרי שתנועת העבודה התנהלה באופן דמוקרטי, וגם מפלגות שאהדו את בריה"מ שמרו מכל משמר על דמוקרטיה פרלמנטרית. היה מיקוח, על השאלה כמה להשקיע ומהו הדגל שלנו. מיקוח שהתחיל בז'בוטינסקי ובתנועת העבודה. ז'בוטינסקי אמר 'חד נס' — דגל אחד. לא להשקיע ברווחה חברתית, אלא רק במאמץ הלאומי, בביטחון וכו'.

בשנות ה-60 המאוחרות היה ויכוח בתוך מפלגת העבודה שאך זה קמה, בין ספיר למשה דיין. דיין טען — דגל אחד, וספיר — מספר דגלים, שכללו בתוכם גם רווחה חברתית. קשה לי להניח שיקום כרגע כוח ויאמר שהשקעה ברווחה חברתית אינה נכונה או אינה דרושה. להיפך. מכל צד ומכל שכבה וחוג טוענים לקיפוח, והתשובה לקיפוח היא טיפוח. לכן, אובייקטיבית, יש בישראל קרקע לסוציאליזם דמוקרטי. אני חושב שאם בוחנים את העניין היטב, הציבור שלנו הוא לא פחות 'פוליטיקל מינינג' מהציבור באיטליה, ואז יש תקווה לסוציאליזם דמוקרטי בישראל. איך-שלא יהיה — אם הציבור מושפע או לא מושפע ממה שקרה במזרח אירופה — בשני המקרים יש מקום לסוציאליזם דמוקרטי בישראל.

אפרים ריינר: ברור שלמה שאירע במזרח אירופה יש השפעה על מידת הביטחון העצמי של הסוציאל-דמוקרטיה הישראלית. אילו הסוציאל-דמוקרטיה הישראלית הייתה מראה מאזנים של רווח — בפור, בקופת-חולים, בבנק-הפועלים, בשיכון-עובדים, בסולל-בונה, יכול להיות שאנשים לא היו

אומרים שמה שקרה שם מעיד על מה שצריך לקרות פה. העניין הוא ששני המשברים הזדמנו יחד. המשבר הכלכלי והחברתי של היצירה הציונית הסוציאל-דמוקרטית, המשבר של הקיבוץ, המושב, קופ"ח, כור, אירעו פחות או יותר בזמן שקרסו המשטרים במזרח אירופה, וההפרדה קשה. אלא שניתוח אנאליטי היה מראה שאין קשר בין השניים. אין להם סימני היכר משותפים. המשבר שעוברים המשק הישראלי והחברה הישראלית מייצג בעצם את סופה של החברה והכלכלה הציונית, ולא הסוציאליסטית. כל מה שיש לנו לנגד עינינו בארץ, הוא ירושה שקיבלנו מתקופת הסער הציונית. גם הקולקטיביזם, גם השליטה הציבורית במשאבים, גם הקצאת המקורות. הכל היה עשוי כדי להשיג מטרות לאומיות קולוניאליסטיות — התיישבות. וכל זה בעידן היסטורי שעל פי המרקסיזם לניניזם היה עידן פרוגרסיבי. תקופה זו הסתיימה וישראל עוברת מאור לגויים' לככל הגויים', ומה שמאיר את זה בצורה יותר בולטת היא הרצידיזם כתוצאה מגל העלייה מברית המועצות. מפני שמשרד-השיכון אומר שאינו סומך על הקבלנים ושהוא יבנה בעצמו. ומודעי ושרון מגינים על הממשלה. שרון מבית-ספר מפא"י ומודעי מבית ספר ליברלי, אבל ברגע שהציונות מתרוממת מחדש אין בריה אלא לחזור לדפוסים הציוניים של בניין הארץ. יש מעט מאוד מקומות בעולם שבהם ניתן כסף מטעם המדינה למי שזקוק לדירה. שיסדר בעצמו. אבל לנו יש בעיה ברמה של אנליזה אינטלקטואלית: הקומוניזם, הסוציאליזם, וגם הדמוקרטיה, מערערים מיסודם על זכות הקניין הפרטי לגבי נכסים נותני תשואה. בהתייחס לטקסטים אלה, אין הבדל בין הסוציאל-דמוקרטיה לבין הקומוניזם. הקפיטליזם מבוסס על זכות הקניין הפרטי על נכסים, והניסיון הגדול במזרח אירופה היה מבחינה זו — הפקעה, העברת הנכסים מידי הציבור. באנגליה נעשו הלאמות והנכסים הועברו לממשלה. ברוסיה העבירו אותם למפלגה. במזרח אירופה המפלגה היא קצה הפירמידה הפוליטית. במערב אירופה, כולל בישראל, הממשלה היא קצה הפירמידה הזו. וחוק החברות הממשלתיות תשל"ה מקנה לשני שרים ממונים את העוצמה שיש לפוליטיביון. האם אנחנו חוזרים בנו עכשיו ביחס לזכות הקניין הפרטי? האם אנו כופרים ברעיון? לפי דעתי אנחנו מתחילים כעת בעידן היסטורי חדש.

בנוסף, הקומוניזם ערער את המעמד המוסת של השוק. הוא ביטל אותו כמעט לחלוטין, וטען שתכנון מרכזי יבוא במקום כלכלת שוק. והצרוף הזה, של הפקעת כל הנכסים הפרטיים מידי יחידים וביטולה של כלכלת השוק, מחייב גם את הסוציאליזם מפני שגם הוא היה נגד כלכלת שוק, ונגד אחיזה פרטית בנכסים. כיום אין ערעור ממשי על שני הדברים האלה. כאשר יאיר צבן מזכיר, למשל, את המודל השברי, הוא אומר בזה שאת המשק יקמו הקפיטליסטים, ואת חלוקת ההכנסה נעשה על-פי הדרך הסוציאליסטית. אנחנו פעלנו תמיד בתור

כלכלת שוק, גם בזמן המנדט וגם בתור מדינת ישראל. אם תעברו את האוקיינוס האטלנטי מערבה תמצאו שם מבנה משפטי אחר לגמרי של מעורבות ממשלתית. גם הם שם חלוקים בין ימין ושמאל, כאשר השמאל אומר — יותר רגולציה, והימין אומר — פחות. אבל מדובר ברגולציה. לא בשליטה של האדמיניסטרציה, של הרשות המבצעת. אין שום עסק או נכס בארה"ב שנמצא בשליטת הרשות המבצעת. קחו, לדוגמה, את ספר החוקים של רשות עמק טנסי. במהפכה החצי-סוציאליסטית שעשה רוזוולט, הוא לא נתן לשר האוצר ולשר הבינוי מעמד ברשות עמק טנסי. הסוציאל-דמוקרטיה לא חצתה את האוקיינוס האטלנטי. כסוציאל-דמוקרטים, אנחנו צריכים להתחדש כיום מבחינה אינטלקטואלית ולומר איזה דפוס משק אנחנו רוצים כדי שיהיה יותר טוב לכולם, ומהי צורת המעורבות הפוליטית במשק הזה. איפה הרשות המבצעת, איפה הרשות המחוקקת, איפה הביזור החברתי, איפה העירייה. איפה כל אלה. אם יהיה לנו מה לומר בתחומים הללו, דברים שיש להם גם אספירציה אידאולוגית והם גם פרקטיים, יהיה עניין הרגלים שלנו פחות חשוב.

יורם פרי: עסקנו עד כה במה שקרה בגוש הקומוניסטי. אבל קרה משהו גם לסוציאל-דמוקרטיה בעולם המערבי. לפני חודשיים שלושה הייתי באוניברסיטת רייטנפורד ושוחחתי ארוכות עם פרופ' סימור מרטין ליפסט. הוא עבד על מחקר משווה של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות בעולם כולו. במאמר שלו, שהגיע לידי לפני כמה ימים, הוא טוען, ש"אין דרך שלישית". כלומר, הסוציאל-דמוקרטיה קרסה בפני הליברליזם הדמוקרטי, והוא מביא הרבה מאוד ציטוטים ממצעים ומתוכניות פוליטיות, החל ממיטראן בצרפת, עבור לגונזאלס בספרד וכלה בהוק וחבריו באוסטרליה ובניו זילנד. בכל המדינות האלה הסוציאל-דמוקרטים מקבלים את הבכורה של השוק ומוכנים לתת יתרון להון על חשבון שכר העובדים. הרגיו אותי מאוד לקרוא את המאמר, אבל הוא נשען על נתונים חזקים. והשאלה שאני שואל את עצמי ואתכם היא, אם נכון הדבר שבסוגיות המרכזיות הסוציאל-דמוקרטיה נמצאת בנסיגה, ומכאן — אלינו אם ניתן לערוך היקש ממה שקורה בעולם כולו ביחס לבעיות שאנו נתונים בהן בישראל.

יורם פרי

עיתון

רב שיח

השאלה היא איזו בשורה יכולה לצאת היום מההסתדרות כדי שהיא תוכל לומר שיש לה משהו חדש. מה שכרוך לגמרי הוא שהמצב הקיים, יצור הכלאיים הזה שהוא גם המייצג וגם המעסיק... אני לא יודע מה עוד צריך לקרות פה כדי שיהיה ברור שזה לא יכול להמשיך ככה,

לא רק ההסתדרות גוועת. האמת היא שהסינדיקליזם המערבי גווע.

אפרים ריינר

בדרך-כלל חברה מצמיחה מדינה, ומתוך המדינה והמאבקים החברתיים המתחוללים בה צומח מעמד פועלים שמצמיח מתוכו איגודים מקצועיים וכו'. כאן הכל קרה בהיפוך. קודם היה רעיון, אחר כך התארגנות פוליטית שהצמיחה חברה, ואחר-כך קם ארגון מקצועי שיצר מעמד פועלים.

אברהם וולפנון: אני חולק על ההנחה שאין דרך שלישית. בוויכוח עם מילטון פרידמן טען גלברייט לפני שנים אחדות, שהאיגודים האתניים והחברתיים עלולים לפוצץ את החברה הדמוקרטית ליברלית אם היא לא תלך לקראת סוציאליזם דמוקרטי. הוא נתן כמה דוגמאות לכך דווקא מהתחום שמועלה על נס: הכלכלה החופשית בארה"ב. הוא טען שיש שם 10% אבטלה — 90% מבין הכושים ו-50% מהפורטוריקנים והמקסיקנים. פרושו של דבר שהחברה האמריקנית עלולה להתפורר ואפילו להתפוצץ. מידת הרווחה שמושגת כיום איננה מספקת. מוכרחים לאמץ את עקרונות הסוציאליזם הדמוקרטי וללכת אל מעבר למדינת הרווחה כדי לשמר את המשק הקיים, שבלעדיו אין עתיד לדמוקרטיה. גלברייט הביע תקווה שבמקביל למהלך זה, תהיינה גם תופעות של ליברליזציה ודמוקרטיזציה בכריה"מ ובגוש המזרחי, ואז תחול התקרבות בין הגושים. והנה מתקיימות סוף-סוף התחזיות שלו. כנראה שהיתה מידה רבה של היגיון ושל ידע חברתי כלכלי בדבריו, אשר חלקם הראשון טוען בפרוש שיש דרך שלישית. אפרים ריינר הזכיר קודם כמהלך דבריו את הדרך של רוזולט בארה"ב. זו היתה במפורש דרך שלישית. בתחומים מסוימים הנהיג רוזולט חידושים, שכרצע המשטר הליברלי קפיטליסטי לא יכול להרשות לעצמו לחיות בלעדיהם. אם נתייחס לתיזה של מילטון פרידמן, שאומר שהוא מוכרח ללכת בלעדיהם. על-כל-פנים מאז רוזולט, גם כאשר עלו הרפובליקנים לשלטון, הם לא העזו לחסל את כל התשתית הסוציאלית, אם מדובר בכיטוח מפני אבטלה ואם בסוגי טיפול אחרים המצויים בידי המדינה. מחוץ לקבוצת הלחץ החזקה של ה"אמריקן מדיקל אסוסיאשן", הלוחמת בכל האמצעים שבידה והמבטלת כל סיכוי לרפואה ציבורית כלשהי. אני שומע שלאחרונה יש סדקים גם כזה, שיש התאגדויות שמוליכות לרפואה קואופרטיבית. ארה"ב, על כל פנים, עברה למעשה מיוזמה פרטית פראית בעניין הזה לתקופה בה יש חקיקה סוציאלית מדי פעם. מה"פייר דיל" של טרומן, ועד לג'ונסון, שניסה ללחום לחיסול העוני. אנחנו רואים כאן את הדאגה למינימום של רמת חיים לשכבות החלשות ביותר. יש מגמה, ויש דרך, לפי דעתי. הדרך של המפלגה הדמוקרטית, לפחות בחלקה, היא בעלת מגמה סוציאלית ברורה, היא שונה לחלוטין ממה שנקרא "הרוח האמריקאית", והתפישה של פחות מסים ופחות שרותים של הרפובליקאים, והיא מעידה על כיוון

שלישי. כיוון שאיננו סוציאל-דמוקרטיה כמובן הקונספטואלי. הם לא קראו את מרקס, ולא את משה הס. אבל הם קוראים את גלברייט שהושפע ממראה עיניו. (הוא היה שגריר ארה"ב בהודו). והוא לא היחיד. נפגשתי עם חברות אינטלקטואליות נוספות בארה"ב, מבין אנשי האוניברסיטה והאיגודים המקצועיים, שרואים דברים אחרת, וגם הם משפיעים לפעמים על הפוליטיקה. אני לא אומר שארה"ב עומדת להיות סוציאל דמוקרטית, אלא שהרוחות שמשנשבות בכיוון הזה מצביעות לפחות על קיומה של דרך שלישית. הדרך הזו איננה קפיטליסטית טהורה, וכוודאי שאיננה קומוניסטית, והמכנה המשותף הקרוב ביותר שלה הוא הסוציאליזם הדמוקרטי האירופאי.

בן דרור ימיני: לי יש בעיה עם מחקרים מסוג זה. יושבים פה כמה אנשים שיודעים, שכמעט על כל מחקר ניתן להגיש מחקר שאומר דברים שונים, אם לא הפוכים. ואני אומר זאת משום שאני מכיר לפחות מחקר אחד שמדבר על חציוני הכנסה. והמדינות בהן הפערים בחלוקת ההכנסה הם הגבוהים ביותר מנקודת הראות שלנו, שם הכלכלה היא גם המתקדמת ביותר. לדוגמה אירופה לקראת '92. בשוק האירופי יש הרמוניה חברתית. סולידריות חברתית. וזה אומר שהמדינות החלשות בשוק חייבות, עד שנת '92, להשוות את תנאי החקיקה הסוציאלית למדינות החזקות יותר. זה התנאי להתקבל לשוק. תנאי לשותפות הוא שיפור הדרגתי בתנאים הסוציאליים. ההנחה המובלעת היא, שאתה חייב בחקיקה סוציאלית מתקדמת כדי להגיע למשק בריא יותר. וזה קצת סותר את מה שנאמר כאן. אני מתאר לי שכלכלני השוק המשותף יודעים מה הם עושים. כאשר לארה"ב — אחרי הגל הגדול שדיברנו עליו, ישנו גל נגדי, הנובע מתוך מציאות עגומה מאוד. עשורת. מליונים נמצאים כיום בארה"ב מתחת לקו העוני. שלושה מליון חסרי בית. כלומר ביחס לקוטב האחד שמתמוטט במזרח אירופה, אין הקוטב השני מציע לנו אלטרנטיבה יותר טובה. ועניין זה אינו רק כלכלי. מדובר באלימות, בסמים, בפשיעה. לדעתי, אם המחיר שיש לשלם כדי להגיע לדרך השלישית, הדרך של ג'ורס שבה אני מאמין, הוא להוריד כמה דגלים אדומים, תרתי-משמע, עבור ציבורים שלא מאמינים בסוציאל דמוקרטיה הזו שאנחנו מאמינים בה, התשלום כדאי.

אלי בר נביא: קשה לי שלא להסכים עם מה שנאמר עד עכשיו. אני חושב שברמה הקונספטואלית הוויכוח הגדול הוא באמת בין שני קטבים, שהאחד מהם הוא הייק או פרידמן, והאחר הוא סוסנוב. או שאין בכלל שוק חופשי, או שמאמינים שיש איזו יד מכוונת בלתי נראית. וזוהי תמצית הליברליזם הכלכלי הצרופ. המאבק החברתי הוא לגיטימי, ומתוך ההתנגשות של האינטרסים הפרטיים תצמח בסופו של דבר טובת הציבור. נכון שתפישה זו התמוטטה במשבר בגדול ב-'29, מלבד נסיונות מטורפים כמו

בצ'ילה, וגם אצלנו תקופה קצרה אחרי '77. קפיטליזם ליברלי מסוג זה לא קיים באף מקום. הדוגמה האמריקנית, שהיא מאוד רלוונטית לגבינו בגלל המציאות הפוליטית שאנחנו חיים בה, איננה רלוונטית מבחינה היסטורית או מבחינת הניסיון התרבותי שלנו. מבחינה זו אנחנו קשורים לטבורה של אירופה. לא בכדי אין באמריקה סוציאליזם. לכל היותר מנסים להצמיח שם מדינת רווחה. פשוט המסורת ההיסטורית שלהם שונה לחלוטין. המסורת הסוציאליסטית באירופה היא מסורת ארוכה ועמוקה שצמחה מתפישת המדינה. היו באירופה איגודי פועלים ושכיתות פועלים מימי הביניים. היו מרידות ושכיתות אלימות כבר במחצית השנייה של המאה ה-14. להתנער ממסורת זאת ומהתביעה לשוויון בגלל הזוועות של שיטה טוטאליטרית כלשהי, שחיייתה משך רגע היסטורי מסוים, זה אבסורד. לכן אני מציע להעמיד כמערכת התייחסות את אירופה, ולא את ארה"ב.

מה קרה באירופה? עקבתי מקרוב אחרי הניסיון הסוציאליסטי הצרפתי. נדמה לי שהוא המעניין ביותר, משום שזהו המקום היחיד שמפלגה סוציאליסטית ג'ורסיאנית ומאוד אידאולוגית עלתה לשלטון, והיא מחזיקה בו כבר הרבה מאוד זמן, מ-'81. ומה שבולט שם הוא מקומה של המדינה בכל הנושא. מה שהמדינה עושה כדי לווסת את כלכלת השוק, שהיום אין יותר עוררין על יעילותה. כלומר אנחנו, כאן, נשארים בוויכוח הישן — מהי מידת המעורבות הדרושה של המדינה. והראיה שדרושה מעורבות מסוימת היא שגם הליברליזם הצרופ התמוטט. כלומר מדובר בהגדרת המדינה. במידה זו או אחרת של מעורבותה.

אפרים ריינר: צריך להתבונן בהבדלים שבין המשקים והחברות במערב, ולצורך זה יפן ודרום קוריאה הן מערב. כאשר מסתכלים על ההבדלים ביניהן מקבלים חיזוק להשקפה, שאחריות הכלל ביחס לפרט בנושאי בריאות, חינוך, שיכון, רמת הכנסה מינימלית, ביטחון לעת זקנה וכו', בכל מקום שהוא יותר מתקדם שמאלה, גם אם הוא נשלט בידי מפלגות קפיטליסטיות, הוא יעיל יותר מבחינה כלכלית. הוא צומח יותר מהר. הוא טוב יותר. ואכן, עוד גירסת נעורינו היתה, שהסוציאליזם צודק יותר ויעיל יותר. אמריקה פחות יעילה, בין היתר, משום שהיא לא השלימה, למרות רוזולט, את המעבר שלה מפלוטוקרטיה לקפיטליזם. המעורבות של מוסדות ציבור ביפן גדולה לאין ערוך מבארצות המערביות האחרות. השוויוניות, שהיא הדגל האלקטורלי החזק

אברהם וולפנון

ביותר של הסוציאל-דמוקרטיה, צועדת בד כבד גם עם "גידול העוגה". זה ה"משחק" של הון ועבודה. הסוציאל-דמוקרטיה בכל מקום, גם בארץ, נזקקת לתורה חברתית כלכלית די פרקטית כדי להוכיח דברים אלה. הדגל התורתי של הסוציאל-דמוקרטיה צריך לפצח את העניין של שיעור צמיחה גבוה, שיעור אבטלה נמוך, ויציבות מחירים. אלו הם שלושת המרכיבים של מכונית שיכולה לנסוע על הכביש היום. אם יש לך את זה, יש לך פיתרון.

יורם פרי: הבה נתרכז, אפוא, בישראל. מדוע הגיעה הדרך השלישית שלנו למה שנראה כמבוי סתום? האם זה בגלל שקיעתה של אליטה פוליטית שיחד אתה אבד הביטחון העצמי בערכיה? או שמא יש ניגוד בין הערכים לבין המציאות? ומה מקומה של ההסתדרות בתהליך זה? אולי הערכים של סוציאליזם קונסטרוקטיבי, התפישה של מיזוג איגוד מקצועי וחברת העובדים הם שצריכים לעבור רוויזיה?

אלי ברנביא: מסיבות הידועות לנו, הכל צמח פה הפוך. בדרך-כלל חברה מצמיחה מדינה, ומתוך המדינה והמאבקים החברתיים המתחוללים בה צומח מעמד פועלים שמצמיח מתוכו איגודים מקצועיים וכו'. כאן הכל קרה בהיפוך. קודם היה רעיון, אחר כך התארגנות פוליטית שהצמיחה חברה, ואחר-כך קם ארגון מקצועי שיצר מעמד פועלים. ההסתדרות היתה קו-אם של המדינה הזו, משום שלא די להקים פרולטריון. צריך לבנות עבורו הגנה ומסגרת מדינתית. וכך קרה שההסתדרות עשתה הכל, ומצאה את עצמה פתאום במצב של האצולה הצרפתית ערב המהפכה: מעמד חברתי בעל תפקיד מוגדר, שבמשך השנים נטלה ממנו המדינה את תפקידו והותירה אותו ריק מתוכן. למרות זאת המשיכה ההסתדרות להתקיים כפיקציה חסרת הצדקה בעיני האומה. היא נשארה גוף גדול, עשיר וחזק, שפחות ופחות בני אדם האמינו בצדקת קיומו. מכאן נובע הטבע הדואלי של ההסתדרות, שהיא בעת ובעונה אחת מעסיק גדול ומגן ציבור העובדים, כולל ציבור עובדיה. איך ניתן להסביר אחרת את מה שאירע בסולתם? הרי אם היה קורה דבר כזה במערב, היתה ממש מהפכה. וזה קרה במפעל הסדרותי. אני עוד לא התאוששתי מסיפור הכלבים הזה. אני רואה בו את אחד הדברים המכוערים ביותר מבחינה פוליטית מאז שאני זוכר את עצמי. ולראות אחר כך את מנהל המפעל מדבר אל העם בצורה שדיבר. מצב כזה יכול לקרות רק בגלל הסתירות הקיימות, בארגון שאיבד את דרכו, משום שמזמן לא הגה דבר ביחס למקומו ולדרכו. והוא לא עשה זאת, משום שכל הזמן היה בשלטון, ודאג רק לשמר את עמדות הכוח שלו. כלומר, מה שנחוץ לעשות זה לא רק חשיבה אינטלקטואלית כדי להגדיר מחדש את מקומו של הסינדיקליזם הישראלי, אלא לפרק את כל העסק ולהרכיב אותו מחדש, כדי להבטיח לו רוח חיים חדשה.

עמית

רב שיה

כמוכן שנזופתי חמורות, והתודעה הפועלית שלי קיבלה סטירה. היום, אם יש לי בעיה עם הדגל האדום, זה לא משום שהתודעה המעמדית שלי פחות מפותחת, אלא יש בכך משום סמל למשבר הרבה יותר גדול, של הרבה מאוד אנשים בתורה הישראלית, שלא מצאו שום דבר משותף ביניהם ובין ההסתדרות, או ביניהם ובין סמליה. לכן הם עזבו רעיונות, גם אם רעיונות הסוציאל-דמוקרטיה הם הרעיונות האמורים לייצג אותם ולעזור להם. התהליך הוא ארוך מאוד. משנות הששים והשבעים. עוד לפני מהפך '77. התהליך הוא שהאנשים העובדים בישראל לא הרגישו שמישהו מייצג אותם. בשלב מסוים התחיל הידלצ'ה ויטה' של ראשי תנועת העבודה, כולל ראשי ההסתדרות, ולזה הצטרפו התהליכים הכלכליים האובייקטיביים. הניתוחים ההיסטוריים, אם ראשי ההסתדרות עשו זאת בכוונה או לא, הם פחות רלוונטיים לדיון זה. חשוב יותר מה עושים היום, במצב הקיים. השאלה היא איזו בשורה יכולה לצאת היום מההסתדרות כדי שהיא תוכל לומר שיש לה משהו חדש. מה שברור לגמרי הוא שהמצב הקיים, יצור הכלאיים הזה שהוא גם המייצג וגם המעסיק... אני לא יודע מה עוד צריך לקרות פה כדי שיהיה ברור שזה לא יכול להמשיך ככה, ושדברים שהיו טובים לשנים מסוימות לא טובים היום. כי המשק, הפוליטיקה והחברה היו בנויים אז אחרת. אנחנו עברנו ממשק טרום-מדינתי למשק מדינתי, וכאיוושהי צורה זה מזכיר ליותר מדי אנשים את מזרח אירופה. את המודלים שהתמוטטו. והרי אי-אפשר להתעלם מהצד הפסיכולוגי הזה. בציבור הישראלי קיימת היום רמת ציפיות מסוימת לגבי מה שהוא רואה בהסתדרות ובכלכלה בכלל, ורמת הציפיות הזו לא מאפשרת את המשך המודלים הקיימים.

אלי ברנביא: לא רק ההסתדרות גוועת. האמת היא שהסינדיקליזם המערבי גווע. גם על זה צריך לדבר. מה קורה עם האיגודים המקצועיים בכלל בעולם המערבי בתקופה הפוסט-תעשייתית. זה לפחות חלק מהתשובה לשאלה הנשאלת. יש בעיה בצרפת, בלייבור הבריטי. ולא חשוב אם המודל הוא 'קונטיננטלי', של איגודים מקצועיים פוליטיים, כאשר למפלגה יש סינדיקט, או להיפך, כאשר לסינדיקט יש מפלגה, כמו באנגליה. יש בעיה משום שצריך לתת את הדעת למה שקורה למשק פוסט-קפיטליסטי ביחס לאיגודים המקצועיים. מה שקורה אצלנו קורה גם שם. השוכתים הם אלה שיש להם כוח. לאור דווקא המקופחים, ותפקידה של ההסתדרות הוא לא להיאבק על עוד חצי אחוז עבור קבוצת עובדים חזקה, אלא לעזור לאלה שמשתייכים לניאור-פרולטריון האמיתי. מה יש להסתדרות לומר, לדוגמה, לגבי הפועלים מהשטחים?

אפרים ריינר: להסתדרות היתה בעיה של התאבנות והתברגנות. ארגון חברתי צריך להתאים את עצמו לתנאים המשתנים, ולא זה הזמן לתאר את שינוי התנאים. ואילו ההסתדרות ניהלה מלחמת מאסף להחזקת

להסתדרות היתה בעיה של התאבנות והתברגנות. ארגון חברתי צריך להתאים את עצמו לתנאים המשתנים, ולא זה הזמן לתאר את שינוי התנאים. ואילו ההסתדרות ניהלה מלחמת מאסף להחזקת אותה משטר, אותה צורה, אותו דפוס ארגון, אותה דקלרציה של מטרות, למרות שמסביב כל העולם השתנה.

אברהם וולפנוזן: מדובר בשני משברים. האחד, שאולי גורם בעקיפין לשני, הוא משבר פוליטי. משבר המהפך של '77. לנפילת תנועת העבודה ולעליית הליכוד ישנם הרבה נימוקים. הראשון הוא אפקט מאוחר של מלחמת יום-הכיפורים. אפשר לומר שזו היתה הצבעת מחאה צודקת של עם, שהיה מאוכזב מההבטחות שלא קויימו וממחדלי השלטון. האכזבה הזו היתה מוכרחה לעבור לפסים פוליטיים. לזה נוספים גם גילויי השחיתות שלפני בחירות נוספות '77, והקרע החמור ביותר שהיה בשלטון תנועת העבודה: התמודדות חריפה על המועמדות לראשות הממשלה. שלושת הדברים הללו הביאו למשבר הפוליטי. וההצלחה היחסית של הליכוד בארבע שנות שלטונו הראשונות רק אושרה אותו. המשבר השני הוא כלכלי, והוא שפגע במשק העובדים מצד אחד, ובהתיישבות העובדת מצד שני. הוא פגע גם בקטעים רבים של הסקטור היצרני. משבר זה נבע ממדיניות כלכלית שאותה ניתן להגדיר כשתי מלים: לטובת היבואנים. אינני קובע בזה שגישת זאת היתה מכוונת או לא, אבל התוצאה היתה, שהיבואנים נהנו. לעומת זאת, אפשר לומר להשלמת התמונה, שבכל התקופה הזו נשמר כוחה של תנועת העבודה בהסתדרות. אולי בזכות המאבק המקצועי והמנהיגות הנמרצת, אולי בגלל ההרגשה שההסתדרות מגינה בקו האחרון על האינטרסים של הקיום הממשי, שכל אחד עוסק בהם מעבר לוויכוחים האידיאולוגיים. תופעה זו, של רוב חוזר ונשנה לתנועת העבודה בהסתדרות, מצביעה על כך שחלק ניכר מתוך החברה הישראלית, ולא רק הוותיקים, שותף באופן כללי לשאיפות של תנועת-העבודה, מבלי להגדיר אותן אידיאולוגית בצורה מדוקדקת יותר. זה אולי עונה על שאלה שלא נשאלה: כיצד אפשר להיחלץ מהמשבר שלנו. הדוגמה של ההסתדרות מראה שניתן להיחלץ. איך בדיוק, זו שאלה שמעבר לדיון שלנו כרגע.

בן דרור ימיני: כאשר הייתי ילד, היה ב"תיכון חדש", שהיה בזמנו בית ספר של זרם העובדים, דגל אדום. הייתי אז בן תשע או עשר, ושאלתי את אבא שלי מה פתאום דגל אדום. אבא שלי, איש תנועת-העבודה במקורו, הסביר לי מה זה, ואפילו דקלם לי קצת מהאינטרנציונל הסוציאליסטי. באותו לילה הלכתי לתיכון חדש, לקחתי את הדגל, ושמתו אותו בבית. כאשר שאלו אותי מה זה, עניתי שהשכונה שלנו היא שכונת פועלים, ואני יודע שבתוכן חדש לא לומד אף אחד מהשכונה. אנחנו הפועלים, לא הם.

אותו משטר, אותה צורה, אותו דפוס ארגון, אותה דקלרציה של מטרות, למרות שמסביב כל העולם השתנה. ממצב של התאבנות כזו, או שפורשים לשוליים או שקורסים. והיום ההסתדרות במצב של קריסה. ובאשר להתברגנות, תנועת-הפועלים בארץ הקימה כאמת מעמד-פועלים, וקלטה את העלייה המזרחית בדרגות הנמוכות של הסטטוס, הכוח וההכנסה, ובעצמה, עם הקהל שלה, "נסעה" צפונה. בניהם של אותם פועלים, נמצאים היום ברמת-אביב ובאפקה וכ"ו. אילו מדובר היה בסתם מפלגת שלטון מתברגנת, לא נורא. אבל להיות הסתדרות, עם הסמלים שלה והדגלים שלה, ולא להיות רלוונטי לפועל האמיתי, המזרחי והערבי, זו טעות. וזה מה שקרה להסתדרות. תהליך הצלחה של המהפכה הציונית, שנתנה לוותיקים את האפשרות להפוך לבורגנות. האלקטורט של מפלגת העבודה עד היום הוא צפוני. והאלקטורט של הליכוד הוא דרומי חזק.

יורם פרי: המלים המושמעות כאן קשות. "התאבנות", "קריסה". האם איננו מגזימים בתאור התופעה, האם צריך לפרק ולהרכיב מחדש? אולי יש צורך רק בתיקונים, בהתאמה למצב החדש ללא שינוי בעיקרים?

אפרים ריינר: מה שצריך לעשות, הוא לבחור בין שתי אלטרנטיבות, ואני פסימי מאוד. אני חושב שאף אחת משתיהן לא תתבצע, מפני שהמשתנה המתווך לכל שינוי היא אליטה פוליטית מצומצמת, שהמבחן שלה הוא המבחן האלקטורלי. ישראל קיסר ניחן בכל הכישורים האינטלקטואליים כדי לבצע את השינוי הנדרש. הוא יודע מה המצב, יש לו כלים לנתח אותו, הוא יודע מה צריך לעשות, אבל גם בלי לעשות את הדברים האלה, הוא מנצח מבחירות לבחירות. אם רוצים לרדד את הפוליטיקה לרמה של תורת המחירים בשנה ב' באוניברסיטה, אפשר להניח את ההנחות היחידות של הצרכן-הפוליטיקאי: אין לו אידאולוגיה, הוא לא רוצה לעשות שום שינוי. יש לו אינטרס אחד: — להיבחר מחדש. אפשר לבנות סביב זה את כל ההתנהגות שלו. אם תסתכל היום על כוש, השאלה אם הוא יצא או לא יצא למלחמה נגר עייק תלויה בשאלה מה יהיה אצלו בעוד שנתיים. וישראל קיסר הוא אדם שנבחר שוב ושוב, והוא לא צריך להיכנס לעומס הנורא של להנהיג שינוי. אני משתמש בקיסר כביטוי של התנועה הפוליטית כולה. כלומר, אם המשתנה היחיד הוא המשתנה האלקטורלי, הסיכוי שהאליטה של מפלגת העבודה תגרום לשינוי כלשהו, הוא קטן מאוד. תיאורטית, יש כאמור שתי אלטרנטיבות לעשייה האחת, לבנות מחדש את המצע, הארגון והדרך של הסוציאל-דמוקרטיה. כאן חייבת הנהגת ההסתדרות להבין שכאשר ארגון, עם, מדינה, או הסתדרות פועלים מתוך קונצנזוס עמוק ומופנם המתייחס למטרות גדולות מהם, מתקיים הניגודים האישיים. בתקופת הסער והפרץ של הציונות היתה אומנם סיעה

ב' שאמרה להסתדרות שאינה נותנת די לעובדים, אבל הקונצנזוס היה שההסתדרות היא המכשיר להשגת קוממיות, לבניית החברה, לגאולת היחיד, לכיבוש הארץ, וזה הקהה את הניגודים הפנימיים. אני רוצה לעבור לדבר יותר רלוונטי. עוד לפני עשר-עשרים שנה יכלו להצביע באותו פתק, באותה קלפי, עבור ראש ההסתדרות,

יעל דיין: דמוקרטיזציה של כל תהליכי הבחירה

שהייתי ילדה בנהלל, סבא שמואל היה נוסע מדי שבוע ל"נדפועל". חשבנו שזה שם מקום. עם קום המדינה, באותה התמדה ובוודאי מטעם אותה ועדת מינויים, היה נוסע לכנסת בירושלים. כפועלים ובני-פועלים (לפני שאלה הפכו ל"עובדים" ואח"כ ל"מועסקים") לא דיברנו על מערכות התשתית בטרנס-מדינה — 'ההסתדרות', 'הסוכנות' ו'ההגנה' כשם שלא מדברים על אבא ואמא ולא בוחנים את התאמתם וכישוריהם. הנפנו דגלים אדומים בראשון למאי כאילו המציא העמק את הצבע האדום — מתואם עם פריחת הפרגים בשדות, וצעדנו לקצב מדוקלם של שלונסקי — "שמאל, שמאל, שמאל..."

החיבור הבא שלי עם ההסתדרות, היה כאשר אבי, משה דיין, הוקע כמיידה אבנים ב"קומה החמישית", לפני שיידי אבנים הפך לסימן היכר של אויב פלסטיני. מידת העניין שגיליתי, הבהירה לי שמה שהיה לפני 48' 'אבא ואמא' היו בעצם 'רחם פונדקי' שממנו עברו הילדים להורים הביולוגיים — המדינה ורשויותיה. בעיית כפילות ההורות לא התעוררה עד המהפך ב-77', למרות שזו היתה יקרה ומיותרת בחפיפת תחומים ויעדים. גם ההסתדרות וגם הסוכנות וגם הממשלה היו "שלנו", ושל "אנשינו". מי שלא הלך לוועד-הפועל הלך לגבעת-רם, ומי שיידה אבנים — ננף. מ-77' הפכה ההסתדרות למצודה, והמצודה לממשלה, ומרח' ארלוזורוב נשבענו להחזיק בצפורניים במעוז הכוח הזה, להנציח אותו בקפאוננו המנגנוני חובקי-כל, מוקד-כוח לא רלוונטי אך עיר מקלט ממנה נסתער על הבית הגדול שממנו הורחנו.

רק לפני שנים ספורות — עד אז מכוח היותי אשת קצין בצבא הקבע וחברה בקופ"ח, הייתי כנראה חברה הסתדרות — חויבתי בפנס אדום משלי לצורך התמודדות (כשלונית) על מקום ברשימת המערך לכנסת. איני שכירה, ואיני חברה באיגוד מקצועי, ותפישת העולם הפוליטית

הנציגים שלך במפלגה, ראש מועצת הפועלים המקומית, ראש חברת-העובדים וראש קופת-חולים. היה ברור שאם אתה בעל אידאולוגיה סוציאל-דמוקרטית אתה מצביע א' בשביל כל הדברים. אני הייתי יו"ר ועדת הבחירות המרכזית של ההסתדרות לוועידה ה-13, כשהליברלים העמידו בפני אתגר — שלא יצביעו בפתק אחד ובקלפי

שלי היא סוציאל-דמוקרטית, וההצטרפות שלי להסתדרות היתה בחריקת שיניים משום שלא הרגשתי שותפה לתהליך דמוקרטי של קביעת הנהגתה ודרכה, ובוודאי שלא ראיתי בה 'תנועה חברתית' החייבת להתקיים על בסיס וולונטרי — למעט חברות בנעמ"ת, המקיימת מאבק על תפישת עולם שוויונית, מייצגת "מגזר" מקופח, נותנת שירותי רווחה ותרבות והיא תנועה דמוקרטית וולנטרית.

השילוב הסימא-יחולני (ניתן להפרדה כירורגית כדי ששני ה"ילדים" יוכלו לתפקד נורמלי) בין מפלגת העבודה וההסתדרות, חייב אותי לבחון את התייחסותי למסגרת שנכפיתי עליה (כחברת מרכז המפלגה) ושנכפתה עלי. קראתי את כל כרכי הרפורמות המוצעות, ואת כל כתבי אוברקוביץ ופסה ומי לא. נראה לי שהטלתה האמיתית עדיין לא באופק. משאות לב, שלי ושל חברים אחרים — משק ישראלי מותאם לכלכלת-שוק בהכנסות ובייצור, ולחלוקת משאבים סוציאל-דמוקרטי. חברת העובדים בבעלות מגוונת כחברת אחזקות, והאיגודים המקצועיים — מייצגי עובדים, כל העובדים — גם "פועלים" בשטחים וגם גימלאים. קופ"ח ארגון מבטח ולא מעניק שרות, ושמירה על הפרדה בין חברות בקופ"ח ובין חברות בהסתדרות וחברות במפלגת העבודה. דמוקרטיזציה (פריימריס) של כל תהליכי הבחירות, והעברת כל העשייה החברתית-תרבותית למועצות פועלים דמוקרטיות ואוטונומיות. תנועה חברתית? קידום תפישת עולם דרך מערכת החינוך, בתי-ספר תיכוניים ומקצועיים, מכללות, מפעלי תקשורת ותנועות נוער ממומנים על ידי מס' חבר וחברת העובדים. עם דגל, והמנון וכל השאר — בתנאי שאינם סמלים ריקים מתוכן ואינם ביטוי ריק למנגנון כפוי, ביורוקרטיה מסורבלת וריכוז כוח לשמו. האבנים שיידה דיין בקומה החמישית, לא פגעו, ונמנעה רוח פרצים מרעננת. אולי עכשיו אפשר פשוט לפתוח דלתות הבניין כצורך קיומי.

היום, אם יש לי כעיה עם הדגל האדום, זה לא משום שהתודעה המעמדית שלי פחות מפותחת, אלא יש בכך משום סמל למשבר הרבה יותר גדול, של הרבה מאוד אנשים בחברה הישראלית, שלא מצאו שום דבר משותף ביניהם ובין ההסתדרות, או ביניהם ובין סמליה. לכן הם עזבו רעיונות, גם אם רעיונות הסוציאלי-דמוקרטיה הם הרעיונות האמורים לייצג אותם ולעזור להם.

קופת-חולים די טוב. ההסתדרות צריכה לעבור מהפך דמוקרטי, כלומר, היחיד חייב להיות הריבון ולבחור לעצמו מה שירצה. יש לפנות לעורכי-דין ולשנות את התקנות של ההסתדרות.

אברהם וולפנון: אני לא שולל את ההצעות הרדיקליות של אפרים ריינר, אבל אני סוציאלי-דמוקרט, ואני הולך בדרך של רפורמות הדרגתיות. נדמה לי שצריך לשנות את תוצאות המשחק ולא את הכללים, ולשם-כך יש לטפל בשלושה דברים מאוד בנאליים: מדיניות, תקשורת וחינוך גבוה. מדיניות טובה מזווית הראייה של ההסתדרות צריכה להתבסס גם היא על שלושה דברים:

א. על שינוי המודל: למרות הקשיים של משק העובדים, חייב להתחולל בו מפנה שיביא לשיתוף עובדים ברווחים ובהנהלה. חברת פורד, למשל, מייצרת דגם חדש של מכונת, שבנוי כולו על שיתוף העובדים בתכנון ובייצור. ממש דמוקרטיה תעשייתית. לו הגענו לגישה קפיטליסטית כזאת, היה בכך הישג סוציאליסטי אדיר. ב. על מדיניות מקצועית חכמה: לא להיאבק על דברים שהציבור לא יקבל, אלא על אלה שיש סיכוי שהמאבק לגביהם יצליח. יש להילחם באופן מיליטנטי בפער. ללחום נגד קיפוח. להוכיח שהמדיניות הכלכלית הממשלתית היא המובילה לפער. זה קשור, כמובן, גם בתקשורת, שכן מדיניות טובה שאין לה תקשורת ואין לה הד, דינה כפעילות בחלל ריק. זה כולל גם דבר נוסף

הרבה. הסגמנט השני שיש להסתדרות למכור הן הנשים. יש להם את נעמ"ת. הנהגת נעמ"ת הבינה שהנושא הפמיניסטי הוא נושא "חם" ועשתה בו שורה של פריצות חשובות בעשור האחרון. קהל הנשים הוא אדיר. ניתן גם לארגן את קהל המורים העצום ולעבוד על איכות מערכת החינוך הישראלית... חסר מה לעשות? ההסתדרות הרשתה את החרפה של ניצול העובד הערבי במשק הישראלי בהעלמת-עין מוחלטת. שאלתי את ליטני אם לוועידת ההסתדרות האחרונה, שאליה באו נציגים מכל העולם, הוזמנו גם נציגי האיגודים המקצועיים כגדה וברצועה. הוא אמר שהזמינו, אבל הנציגים לא רצו לבוא, כי לא רצו להזדהות עם השלטון. אי-אפשר להאשים את ההסתדרות במצב זה, אבל העובדה שנתנו לניצול הזה להתרחש בלי שעשו שום דבר, זה נורא. כדי שההסתדרות תהיה באמת תנועה חברתית, היא חייבת לבזר את עצמה ואז למחוק או להחליש מאוד את הביורוקרטיה, ולהשקיע את המאמץ בפסים הנכדלים שכל אחד מהם מהווה תנועה חברתית בחלק מסוים של השוק.

יורם פרי: ומכאן ניתן להסיק שאתה מציע לוותר על קופת-חולים?

אפרים ריינר: לא לוותר. אני חושב שאם יתנו ליחיד לבחור איפה לעשות לעצמו ביטוח רפואי, תהיה תחרות בין קופות שונות כמו בין הבנקים, ובסופו של דבר תתקיים

אחד בבחירות למועצת הפועלים ובבחירות לוועידה. אנחנו, מפא"י-מפ"ם, לא הבנו את העניין — או שיש לכם מפלגה ואתם מצביעים בשבילה בכל הדברים או שלא. באינטרסים אינדיבידואליים ויש אינטרסים ארציים, ואין חובה להצביע באותו פתק לגבי שניהם. מאז עברנו לחלוטין לתרבות אינדיבידואליסטית, שהיא למעשה הדמוקרטיה האמיתית, כשהיחיד הוא הריבון, בעל חרות הבחירה לגבי הביטוח רפואי שבו הוא רוצה, לגבי הצטרפותו לאיגוד מקצועי, וכו'.

בן דרור ימיני: אתה מדבר על שינויים ברמה הפוליטית של ההסתדרות?

אפרים ריינר: לא. זה לא ברמה הפוליטית. באותו רגע שאתה מפריד בין קופת-חולים נעמ"ת וכו', וכל אחד הוא ישות נפרדת, עם תקנות ותזכירים משלו, והיחיד יכול להצטרף או לא להצטרף אליו... קודם כל צריך לבטל את התקנה שקובעת שכל חבר הסתדרות הוא גם חבר באגודה השיתופית של חברת העובדים. וזה לא ברמה הפוליטית. זו מהפכה של ממש. זה מחסל את התפישה הטוטאלית.

בן דרור ימיני: אמרתי זאת כדי שנצמד צעד קדימה ונרחיב את ביטויי הריבונות גם לביטויי ריבונות כלכליים. כלומר נעבור למודלים שכבר נוסו ביפן, בארה"ב. מודלים של דמוקרטיה תעשייתית.

השאלה היא אם יש מקום במודלים כאלה למשק ציבורי, ואם כן, מי צריך לנהל אותו ולשלוט בו. ההסתדרות תצטרך להקריב הרבה כסף עבור עוצמתה הכלכלית והפוליטית, ברגע שהכל יהיה וולונטרי. היא לא תוכל אז לגבות את המס האחיד, שהוא בעצם תשלום עבור ביטוח בריאות, להוריד ממנו את הנגזרת ולכלכל את המנגנון שלה. ואז יכול להיות שהיא לא תכלול יותר ארבעה מליון חברים. אבל מבלי לחדש את הוולונטריזם לא תהיה לה יכולת הבראה. צריך לעדכן את האיגוד המקצועי. זה ברור לגמרי שאיגוד מקצועי ששם לעצמו כמטרה להגן על התנאים של הצווארון הכחול והצווארון הלבן השכיר ושולי אוכלוסייה יותר נמוכים, יש לו שוק.

אפרים ריינר: אבל אי-אפשר לאלץ אדם לקבל עזרה בכפייה. לומר לו — אני נתן לך הגנה מקצועית אם אתה עושה ביטוח רפואי דווקא במקום הזה. אין חובה על חבר הסתדרות לפתוח את חשבון הבנק שלו רק בבנק-הפועלים, או לקנות דווקא בקואופ, או במשביר. כלומר אפשר לעשות ביזור ולהכניס פנימה אלמנטים של כלכלת שוק, ולהישיר. יכול להיות שהאמת היא בדיוק כפי שביטא אותה מזכיר תנועת-המושבים: "אם היום אני עושה את המפקד מחדש, ורק בישובים שכל בעלי המשקים שבהם רוצים להיות חברים באגודה השיתופית, יהיו לנו יותר אגודות שיתופיות ויותר טובות." בוועידת תנועת-המושבים החליטו מה שקיסר היה צריך להחליט מזמן — לחדש את הרישום לקופת-חולים ולהסתדרות וכו', לחדר. אני לא יודע אם הוא יפסיד כל-כך

זאב שטרנהל:

הענק שאיבד את שריריו

תפקידה הראשון והעיקרי של ההסתדרות הוא להציע דגם של חברה אחרת. זוהי ההצדקה היחידה לקיומה של ההסתדרות הכללית במתכונת שעוצבה בשנות ה-20. לא מדובר כאן, כמובן, רק בהגנה על העובד, או בניהולו של משק, אלא ביצירת חלופה כוללת, חברתית, משקית ותרבותית לדגם החברה הקיימת. על ההסתדרות להוכיח שאפשר לבנות יחסים חברתיים אחרים מאלה הקיימים במשק הפרטי, ועליה להראות שאפשר לקיים מערכת כלכלית הממלאת תפקיד של מנוע בתהליך של שינוי חברתי. אך מעל לכל, חייבת ההסתדרות לשאוף באמת ובתמים לשינוי חברתי כזה.

המשבר הקשה הפוקד את יחסי ההסתדרות עם חבריה, נובע בדיוק מסיבה זו: מעטים מאד הם אלה המאמינים כי ההסתדרות חותרת לקראת שינוי חברתי, או שמנהיגותה באמת רוצה בשינוי כזה. יחד-עם-זאת, חייבים להודות כעובדה שהתופעה אינה חדשה: ספק רב אם ההסתדרות אומנם מילאה אי-פעם באופן מעשי את

תפקידה כחלוץ הבונה חברה אחרת. בשנות ה-20 עוד השתעשעו האבות המייסדים ביכולתם לבנות בארץ-ישראל חברת-עובדים כוללת משותפת לעיר ולהתיישבות הקיבוצית והמושבתית, שתהווה תשובה ממשית ומעשית לחברה הבורגנית, אך מהר מאוד זנחו את החזון הזה. היום מהווה ההסתדרות גוף ענקי, שאיבד את אופיו כגוף וולונטרי ואיננו מצליח לגייס את נאמנותם של חבריו בשום נושא החורג מהגנה מקצועית.

ההסתדרות אינה ממלאת את תפקידה החינוכי כי אין היא נותנת דוגמה ואינה מציעה דפוסים חברתיים חדשים. לכן מתערערים יסודותיה ומגזרים רחבים יותר ויותר של הציבור קוראים תיגר על עצם הצורך בקיומה. ■

שלמה צירולניקוב

על

■ ישראל של היום ספק אם היא זוכרת את ארץ-ישראל וישראל של אתמול. החברה הישראלית השתנתה עד לבלי הכר. החברה של הימים ההם כאילו טבעה במצולות הים. הכוח המעצב והרוח הדומיננטית בימים ההם היתה החלוציות. היא שהיתה מהותו של הסוציאליזם הארץ-ישראלי. כרגשי התפעלות, וגם מוזרות, קוראים אנו כיום את הרצאת הפתיחה של ברל כצנלסון בוועידת-היסוד של "אחדות העבודה" (1919): "החלוציות וההתנדבות — בחינת התקדש חג הם בחיי עם, ואין תקופה חדשה מתקדשת בלעדיהן. נשמת העם מתעלה על ידיהן, שכינתו מתגלה, ההוד והגבורה מקיצים. וזוהי גם נקודת-המוצא של תקומתנו", כשהמטרה היא: "העמדת האדם העובד במרכז הפעולה בארץ". הרצון ל"יצירת חברת-העבודה החופשית בארץ" זהו ראשיתו של הסוציאליזם הארץ-ישראלי. כיום הדברים נשמעים כהד מרחקים גדולים...

¹ כלום היתה זאת אוטופיה? כוודאי נוכח המצב הקיים כיום בארץ נשמע כל זה כרעיון אוטופי לגמרי. אולם ישנן אוטופיות שונות. ישנן אוטופיות הרסניות, אלה המובילות להתנגשות חזיתית עם המציאות, וישנן אוטופיות בנות, אלה המשתלבות במציאות, המעלות אותה לדרגה גבוהה יותר. כזאת היתה האוטופיה של הסוציאליזם הארץ-ישראלי. התנאים ההיסטוריים הכינו את הארץ לאוטופיה זאת: ארץ פרימיטיבית, כמעט ללא ניצני קאפיטליזם, שהגורם הראשי בהתפתחותה הוא ההון הלאומי. השילוב שבין ההון הלאומי לבין החלוציות, בין העובדים בעלי הרצון לשיחורר לאומי וסוציאלי, הוא שיצר את הבסיס להקמת תשתית הסוציאליזם הארץ-ישראלי.

היה זה סוציאליזם מיוחד במינו, סוציאליזם קונסטרקטיבי, בו השתלבו שיתוף בין-מעמדי ומלחמת מעמדות על רקע הזירה הלאומית — בקונגרסים הציונים ובמוסדות הלאומיים. הימין זעם. "קסט-קינדר", הם כינו את הפועלים הארץ-ישראליים בשל השתמשם בתקציבים הציוניים לבניין הארץ. אולם לא היה בכוחו של הימין לשנות את המציאות. הפועלים היו אלה שבנו את הארץ. בנו כשתי זרועות: קבוצות חקלאיות, מושבי-עובדים ומפעלים שברשות הסתדרות העובדים. והעיקר, המלאי האנושי ממנו שאבה הארץ היה הנוער היהודי העולה ארצה. ארץ-ישראל העברית היתה מעין ממלכת החלוציות, וזה היה סוד הסוציאליזם הארץ-ישראלי. ההתנדבות לעם, לתפקידים הלאומיים, הסתפקות במועט, העבודה כיעד החיים, הם שאפיינו את חברת העובדים בהתהוותה. מה היה מעמד העובדים בארץ-ישראל דאז? — מין מעמד של "תפנים" ■

הבחירות בדיעבד, מסתמן בברור ששכונות שהיו במצב של עוני ובערות, והתקדמו מבחינת הרווחה וההשכלה, הצביעו בעד מפלגות הפועלים. כאשר הן היו, לעומת-זאת במצב ירוד, הצביעו בהן בעיקר בעד "חרות". בארה"ב ישנם מחקרים המוכיחים שכל שאתה משכיל יותר, גדלים הסיכויים שתצביע עבור המפלגה הרפובליקנית, ודווקא מעוטי ההשכלה מצביעים עבור המפלגה הדמוקרטית. אצלנו זה הפוך. תנועת-העבודה אצלנו מקבילה למפלגה הדמוקרטית בארה"ב, והיא נהנית יותר מהשכבות המשכילות יותר. וזה מוליך אותי היישר לעניין הבא: אנחנו מצויים כעת בעידן צמיחתן של מכללות. מכללות הסתדרותיות אינן עניין יקר. הן ניתנות להקמה. אני מנהל מכללה אחת כזו עבור ההסתדרות, ומצויים בה כיום 25 אלף לומדים. אנחנו עובדים בשיתוף פעולה עם האוניברסיטה. אנשים יכולים להגיע לתואר ראשון. כאלה שלא חלמו להגיע להשכלה גבוהה, והם מרגישים שקיבלו משהו מההסתדרות, שלא יכולים היו לקבל בשום צורה אחרת. דבר אחר קשור לתוכן החינוך הגבוה. יש אמנם מרצים שמעבירים חינוך סוציאליסטי, אבל הרוב לא. הרוב מקבלים את השוק החופשי כמודל.

לסיכום, מדיניות טובה, תקשורת נפוצה והחינוך הגבוה הם שלושה צעדים קטנים, אבל כל אחד מהם הוא משמעותי, וההצטברות שלהם יכולה לשנות ולשפר הרבה מאוד מבחינת התקדמות תנועת העבודה וערכיה בחברה הישראלית.

אלי ברנביא: אני לא בטוח שניתן לעשות את כל הדברים הטובים האלה, שכולנו מסכימים איתם, מבלי לערוך קודם את הרפורמה הרדיקלית שאפרים הצביע על עיקריה. לדעתי צריך אפילו לעשות מעבר לכך. מלבד זאת, שניכם התבססתם על ההנחה שההסתדרות היא שלנו. לדעתי, אין שום ודאות בכך. נכון שמפלגת-העבודה שומרת על כוחה מהצבעה להצבעה, אבל אינני יודע מה היה קורה בכחירות להסתדרות אם במקום שמאי, המועמד של הליכוד, היה מישהו אחר. ההנחה שההסתדרות היא בכיסנו, נראית לי מסוכנת. אחת הסיבות שיש להרוס ולבנות אותה מחדש היא הצורך להוציא ממנה את הליכוד. וזה אפשר לעשות רק אם כאמת משנים את חוקת ההסתדרות. "סוס טרויאני" הוכנס לתוך המצודה הזו, ואני לא בטוח שעם התפתחות הקווים הכלליים שמתרוצצים כאן במשק ובחברה ובתפישה הבטחונית, לא יכבוש סוס זה, בסופו של דבר, את המצודה כולה.

והשאלה — איך עושים זאת בלי לפרק את כל "הסיפור"? איך להתפרק מנכסים שהם חשובים בעידן המודרני, אבל שאין להם שום דבר עם היעוד של ההסתדרות, כדי שאפשר יהיה לטפל סוף-סוף בעניין העיקרי, שהוא הגנת הפועל וארגונו, שכן כל עוד לא הוכחנו שטוב יותר להיות פועל במפעל הסתדרותי מאשר במפעל פרטי, ונדמה לי שלא הוכחנו זאת, תעורר המלה — הסתדרות — תמיד רק צחוק. ■

— את גישתנו לגימלאים. 15% מהאוכלוסיה הם גימלאים, ואחוז זה ילך ויגדל, כי תוחלת החיים גדלה. זה סקטור זנוח.

ג. דגשים חברתיים: ההסתדרות לא עוסקת במדיניות חוץ וכיטחון, אבל היא קשורה לתנועת-העבודה, וזו חייבת לקבוע דרך. נראה לי שחייבים לנקוט גם במדיניות חוץ וכיטחון חכמה. לחכמה יש הגדרות שונות, ואני אתייחס בעניין זה להגדרה של הרכבי, שחילק את הזרמים ההיסטוריים בישוב היהודי ליונים, לנצים וליוניצים, והוכיח שהדרך היוניצית היא הדרך שהצליחה. פרוש הדבר שאין טעם להסתבך בוויכוח סרק פנימי. אנחנו לא בשלטון עכשיו, ולא אנחנו נקבע את מדיניות החוץ והביטחון. אבל יש מכה משותפת שאותו ניתן לגבש.

אפרים ריינר: אתה מציע שההסתדרות תקבע עמדה בוויכוח על מדיניות החוץ והביטחון?

אברהם וולפנזון: לא. אני לא מציע שההסתדרות תקבע עמדה, אלא שתנועת-העבודה תתרכז בכעיה החברתית. ובעניין זה תנועת-העבודה, כתנועה שמופיעה בבחירות לכנסת — בניגוד להסתדרות, תישען על מדיניות מקצועית חכמה של ההסתדרות, ועל מודל חיובי, עד כמה שניתן, בתוך משק-העובדים. אני אומר שתנועת-העבודה שמחוץ להסתדרות תקבע לעצמה מדיניות ביניים לא קיצונית לשום כיוון ותציג דרך פרגמטית, שהיא המשכנת ביותר, בלי להיכנס לפלפולי סרק שאין להם ערך או עתיד.

ובאשר לתקשורת — ב-1965 התבקש אחד האנשים הבולטים במדעי-המדינה בנוורווגיה, לתת תחזית על עתיד האופוזיציה בארצו. האופוזיציה היתה מורכבת אז מארבע מפלגות ימין מפוצלות, שלא יכלו ליצור ביניהן קואליציה, מול ממשלת מפלגת העבודה. הוא אמר שמפלגת העבודה נמצאת ארבעים שנה בשלטון, שיש לה הישגים אדירים, ולכאורה שום דבר לא יכול לזעזע אותה. אבל, כך טען, מזווית הראייה שלו, של מדעי המדינה, הוא רואה סדק שעלול למוטט את החומה כולה. וסדק זה הוא העיתונות הפועלית שכמעט ואיננה נקראת. העיתונות המסחרית הבורגנית — אמר — המשבחת את עמדות מפלגות האופוזיציה, היא הנפוצה ביותר. והשאלה היא כמה זמן יהיה כוח לפועל הנוורוגי להצביע נגד העיתון שאותו הוא קורא יום יום.

יושב אתנו כאן יורם פרי, עורך דבר. זה עיתון טוב, אבל הוא צריך להיות גם נפוץ. בנושא המדיני יש לנו בעיה של מדיניות ואת זה בוודאי שלא התקשורת תתקן. הכל אמור בתנאי שיש מדיניות טובה. אז תקשורת נפוצה חשובה.

כשלושת הדברים הללו ההסתדרות יכולה לתרום יותר מהמפלגה הענייה השולטת בה. הדבר האחרון הוא השפעת החינוך הגבוה. אני בעד חינוך חיים מגיל שלוש, ואני חושב שבעניין זה החמצנו הרבה מאוד. כאחד מספריו של חנוך סמית, שמנתח את

הסוציאליזם הישראלי

מאז נוסדה ההסתדרות חלפו 70 שנה. הגיע הזמן לחילופי משמרות. הנסיבות ההיסטוריות החדשות כופות על הסוציאליזם אוריינטציה חדשה. כלום לנצח תשרור המצוקה, מצוקתם של אלה שאין להם? כלום לנצח תשלוט הקיצוניות הקורצת של עגל הזהב? בזכות התשוכה השלילית לשאלות רטרוריות אלה, קיים, וימשיך להתקיים, הסוציאליזם. אלא שאין להסתפק באמת המופשטת. דרושה אסטרטגיה של מאבק. בערוב חייו כתב לנין באחד מהמאמרים האחרונים שלו ("על הקואופרציה"): "...אנחנו נאלצים להכיר בשינוי יסודי של נקודת-ראותנו על הסוציאליזם", היה זה בעקבות התפכחותו מאשליית המהפכה העולמית. דבר זה חייבים אנו לומר כיום ביחס לסוציאליזם הישראלי.

השלב האוטופי של הסוציאליזם הישראלי, שלב הסוציאליזם החלוצי, נמצא מאחורינו. הסיטואציה הלאומית השתנתה מיסודה. שוב אין ההון הלאומי ממלא תפקיד ראשי ואילו התקציב הלאומי נמצא בידי המדינה שאינה בידי העובדים. הגיעה שעת השחיטה של הפרות הקדושות.

במקום ראדיקליזם מזויף צריכה לבוא התרכזות בקידום המאבק על מדינת רווחה שבה תבוא לידי יישום הדאגה לאדם העובד. זה לא יהיה עדיין סוציאליזם, אבל יהיה בזה משום צעד חשוב לקראתו.

בנוסף, יש למסור את מפעלי חברת העובדים לידי העובדים. בעלות קואופרטיבית כזאת תשתלב בבוא היום בתוך חברה שיתופית, סולידרית.

דבר אחר — יש לעודד פעילות של סוציאליזם למעשה — הקמת תאים של עזרה-הדדית, במיוחד בשכונות, עזרה לאנשים במצוקה.

לבסוף — יש לדאוג לחינוך שיטתי לערכים אנושיים והחדרתם לשכבות ציבור שונות, כנאמר במאניפסט של האינטרנאציונל ה-1: "הכללים הפשוטים של מוסר וצדק" יהיו לכלל של הכל.

הסוציאליזם הוא תנועה פוליטית, אבל קודם כל מוסרית. ■

בראשית שנות ה-50 התחוללה המהפכה הדמוגרפית בישראל. אף היא היתה כורח המציאות: הישוב היהודי חייב היה לחזק את איכותו בכמות כדי להיות לעם. ואולם עלייה המונית זו שונה היתה מבחינת החומר האנושי מהיישוב הקיים. הפער התרבותי הגדול התגלגל לבסוף לפער עדתי רב-עוצמה. ישראל שבהנהגת תנועת-העבודה לא היתה מוכנה, ולא יכולה היתה להיות מוכנה לקליטת עליה המונית, אז קמה ישראל חדשה, ישראל של מעברות — שדה עשב שוטה לרעיונות אנטי-פועליים, אנטי-קיבוציים, אנטי-סוציאליסטיים. וכפי שהדבר קורה לעתים קרובות, באה המכה הסופית מבפנים, והכוונה לפרשת לבון. מבלי להתייחס לגורמים הבלתי-אמצעיים שהביאו לפרשה זו ניתן לקבוע: מפלגת הפועלים שהיתה בשלטון זמן רב הפכה את תפקיד השליחות שלה — את שרות העם, לקרדום לחפור בו. קריאתו הנואשת של בן-גוריון לנוער עם רדתו לשדה-בוקר, להעדיף את השליחות על הקריירה, נשארה קול קורא במדבר.

הסוציאליזם הישראלי, שעמד בכל תלאות המחסור, לא עמד במבחן השפע. ההגמוניה הפועלית קרסה והיתה כלא היתה.

3 האם כאן סוף הדרך — בוודאי שלא. הסוציאליזם היה ונשאר יעודה הנשגב של האנושות לקראת חברה צודקת ושיוויונית; יעוד שהנושא הממשי שלו היא תנועת-הפועלים. אמת זו חלה בוודאי גם על ישראל, עם שהנביאים היו מבשריה הראשונים. תהיינה אשר תהיינה תלאות הדרך, בסופו של דבר, היא תוביל לסוציאליזם שאין לו תחליף, אלא שההיסטוריה איננה חוזרת על עצמה, ודרושות דרכים חדשות לגישומה.

מאז המהפך ב-1977 מדרש הסוציאליזם הישראלי במקום אחד. הזירה הקדמית נמצאת בידי הליכוד הודות לתמיכת הדתיים, ואילו חברת-העובדים, המשק הפועלי האדמיניסטרטיבי, הולך ומאבד את מטרתו ואת צידקת קיומו. הקיבוצים נדחקו הצידה והם עוברים משבר פנימי עמוק.

כדוגמת ז'וסקו וילופטיס במהפכה הצרפתית. והיתה גם השפעה של המהפכה הרוסית. אחרי מלחמת העולם הראשונה, וגם בשנות ה-20 המוקדמות, אחזה תסיסה מהפכנית בארצות אירופה שונות. העליה השלישית נשמה את האווירה המהפכנית הזאת. די במאמרו של אורי צבי גרינברג — "סאליוט" — אותו כתב ב-1924 על מותו של לנין. נוצר מצב פארדוקסלי — למהפכה הרוסית האדירה בארץ העצומה היה הד עולמי כביר, אך גם למהפכה הישראלית הזעירה בארץ הקטנה היה הד עולמי ניכר, וזאת משום ייחודה של מהפכה זו. כנגד הדגם הרוסי של הדיקטטורה הפרולטרית, גם הדגם הארץ-ישראלי של הגמוניה פרולטרית השואבת כלי-כולה מהמניעים המוסריים של איש עבודה התופס מקום ראשון בהתמסרות ליעדים לאומיים. הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הארץ-ישראלי לא התגמד בפני הסוציאליזם המהפכני הרוסי.

2 מדוע שקעה אפוא החלוציות, מדוע קרסה ההגמוניה הפועלית, מדוע הנמיך הסוציאליזם הישראלי את קומתו? לכך ישנן כמה תשובות: החברה הישראלית הלכה וגדלה בכמות, ובמקביל העמיקה הדיפרנציאציה הסוציאלית. כמו מקצועות ומעמדות חדשים. כתר העליונות הוסר מעל ראשו של הפועל החקלאי. המשק המלחמתי שלרשות הצבא האנגלי גרם לבולמוס של התעשרות קלה ועוד קודם לכן התחיל לחדור לארץ ההון הפרטי והמשק התחיל לשנות את אופיו. לעומת הפועל החקלאי, חבר הקבוצה ומושב העובדים, קם והיה מעמד פועלים שכירים שראה את היעד שלו במאבק נגד ניצול. המושג 'ארץ-ישראל עובדת' החוויר והתפורר לאט-לאט. אמנם הנוער, ובראש וראשונה הנוער הקיבוצי, הביא "על מגש של כסף" את המדינה היהודית, וגם בכל יתר המלחמות מילא תפקיד ראשוני, אך ההיסטוריה רחוקה מהיות אסירת-תודה, היא נושמת את האוויר של הזמן המתחלף. ואכן, הזמנים התחלפו. עצם הקמת המדינה גרמה לתמורה ראדיקלית. במקום עקרון ההתנדבות בא עקרון המחויבות הכפויה מלמעלה. הגישה של "ראשונים אנחנו" החלה להתנדף. החברה נשארה מלוכדת על-ידי היעדים הלאומיים, אך מרכז הכובד זו מהכלל אל הפרט. הסוציאליזם, השואב את כוחו מתחושת הסולידריות של הכלל, הוחלש במקורו. את הקרקע לתקומת המדינה הכשירו הפועל והעובד הישראלי, אלא שבאופן פארדוקסלי, גרמה המדינה להחלשת כוחם. פירוק הפלמ"ח וחיסול זרם החינוך של העובדים היו בבחינת כורח כל יגונה מבחינה ממלכתית, אך התוצאה, אף היא בלתי-נמנעת, היתה התרופפות כוחו של מעמד הפועלים.

ההסתדרות לקראת הבאות:

• מדור מיוחד

70 שנה

להסתדרות

ועידת היסוד של ההסתדרות הכללית כח' כסלו תרפ"א 1920

חופשי אלא של האדרת ההון הפרטי, ושל היוזמה הפרטית שאינה נוטלת סיכונים. בכוח המדינה בונה הממשלה הנוכחית קפיטליזם פרזיטי, שאינו נוטל ואינו מוכן ליטול כל סיכון, במימון ציבורי, בחסות ואחריות הממשלה לצבירת רווחיו. הדוגמה הבולטת היא מה שנעשה בתחום הבנייה. למותר להגיד, כי הליכוד ושותפיו בונים בכספי הציבור ובדרכי שחיתות את שלטונם הפוליטי; ושוב הוכחה לדבר משיטת המכרזים בבנייה והמינויים במשק הממשלתי. אולם שמירת התפקידים של ההסתדרות מחייבת רגונסטרוציה, שצריכה להתבסס על מספר עקרונות: קודם כל, ההסתדרות לא יכולה ולא צריכה ליזום מפעלי משק לקליטת העלייה ההמונית: ביטוח בריאות, הסבה מקצועית וכו', שהם תפקידים בלתי אפשריים בלי מימון הממשלה. ציבור העובדים לבדו, באמצעיו הוא, איננו יכול לשאת בעול המפעל הלאומי. קיום משק לקליטת עלייה פרושו השקעה רחבה בחינוך, בהסבה מקצועית, בארגון העולים, בהגדלת פיריון העבודה, היעילות והחסכון. יש בידי מאמר מכתב עת מדעי חשוב בארה"ב, בשם Challenge, על בעיית ירדת פיריון הייצור בארה"ב. אחת המסקנות באותו מאמר היא, שלשם הגדלת

מכריע בקליטת העלייה — העולים צריכים להרגיש שהיא כתובת. מהשקפה זו יש לדון בבעיית המבנה הדואלי, ואפילו המשולש של ההסתדרות: היותה חברת עובדים היוזמת תעסוקה במפעלים עצמאיים, איגוד מקצועי ומוסד לעזרה הדדית וביטוי לצרכים חינוכיים, תרבותיים וחברתיים של העובדים. הפולמוס, על הפרדת הפונקציות האלה של ההסתדרות החל כבר עם הקמת ההסתדרות. גם נושא קליטת העלייה על-ידי ההסתדרות אינו חדש. ההסתדרות פעלה כבר למן השנה הראשונה לקיומה בארגון תעסוקה ועבודות ציבוריות. אסור לה להסתדרות, דווקא לנוכח קליטת העולים, לערער את המבנה ההיסטורי. דוגמה אחת: לו היה סולל בונה קיים היום בהיקפו ובכל כוחו ולו היו לו היוזמה והמימון והסיוע הממשלתי שהיו לו בעבר, כיצד היתה נראית היום תנועת הבנייה לקליטת העולים?

לאור השיקולים האלה יש לשמור על המבנה ההיסטורי. ההסתדרות חייבת להיות גורם משקי עצמאי, וזה אומר שהיא צריכה לקיים את המפעלים המשקיים והשירותים, מוסדות הביטוח והעזרה ההדדית כגון קופת חולים, והמוסדות האחרים. יש להבין, כי המדיניות החברתית והכלכלית של הממשלה הנוכחית היא לא מדיניות של שוק

פעם הראשונה בתולדותיה בכלל, ובמדינה בפרט, ניצבת ההסתדרות מול שלטון יהודי עוין במפורש או למעשה ומול דוקטרינות עוינות או מנוגדות שפשטו בקרב האינטליגנציה והציבור הרחב. עתידה של ההסתדרות כעתידה של תנועת העבודה כודה עומדים עתה לדיון. יש להדגיש שני מושכלות: הראשון, שההסתדרות חייבת, למענה ולמען עתידה של החברה הישראלית, להיות גורם עיקרי בתהליך קליטת העלייה. ההסתדרות תאבד את השפעתה על העלייה הזו, אם היא לא תענה לצרכי העולים. הסכנה הפוליטית הכרוכה באיבוד השפעתה היא גדולה מאוד. ההסתדרות היתה בעבר וחייבת להיות גורם לאומי מרכזי. המושכל השני: אסור לה להפוך לאיגוד מקצועי רגיל, במובן הצר של המלה.

הסתדרות אחת או "הפרדת הפונקציות" ההסתדרות תהיה עוד מעט בת 70 ורב הצורך בחידוש המבנה של כל המוסדות ההסתדרותיים, ובחידוש ערכים ודרכי פעולה. הבעיות העיקריות הן כידוע חברת העובדים, התפקיד החברתי-חינוכי של ההסתדרות והאיגוד המקצועי. אמרנו, כי ההסתדרות צריכה לשמש גורם

עזרה

מדור מיוחד

70 שנה

להסתדרות •

ההשתתפות — החומרית או הניהולית — של העובדים גדלה, גדלה גם ההזדהות שלהם עם המפעל. כבר נאמר, אסגם בהגזמה, שאין פועלים רעים — יש מנהלים רעים. שוחחתי רבות עם פועלים, במסגרת בית ברל, ושמעתי מה שסיפרו על המנהלים שלהם. כאשר דיברתי לפנייהם על דמוקרטיזציה, קם פועל פשוט, שכמעט לא דיבר במשך הדיון, ואמר לי: "מה אתה מספר לי על דמוקרטיזציה? אני לא רואה כלל את המנהל שלי. הוא בא בבוקר, מעמיד את המכונות, מתייחד עם המזכירה שלו, ואני לא רואה אותו בכלל. אף אחד לא שואל אותי". העובדים צריכים להרגיש שותפים, אחרת נוצר ניכור. יש בעיה של רקונסטרוקציה של חברת העובדים בתחום הבעלות, הניהול, ומעמד העובדים. אלו התנאים שהמשק הזה ישגשג. ועוד תנאי: הבקרה והפיקוח. מה שקרה בזמן האחרון מוכיח לעין כל, שלא היו מנגנוני בקרה מספיקים על העובדים ועל הניהול.

אני יודע שיש מקרים שבהם פוטרו עובדים, ומספר מצומצם יותר של עובדים הוציא תפוקה יותר גדולה מאשר קודם לפיטורים — חלה עלייה בפרייון לעובד. מה שאמרתי על המשק נוגע גם למפעלי החברה כגון קופת-חולים. לעניין זה אין זה משנה אם היא מאבדת חברים או לא. הדרישה להשפעת החבר, לחופש בחירה של החבר ולפיקוח — מוצדקת. מנהיג חשוב של תנועת העבודה אמר פעם: קופת-חולים

הרקונסטרוקציה צריכה להיות לא רק ארגונית אלא גם אידאולוגית ערכית. ההסתדרות מעולם לא היתה ארגון מקצועי-מעמדי בלבד, משום שמדע שהחל בניין הישוב היהודי בארץ, החל גם הוויכוח בשאלה מי יבנה את הישוב, ועל אילו עקרונות חברתיים. הוויכוח התנהל בין חסידי השוק החופשי והיוזמה פרטית לשם

הפרייון יש צורך בהסבה מקצועית המונית, וזה יכול להיעשות רק בכוח מימון ציבורי. קיום משק עצמי של העובדים, הדרוש להסתדרות לשם קליטת העלייה, מחייב גם פעולות שאינן עסקיות ורווחיות; הסבה מקצועית אינה עניין עסקי ורווחי. אין צורך להרחיב את הדיבור על הפוטנציאל העצום הטמון בעלייה החדשה, ובצורך בהסבה מקצועית המונית של העלייה הזו. בלי זה הפוטנציאל יכוזב, וייגרם תסכול וכעס, שלעומתם הכעס והתסכול של העלייה ההמונית מימי ראשית המדינה יהיה כאין וכאפס. לכן אני טוען, שקיום משק עובדים כגורם קולט עלייה וכמכשיר להסבה מקצועית המונית יחייב השקעה של כספי ציבור. מודעי כבר למד את הדבר: הוא הודה, שהקבלנות הפרטית בארץ לא מסוגלת לספק את הבנייה והשיכון הדרושים, ומודעי הוא דובר "הליברליזם" הכלכלי.

יש גם נימוק עקרוני לחובתה של הממשלה לסייע למפעליה של ההסתדרות, המקיפה את רוב העובדים בארץ: מדינה המגייסת אמצעים כספיים מאזרחיה חייבת לספק שרותים; אך אין זה אומר שהיא חייבת לנהל את כל העניינים; אין זה אומר שהיא צריכה לקבוע את צורתם ותוכנם של השירותים. היא צריכה לספק להתאגדויות החופשיות של האזרחים אמצעים ליוזמה העצמית שלהם בתחום המשק כמו בתחום החינוך, הבריאות וכו'. זה יסוד ראשון

דרוש שינוי הפרספקטיבה

רווח פרטי, לבין הדוגלים בבניין לטובת הציבור בפיקוח ציבורי ויוזמה ציבורית. הוויכוח הזה מרכזי גם היום ודווקא עם הקמת המדינה והתחזקות הימין השמרני-ליברלי והפופוליסטי כאחד. מבחינה חברתית, לאומית וגם בטחונית, השאלה היא גם היום אין יתנהל המשק ואיזו חברה תקום כאן. היום ההסתדרות חייבת לראות את עצמה כגורם מכריע בהתוויית המדיניות החברתית-כלכלית של המדינה ובארגון כוח העובדים, למרות פיצולם וניגודיהם. יש לשאוב עידוד מן העובדה שלמרות התגברות הימין במדינה, הבוחר ההסתדרותי ידע להבחין ולתת למפלגות העובדים כוח מכריע בהסתדרות. היום ההסתדרות היא הגורם היחיד הלוחם. הפרספקטיבה שתוארה מובנת למדי גם למנהיגות הנוכחית של ההסתדרות. כן גוריון הבין בשעתו, בשנות השלושים, כי כדי לבלום חזית רביזיוניסטית-קלריקלית יש לגייס את שכבות העם הרחבות, העממיות, אבל לא על ידי ויתור על מה שנקרא אז "הגמוניה" של תנועת הפועלים אלא חזוק דרכה. לצערי מפלגת העבודה תוהה היום היכן היא על המפה הפוליטית. המפלגה הגדולה של השמאל בישראל, בזמן של ויכוח עולמי בשאלת היחס בין שוק חופשי ורווח הפרט לטובת הכלל ובפיקוח הכלל, תוהה היכן היא עומדת. זוהי טרגדיה. הוויכוח הזה

הפכה למוסד של הרופאים. אנשים רוצים היום יותר חופש בחירה בכל התחומים. הם לא רוצים להיות כבולים בכבלי ביורוקרטיה. דומה, כי קופת-חולים מתחילה להבין זאת. יש הטוענים להפרדת החברות בהסתדרות מתברות בקופת-חולים. נימוקם של המתנגדים לכך הוא, שאם ניתקו את הקשר בין החברות בהסתדרות לחברות בקופת-חולים, ההסתדרות תאבד חברים. אני לא רואה כל רע בכך שההסתדרות תקיים ביטוח בריאות, מאותם נימוקים שכבר הזכרתי. עזרה הדדית דרושה כדי שההסתדרות תהיה גורם בכל השטחים. אני לא בטוח אם צריך להכריח אדם להיות חבר בקופת החולים. במוכן מסוים זוהי כפיייה. אולם השאלה היא מה יקרה אם לא תהיה חובת השתייכות. קופת-חולים של ההסתדרות תהיה אז קופה של עניים, והאחרות יהיו של העשירים. יש כאן התנגשות בין אידאל הסולידריות והעזרה ההדדית והאידיאל של חופש הבחירה. הבעיה לדעתי היא לא שההסתדרות מקיימת קופה ומחייבת, אלא שאין למבוטחים פיקוח ממשי ודעה על מה שנעשה. עקרונות רשאים וצריכה כל התאגדות עצמית של אזרחים למטרות לגיטימיות, לזכות בתמיכה ציבורית. אין הכרח שביטוח הבריאות ינוהל בצורה ריכוזית וביורוקרטית ע"י המדינה. משום כל הדברים האלה אני חושב שהמבנה הנוכחי, המשלב משק, ביטוח הדדי, עזרה

לדמוקרטיזציה, ליוזמה ציבורית ולביזור. אין ספק שיש כאן שאלה קשה של תמריצים. שאלת ההתייעלות והבקרה של התמריצים במשק הציבורי היא שאלה ריאלי וקיימת, בפרט שהיא תחמיר עם הצורך לקלוט עולים בלתי מנוסים והצורך בהסבה מקצועית. מבחינה זו ההסתדרות חייבת כבדק בית ומבנה. זו גם שאלה של דמוקרטיזציה של הניהול. יש הצדקה וצורך במשק עובדים גם מבחינת שמירת כוחו של ציבור העובדים המאורגן. ההסתדרות אומנם מעולם לא הגדירה את עצמה במונחים סוציאליסטים, אבל התפישה של עצמאות העובד היתה מונחת תמיד ביסודה. תפישת מבנה המשק של ההסתדרות כשונה באופיו ובניהולו ממשק פרטי היתה מונחת תמיד ביסוד ההשקפה של מייסדי ההסתדרות. אולם במשך השנים הניהול הפך לביורוקרטי, ואין הבדל גדול בין המנטליות והפרקטיקה של מנהלים במשק ההסתדרותי לבין מנהלים במשק פרטי. הרקונסטרוקציה מחייבת אפוא דמוקרטיזציה של ממש בניהול ובהשתתפות העובדים, עדי-כדי ניהול עצמי. לא ארחיב את הדיבור על המהפכה הניהולית במדינות קפיטליסטיות כמו ארה"ב ויפן. מעמד המנהל בקביעת המדיניות של המפעל וגודלו מוכרח להשתנות במשק העובדים, כדי שהעובד ירגיש שיש לו חלק במשק הזה. קיימים מחקרים רבים, שמוכיחים שכל שמירת

נטוש היום בעולם כולו. אנחנו כל כך מסונוורים מהמוטטות התיכונן הריכוזי הביורוקרטי, הכפייתי, של המשטר הסובייטי, עד שאנחנו לא רואים לפני עינינו שבגוש השני — במערב — מתנהל ויכוח על כשלון היוזמה הפרטית והשוק החופשי, בנוסח תאצ'ר ורייגן, ונסתיים הניאור-ליברליזם. ואם בכל משק לאומי בתנאים נורמליים כך, הרי במצב שלנו, של משק הניצב בפני התפקיד של קליטת עלייה והנתון במצב של מלחמה למעשה, אפשר לנבא ללא היסוס שממשלת הימין תיכשל במדיניותה הכלכלית והתרבותית, והראיה: הכשלון בקליטת העלייה.

בעיית החינוך והתרבות

ועתה ולתחום מרכזי נוסף — שאלת החינוך במובנו הרחב, לרבות פעולות התרבות וההסברה: אותו קו שצריך להנחות את הגישה למשק העובדים, צריך להדריכנו גם בחינוך ובתרבות. אין למעשה בארץ חינוך כללי לאומי כביכול. ידוע שהדתיים מקפידים על שמירת עצמאות הזרם שלהם והחדרת הדת במסגרת ממלכתית, שלא לדבר על הזרם העצמאי הדתי, המקבל כסף מהמדינה בעוד שהמדינה אינה מעזה להתערב בתכניו. כבר הדגשנו לעיל כי המדינה צריכה לממן שרותים ציבוריים ויוזמה חברתית, אך אינה צריכה לקבוע את אופיין. התוכן, האופי, הוא עניינה של החברה, של ההתאגדות החופשית של האזרחים, ולא של המדינה, וההסתדרות היא ביסודה ההתאגדות החופשית הגדולה ביותר של אזרחים במדינה — זה כוחה. כל זמן שהיתה להסתדרות מודעות ברורה שהיא גורם לאומי וגורם מרכזי בקביעת המדיניות החברתית והכלכלית, והיא פעלה לאור הפרספקטיבה הזאת, היה ברור גם הצורך בחינוך עצמאי, בעתונות וספרות עצמאית ואפילו בתיאטרון עצמאי לעובדים. היו בכך גם חסרונות מבחינת ההסתגרות למגוון של דעות, אבל היתה בזה גם מעלה גדולה: לתנועה היתה מודעות לאן היא הולכת. על כן חייבת ההסתדרות היום, יותר מאשר בעבר, לתת את דעתה על חידוש הפעולה החינוכית והתרבותית שלה. אני חושב שהמשבר האידאולוגי בתנועת העבודה היום וחוסר ההשראה והביטחון בדרך שלה הוא במידה רבה מדומה. הוא נובע כאמור מאשליה אופטית, מן ההנחה המוטעית שברוסיה היה אי פעם סוציאליזם. הרי מה שנכשל שם הוא התכנון הריכוזי, הממלכתי, הביורוקרטי והכפייתי. נכשלו הדיקטטורה, הניכור והדיכוי, שהשתמשו ברכוש המולאם ובכוחם הכלכלי להגברת כוחה של המדינה הכלכלית והאוליגרכיות שלה. אבל נכשלו גם הניאור-ליברליזם והשמרנות של השוק החפשי וההפרטה. רק אם תנועת העבודה תעלה שוב את דגלה ותודה באמונה ובעוז במאבק המתנהל כיום נגד הניאור-ליברליזם והשמרנות, תוכל לפנות לעם, ודבר זה אמור כמובן בראש וראשונה לגבי ההסתדרות. דרוש מעל לכל שינוי הפרספקטיבה ושינוי המסר לעובדים ולעם.

בעיות האיגוד המקצועי

לשאלה האם ההסתדרות יכולה להיות איגוד מקצועי בלבד, או ללכת בכיוון של התפתחות האיגוד המקצועי כגורם המכריע בתפקידי הסתדרות, אני משיב ללא כל צל של ספק: לא, בשום אופן לא. האיגוד המקצועי בעולם כולו עומד בפני משבר. גם כאן הדברים אינם חד משמעיים במערב, ובוודאי לא לגבי הגוש הסובייטי. שטטוש מעניין: מתעלמים למשל מהעובדה, שגורם שעלה לתפקיד מרכזי דווקא בגוש הסובייטי הוא האיגוד המקצועי. בגוש זה שואפים אומנם לשוק חופשי, אבל למעשה האיגודים המקצועיים מילאו תפקיד מרכזי בתמורה. המשבר שבפניו עומד היום האיגוד המקצועי בעולם הקפיטליסטי הוא כחלקו תוצאה של השינוי באיזון הכוחות במשטר הקפיטליסטי עצמו — הגלובליזציה של הקפיטליזם. כלומר הניוד של ההון באופן בינלאומי, כך שאם התנאים במשק לאומי מסוים אינם לרצונם של בעלי ההון הם יכולים בקלות לעבור למדינה אחרת, שבה השכר נמוך יותר וכוח העובדים אינו מאורגן. בגלל השינויים הטכנולוגיים והתפתחות אמצעי התקשורת, הדבר הזה נעשה הרבה יותר קל. נראה כי כוח ההון עלה לעומת כוח העובדים, חלה נסיגה גדולה בכוח המאורגן של העובדים וכמעמד האיגודים המקצועיים, בפרט לנוכח האבטלה ההמונית. אך אטור להתעלם מכך שהפירוד הפנימי והניגודים הפנימיים בקרב העובדים עצמם החליש את הכוח הכללי של מעמד העובדים במשק הלאומי במדינה. דוגמה בולטת ביותר לכך היא תאצ'ר, ששברה את הכורים, במקום שראש הממשלה השמרני הקודם, אדוארד הית, לא הצליח. אבל לא רק בכוחה היא שברה. גם חוסר הסולידריות בין העובדים שבר את השביתה. השאלה המרכזית במצב היום היא מהו עתיד האיגודים המקצועיים. מה שהיה מקודש בעבר כגון ההסכם הקיבוצי, חל בו פרסום. המו"מ הקיבוצי וההסכם הקיבוצי שימשו כביטוי הכוחני של תנועת העבודה. בעזרתו השיגו העובדים הכרה רשמית של המדינה והמעביד, שלא הפועל היחיד אלא הכוח המאורגן של העובדים — של ציבור העובדים ככלל ובמרוכז — הוא הנושא למו"מ. בכך חל שינוי בעולם. לדעתי גם אצלנו כבר ניכרים הסימנים למגמה זו. גם אצלנו מתחילים כבר לדבר על גמישות השכר, הגמשת שוק העבודה, הצרת מדינת הרווחה וכדומה. במאבק זה יש להסתדרות תפקיד מכריע, ולא רק מעמדי מקצועי אלא גם לאומי. בפרט לנוכח שפע העבודה הזולה העומדת לרשות המשק בארץ וגידול האבטלה. משק המתבסס על עבודה זולה יהיה משק נחשל בעל פריון ירוד. יש להזכיר שוב אותו המאמר ב־"Challenge", בנושא ירידת פריון הייצור בארה"ב. מחבר המאמר, שהוא כלכלן, מציין שעובדים זולים הם גם בעלי פריון ירוד. מכל הבחינות הללו יש להסתדרות מעמד חשוב מאוד, בתנאי שהיא תהיה תנועה מקצועית מאוחדת ולא רק תנועה מקצועית במובן הצר. דרוש מעל לכל שינוי מבנה, אבל בעיקר שינוי פרספקטיבה.

יש סכנה של פיצול ופירוק, כגון הסכמים קיבוציים ברמת המפעל, וחוזים אישיים. אומנם החוזה האישי הוא עדיין תופעת מיעוט, אבל הוא מערער את העיקרון של הכוח המאורגן של העובדים. החוזה הקיבוצי ברמה של האיגוד המקצועי הארצי הנפרד קיים כמובן בארצות רבות, אבל אצלנו הכוח המאורגן של העובדים התבטא במשא ומתן הקיבוצי הריכוזי — ברמת ההסתדרות ככלל. נוסף לכך היה מו"מ קיבוצי גם ברמות אחרות. המגמה שההסתדרות יזמה — אוטונומיה לאיגודים הארציים לנהל מו"מ קיבוצי בנפרד ואפילו לשבות — ספק אם היא חיובית מבחינת כוחו המאורגן של כלל ציבור העובדים, וההתפתחויות האחרונות בסקטור הציבורי, בשביתת ההסתדרות המח"ר והאחרים יוכיחו. ייתכן, כי ממשא ומתן נפרד ירוויחו איגוד או איגודים מסוימים, אבל לא לאורך זמן. בסך הכל כולם יפסידו. ישנן הוכחות למכביר ממה שקורה בתחום הזה בשבדיה למשל, וזאת משום עליית כוחו וריכוזו של הצד שכנגד. בסקטור הציבורי ניצבים העובדים מול כוח מרוכז של המעביד הציבורי, המתייחס לשכר לא רק כתיגמול, אלא גם כגורם פוליטי וכגורם מרכזי במדיניות הכלכלית והחברתית של הממשלה, לפי תפישתה החברתית והפוליטית; גם בסקטור הפרטי גבר כוחו של הצד שכנגד. אך לא רק טעמים מקצועיים מדובר. ההסתדרות צריכה להיות כאמור גורם מרכזי בקביעת המדיניות הכלכלית והחברתית בכללה, בקליטת העלייה ובחלוקת ההכנסות, כי כל השאלות האלה אינן מקצועיות בלבד אלא פוליטיות ולאומיות בראש וראשונה ואין להשאירן לממשלה בלבד, ותהיה מגמתה הפוליטית אשר תהיה. האיגוד המקצועי במצב הנוכחי, לנוכח קליטת העלייה ולנוכח הסכנות הכלכליות והפוליטיות, חייב לראות את התפקיד הלאומי כולו. דמוקרטיזציה של מוסדות ההסתדרות ושל האיגוד המקצועי בתוך האיגודים, ובייצוגם של האיגודים בהסתדרות — כן; עקרון חופש הבחירה והגברת הייצוג של החבר ושל הארגונים ההסתדרותיים במוסדות ההסתדרות בחברות העובדים, בקופ"ח וכו' — כן. אלה צריכים להיות עקרונות הרקונסטרוקציה — ההתחדשות של ההסתדרות. אולם אוטונומיה אין פירושה נפרדות ופעולה אינטרסנטית צרה. אוטונומיה משמעותה פדרטיביות תוך ריכוז הכוח ושיתוף בהחלטה.

ההסתדרות זקוקה היום להשראה, והיא צריכה להיות להשראה לחבריה. לא ארגון סתם אלא הכוח המאורגן של העובדים — תנועה חברתית; הסיסמה נכונה, אך התנאים לביצועה הם שלושה:

- א. חידוש הפרספקטיבה גם של המנהיגות וגם של המונהגים;
- ב. מנהיגות שתציב יעדים לאומיים ותילחם על חלקו של ציבור העובדים בקביעת היעדים הלאומיים.
- ג. אחרון אחרון, שהוא ראשון: מודעות של העובדים ונכונותם לפעולה סולידרית. בסך הכל כוחה של ההסתדרות הוא ככוחו ומודעותו של הציבור.

אהרן הראל: רציתי מכללה

מה שביקשתי היה לאפשר לנו הוספת 10% השעות החסר, כדי שתלמידינו יוכלו לקבל תואר ראשון גם במקצוע ההתמחות שלהם. מדוע השקפה כוללת כזאת ומדיניות מעשית בהתאם יוצרת מפולת כלכלית? — ראשית מכיוון שההקצבה של משרד-החינוך לתלמיד במכללה, קטנה הרבה יותר מאשר לתלמיד באוניברסיטה, והקצבה זו אינה מספיקה. שנית, בגלל המרכיב הטופוגרפי. מכללת בית-ברל לא מסוגלת לקבל אף מורה טוב לתוכה, מבלי להוסיף לו תוספת שכר על ביטול זמן.

ריחוק המקום הוא גורם מכריע. למרות כל אלה, הגענו בשנים האחרונות לאיזון התקציב השוטף. כל הגרעון של המכללה הוא 6 מיליון שקל. לו היו פורסים חוב זה על כמה שנים, היו פותרים את הבעיה.

תשובתי להאשמה זו היא שהנושאים הנלמדים בבית-ברל נוגעים ישירות לתנועת-העבודה, אפילו בפרט קטן, כביכול, כמו זה שכל סטודנט שלנו חייב בשתי שעות לימוד שבועיות (60 שנתיות) העוסקות בהסטוריה של תנועת-העבודה. מי שחושב שאפשרי כיום להקנות את יסודות תנועת-העבודה בדרכים אחרות, ישנות, כמו באמצעות הרצאות של עסקנים — טועה.

ההאשמה השנייה, המשיקה לזו, היא החלום הכוללני שלי על הפיכת בית-ברל לאוניברסיטה. והרי ידוע שישנה כיום בעיה חמורה של השכלה גבוהה בארץ, שכן בגלל הביקוש העצום ללימודים גבוהים, העלו האוניברסיטאות, מדי שנה, את רמת הדרישות שלהן, עד שסף ההתקבלות הגיע לממדים בלתי-אפשריים (הציון הממוצע

שקיבלתי על עצמי את ניהול בית-ברל עמדו לפני חזון ותוכנית מעשית בהתאם.

תוכנית זו כוססה על שלושה עקרונות: א. להביא את המכללה למצב של אקדמיזציה מלאה. כלומר — לקבל את ההכרה של המועצה להשכלה גבוהה לגבי כל חוגי הלימוד, וכמובן לדאוג לכך שרמת המורים והמרצים תתאים לדרישותיה של המועצה.

ב. להקים ולהרחיב חוגים ספציפיים שאינם קיימים או אינם מפותחים דיים באוניברסיטאות השונות. לדוגמה — פיתחנו בבית-ברל את החוג לחינוך בלתי-פורמאלי, להכשרה אקדמית של מדריכי מתנ"סים ועובדי החינוך המשלים — נושא בו הגענו להישגים הגבוהים ביותר בארץ. דוגמה נוספת — החוג לידעת הארץ, שמי שסיים את לימודיו בו זכה — במקביל —

בשלוש תעודות: B.E.D, תעודת מורה מוסמך ותעודה של מנחה מוסמך לטוילים. צרוף זה היה, גם הוא, יחיד וייחודי בארץ. עקרונית, רצינו וניסינו להיענות לצרכים המידיים העולים ממערכת החינוך בישראל. למשל, בנושא הגזענות — כרגע שהתעורר עניין כהנא, הקמנו מכון לחינוך לדמוקרטיה והכנו תוכניות לימודים לכל המערכת בארץ. הוצאנו חוברת חודשית בשם "פנים אל פנים", שעסקה בהדרכת מורים לקראת שעורי החברה בבתי-הספר. הקמנו מכון למועדי-ישראל, המעניק למורים לא רק ידע בתחום, אלא זווית הסתכלות אחרת לגבי — לאומית-סוציאלית.

לאור הרחבת תחומי הלימוד ונספחיהם, טבעי וברור היה הצורך בהרחבה ובהגדלה גם ביחס למספר התלמידים. ואכן, בתקופתי, משך שש השנים האחרונות, גדל מספר התלמידים במוסד פי שבעה. הגענו ל-4000 תלמידים ומעלה, מהם 50% ויותר נמנים על בני עדות-המזרח, אשר כדי לעודד את בואם אלינו הגדלנו את מספר מקומות הלינה בפנימייה.

באשר לתלמידים ערבים — אחד משני הסמינרים למורים ערבים הקיימים בארץ, נמצא בבית-ברל (1/3 ממקומות הלינה בפנימייה ניתן לסטודנטים ערבים), והוא פועל כמגמה אינטגרטיבית לגבי חלק מהקורסים, שבהם משתתפים תלמידים יהודים וערבים גם-יחד.

ומעניין וחשוב לציין בנקודה זו, שבמשך כל תקופת האינתיפאדה, למרות המתח העצום בכל היישוב, לא נפגעו היחסים בקרב אוכלוסיית התלמידים המעורבת שלנו. לאור כל האמור עד-כנה, במה, בסופו-של-דבר מאשימים אותי?

ובכן, ההאשמות נוגעות בשתי נקודות מרכזיות: הראשונה מתייחסת לגישתי בדבר הקמת אוניברסיטה נפרדת לתנועת-העבודה.

ברוח תנועת העבודה

אלא שפיתרון זה אינו מוטל עלי יותר. באשר לי, אישית, אני עומד לסיים את הקדנציה שלי ברשות השידור בעוד כ-5 חודשים, ומתכוון, לאחר-מכן, להשקיע את מרצי למען שינויים בתנועת-העבודה.

אינני מאמין שתנועת-העבודה מסוגלת לחזור לשלטון בצורה ובמצב בהם היא נמצאת כיום. אם לא יבינו שהכרחי ליצור חזית מאוחדת שמתחילה ב"שינוי" ונגמרת במפ"ם, וכוללת את ר"ץ ואת מפלגת-העבודה וחוגים דמוקרטיים נוספים, לא תחזור מפלגת-העבודה אף-פעם לשלטון, ורק תעסוק במלחמות של איש ברעהו.

חייבים למצוא את המשותף כדי להשתקם. מפ"ם הייתה בשיא כוחה ב-1948, כאשר נוצר איחוד בין השוה"צ ואחדות העבודה. רק הקמת ברית מעין זאת עשויה לגרוף אליה אנשים, שכיום כוחלים בפוליטיקה ובפוליטיקאים.

חזית כזאת היא הנושא החשוב ביותר כיום, ולקראתה אני מתכוון לגייס את עצמי בשנים הקרובות.

צריך להיות 90). ואז — מה קורה? — סטודנטים בעלי ממוצע של 80 נוסעים לחו"ל.

במגמה לפתור בעיה זו, ערכנו בבית-ברל ניסיון מעניין. הגענו לסיכום עם אוניברסיטת ת"א על פתיחת מגמה חברתית אצלנו, שאליה נקבל את כל אלה שלא עמדו בקריטריוני הקבלה של אוניברסיטת ת"א, אלא שהמשך לימודיהם יהיה מותנה בעמידה באותן בחינות (ובאותם מועדים) של הסטודנטים במגמת הלימוד המקבילה באוניברסיטת ת"א.

והנה, התוצאה הייתה שתלמידינו קיבלו ציונים גבוהים יותר כמוכהק, במבחנים, מאלה של הסטודנטים באוניברסיטה.

ניסיון זה הוכיח למעלה מכל ספק שהפוטנציאל הגלום אצל הפונים ללימודים גבוהים, גדול הרבה יותר ממה שהקריטריונים של האוניברסיטה מסוגלים לגלות. לכן אני טוען, שצריך להקל בכניסה ללימודים במשכם להגדיל את הדרישות ובמבחני הסיום.

הפיתרון הגלובלי לנושא הלימודים הגבוהים הוא יצירת מהפך בשיטה, כאשר האוניברסיטאות תתרכזנה בלימודי התואר השני והשלישי, ואילו המכללות תעננה תואר ראשון, כמובן בפיקוח המועצה להשכלה גבוהה.

ובאשר לבית-ברל — 90% משעות הלימוד של תלמיד בבית-ברל מקבילים למה שלומדים באוניברסיטה במקצוע הספציפי. אבל להבדיל מתלמיד האוניברסיטה, זכאי תלמיד בית-ברל רק לתואר ראשון בחינוך, בלי שום התייחסות למקצוע בו התמחה.

איך ברנר יזם,

הדברים המכריעים לגבי ביחס ליצירתו של ברנר היו הדברים המחשבתיים. איך לגשת לסופר "פוסט ניטשאני", שמבין שאין שום דבר שמקיף ומחבר את כל האנושות — לא התפילה לאלוהים, לא טבע האדם ולא רציונליות — עד כמה שרואים ברציונליות פרדיגמה משותפת לכל בני האדם, לא במישור המופשט אלא במישור החיים האמפיריים. סופר כזה, שחושב שאנשים מבטאים את עצמם ברצונות ובשאיפות, ואלה מטבעם פלורליסטיים. כל מה שהם רואים כפרדיגמות כלל אנושיות אינו אלא חלק מהביטוי העצמי שלהם. כלומר, העולם הוא ביסודו אנרכיה של רצונות ושאיפות, בלי מרכז מאחד, והסופר משתכן בתוך האנרכיה הזו, ובה ומתוכה הוא משתדל לתת גודל קבוע לדברים מסוימים בתחום השאיפה, הביטוי והמחשבה החברתית, בלי שום תמיכה מטאפיזית. גם היום אנחנו לא יודעים מה יהיה בסופו של דבר "הגודל הקבוע" של הציונות, של תנועת השחרור הפלסטינית, של הסוציאליזם וכו'. אנחנו לא יודעים על גדלים קבועים שום דבר. אנחנו רואים התהוויות. מה שאנחנו מסמנים כסטרוקטורות קבועות, כדפוסים, ללא ספק מבטא אותנו, אבל ספק אם הוא מבטא איזו סטרוקטורת-על או סטרוקטורת-עומק, או מכנה משותף של האנושות. בתוך הדבר הזה, הקרוב כמובן לאבסורד, משתכן הסופר — בתוך עמו, קהילתו, ביתו, ושם הוא מגדיר את עצמו, דרך הזיקה לדברים שהוא חושב שצריך להיות להם גודל קבוע. שהוא היה רוצה שיהיה להם גודל קבוע, למרות שאין שום יסוד שייכטיח לו שלדברים הללו יהיה באמת גודל קבוע. בגרעין המחשבתי הזה, הקרוב למדי למה שסופרים אחרים כינו "אבסורד", יש פיתוי מתמיד לניהיליזם ולפסאליזם, אותו ברנר הכיר באישיותו עד העומק הגדול ביותר. וכדי להילחם בפיתוי הזה הוא גייס כל הזמן כוחות. זו האווירה הרוחנית של סוף המאה הקודמת ותחילת המאה הזו, ממנה ברנר יצא. לכן המסגרת ההיסטורית של המחקר שלי נראית לי נכונה. אני חושב שיכולה להיות רלוונטיות ליצירה של ברנר רק במידה שמהו ממסגרת זו חל גם על הקורא. אם הקורא חי בעולם של בטחונות מוחלטות: תהליכים היסטוריים אובייקטיביים, שמסכתמים למשל, במהפכה הסוציאליסטית, או בעולם של היהדות האורתודוקסית, לא יהיה כברנר שום דבר רלוונטי בשבילו. ברנר הוא סופר של עולם דיסהרמוני, שישאר כזה לנצח, וכל המחשבות שאומרות אחרת הן בעיניו הטעיות. יחד עם זה, הוא הסופר המנסה למצוא בעולם כזה דברים, שלהם יסכימו אנשים טובים ונאורים לייחס גודל קבוע. מי שחי מחוץ לפרובלמטיקה הזו, בעולם שיש בו מסורת מחייבת, מדינה אפרוירי של ההיסטוריה או של טבע האדם — אינו חי בעולם ברנרי. הוא יכול להיות אדם מצוין, אבל יצירת ברנר לא יכולה לומר לו מה שהיא יכולה לומר לאנשים אחרים.

הרטוריקה של הכנות היא פשוט סדרת תחבולות של אדם שאומר שאין לו זמן לבזבז את רשמיו, אלא שפסוק זה עצמו נכתב בשבע טיטות, והוא מעובד היטב ובמקרה שהיה מעובד מדי, הרי שבטיטה הששית או השביעית קלקל ברנר במקצת את העיבוד המושלם מדי, כדי שהמשפט יהיה בנוי עפ"י כללי הרטוריקה של הכנות.

עצמו. בכך הוא מדגיש שהוא לא בעל תוכחה, (מה שלא לגמרי נכון, כמוכן). סיבה נוספת להגדרה זו, היא נתינת סטאטוס של מתרשם לאדם שאינו רואה את עצמו מחויב לאף מפלגה, ושואמר אמת יותר מכל חברי המפלגות. סטאטוס שאינו רחוק מזה של דיין, "שאין לו אלא מה שענינו רואות". אולם לדיין יש בדרך-כלל גם קריטריונים אובייקטיביים, המנחים אותו להעריך מה שענינו רואות, ואילו המתרשם המתבונן לא בטוח שיכולים להיות קריטריונים כאלה שמוסכמים על כל בני-האדם. הוא חושב שעבר הזמן לכך, ושגם מה שבני-האדם רואים כקריטריונים הגיוניים — דת, פילוסופיה, רציונליות וכו' — זה מה שהם מכניסים למציאות, וזה קיים בה רק אחרי שהכניסו את זה לתוכה, ומכוח העובדה שהכניסו את זה לתוכה. לברנר היו הערכות, שלא היו משותפות לכל הסופרים וההוגים היהודיים. הוא דן לרעה דברים שענינו ראו, שעגנון או מרטין בובר, למשל, לא דנים לרעה. הקריטריונים של הדיון שלו באים מספרות ההשכלה העברית, מהתנועה הנרודניקית הרוסית, מהתפישה האינטואיטיבית של ערכים מסוימים, המשותפים לכל

בני-האדם, ערכים שאי-אפשר לבסס אבל גם אי-אפשר לוותר עליהם. זה בא מדברים שברנר הושפע מהם ביותר, ושמהם הוא התיך את המחשבה שלו. איך ברנר יזם, אבל יש ברנריות. יש מחשבת ברנר. הספר שלי כתוב מעמדה תיאורטית ראקציונרית: מהניסיון לדבוק במה שהוא קרא, למד והאמין. אני לא יודע אם זה מוצלח או לא, אבל זוהי נורמה עבור סוג מסוים של מחקרים ספרותיים, ובגלל הנורמה הזאת לא יכולתי לוותר על המרכזיות של הפרובלמטיקה הציונית היהודית הארץ-ישראלית. לא יכולתי, מכיוון שגם אם ברנר יצר ב"מכאן ומכאן" צורה מודרניסטית, מהיצירות הפוסט-מודרניסטיות המרתקות ביותר של המאה העשרים, למרות הפיתוי של הצורה, הפרגמנטריות וכו', לא יכולתי שלא לדון ב"מכאן ומכאן" דרך ההבנה של ברנר ולשאול עצמי איך הוא רצה שיכינו את זה קוראיו הטובים ביותר כאשר זה התפרסם ב-1911-2. ברנר ראה, כמוכן, במאבק היהודי ציוני מאבק אנושי, אך יש במפת החשיבה שלו בעיות, שאותן יכולים לשאול אנשים מכל העמים, מכל המעמדות, בכל המקומות. יחזקאל חפץ שואל אותם, ואילו

מכאן אני מגיע לעניין המתרשם המתבונן. המתרשם המתבונן הוא ביטוי של ברנר על

המאמר — על בסיס הרצאה שניתנה במסגרת שבוע ברנר, נובמבר ש.ז., בגלריה בוגרשוב. הרצאות נוספות מן האירוע יופיעו בגליון הקרוב.

עיתון

מדור מיוחד

70 שנה

להסתדרות

יש ברנריות

לבזבז את רשמיו, אלא שפסוק זה עצמו נכתב בשבע טיוטות, והוא מעובד היטב ובמקרה שהיה מעובד מדי, הרי שבטיוטה הששית או השביעית קלקל ברנר במקצת את העיבוד המושלם מדי, כדי שהמשפט יהיה בנוי עפ"י כללי הרטוריקה של הכנות. לכן עמדת הכנות של ברנר — בנפרד מן הרטוריקה של הכנות — יכולה לחול רק על העמידה המחשבתית שלו. שאלת הכנות של הדמויות שונה משאלת הכנות של המחבר, והיא קשורה רק למשימה האומנותית.

השאלה היא רק אם ברנר כתב כפי שהרגיש שהוא יכול לכתוב וכפי שהרגיש שהוא צריך לכתוב ורוצה לכתוב, בדרך בה הוא יכול לבנות את הטקסטים הטובים ביותר שהוא יכול ליצור. כנות אמנותית זו אינה כנות שקשורה בדיווח על עובדות וכחשיפה. זו הכנות של הארכיטקט, של המוסיקאי, של הקבלן. זו הכנות של איש העשייה, וספרות היא קודם-כל עשייה. היא אינה שפיכת רגש ואיננה ייצוג מציאות לפני שהיא עשייה. הפורמליזם והסטרוקטורליזם הוסיפו דבר שאסור לנו לשכוח — זו קודם כל עשייה של סוג אחד של טקסט, בתרבות בה קיימים סוגים אחרים של טקסטים, מתוך התנגשות חלקית ותפיפה חלקית עם הטקסטים האחרים. והאלמנט של העשייה מחייב כנות כמו בכל תחום אחר. בנוסף לזה קיימת הבעיה של הכנות המחשבתית. זוהי בעייתו של ברנר כמבקר חברה וספרות: האם הוא באמת אומר רק מה שהוא חושב, ושום דבר אינו נאמר לשם אפקטציה? לדעתי ברנר לא תמיד עומד בזה. יש הרבה פסוקים במאמרים שלו, שיוצרים הרגשה ברורה שהוא אומר אותם כדי להרגיז בלבד. למשל כשהוא אומר שיש ספרים חדשים יותר מהתנ"ך, שעושים עליו רושם גדול יותר, זה לא רק כדי להרגיז, כי באמת יש ספרים שעשו עליו רושם גדול יותר ושנראו לו יותר רלוונטיים. אבל כאשר הוא אומר ש"אין יותר עם של יהודים בעולם אלא מפלגי תורה קנאים וחשוכים בליטא, דשנים וכרסתנים בגליציה, מפוטמים ומעלי גירה בפרנציה, דשנים וגלחים באשכנז, צבועים באנגליה, וכולם ספחת הם לעצמם ולעם שבתוכם הם יושבים, כל זה יש, אבל לא עם", — זה לטעמי ברנריסטי מדי.

המוסריים הקונבנציונליים, עד שכל מיני דברים מפלצתיים נעשו בשבילו סמל לאותנטיות, דבר שברנר לא יכול היה לקבל. ברנר לא יכול היה גם לקבל את הרעיון, שנגמר סיפור הקדמה החברתית של האדם, ושמעשיו כל אחד זורק לעצמו וצריך למצוא את מחייתו בספרים, במוסיקה ובפילוסופיה שהוא אוהב, ולא לקוות לשום דבר יותר מהתחום החברתי הפוליטי. אף סופר עברי לא יכול היה לקבל את הדיאגנוזה הזו, שהיתה משותפת בסוף המאה לטולסטוי ולניטשה. ברנר הכיר באמת העמוקה של חלק מהדברים של טולסטוי ושל ניטשה, אבל כל חייו היו התקוממות נגד פסק-הדין, שלפיו מגיעה האנושות לסוף דרך, ושמכאן והלאה יהיו רק חידושים טכניים ולא שום התקדמות חברתית.

המאבקים הפנימיים הללו גזלו מברנר את כל כוחות הנפש שלו. הוא היה סופר שלא מסוגל היה להחזיק בתוכו את הלא מודע. הלא מודע הציף תמיד את התודעה שלו. אני חושב שזה היה נכון גם לגבי דברים אינטימיים, אך זה בוודאי היה נכון לגבי נושאים פילוסופיים. הוא היה סוציאליסט, אך לא יכול להסתיר מעצמו את השכנוע, שבכל דרך בה תיבנה החברה, תמיד יהיו מנצלים ומנוצלים, עושים ועשוקים. הוא היה ציוני לוחם, ורצה להאמין בהשלמה בין יהודים וערבים, ועם-זאת היה בטוח שהמלחמות בהיסטוריה לא יגמרו. ההבנה הטראגית הזאת, של "המעוות שלא יוכל לתקן", עוררה בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית פולחן של הטרגדיה, שאפיין שורה ארוכה של הוגים וסופרים. השפה שיצרו היתה עבור ברנר שפה אינטימית ומוכרת מבפנים, אלא שאי אפשר היה לו לגזור את עמדותיו החברתיות מתוך השפה הזאת, ואי אפשר היה לגבוי, שבגלל פולחן הטרגדיה, יפסיקו בני-אדם להיאבק בכל מאבק שהם רואים כהכרחי לאושרם, לחינויותם או לכוח היצירה שלהם. כך הפך ברנר לסופר של הקונטרסט — בין מושג רחב מאוד של אנושיות, שבו הוא מחזיק באדיקות, ובין פקפוק ואי-אמונה, שאי-פעם תוכל האנושות להציע את כל הדברים שאנשים צריכים לצפות ממנה. זהו דיסוננס, ששום דבר לא יוכל להשתיק אותו או לאזן אותו. כמו שאומר יחזקאל חפץ בבית חולי הרוח: "ההרמוניה מאין תימצא?" וכאן מקומה של בעיית הכנות של שמאחורי הרטוריקה של הכנות. כי הרטוריקה של הכנות היא פשוט סדרת תחבולות של אדם שאומר שאין לו זמן

'אובד עצות' לא שואל אותם. למעשה נכון יותר לומר שאני ראיתי את השאלות של 'אובד עצות' כרקע, כאשר הדיבורים על המחלה והמוות הם רקע קצת טרדני ליצירה פרגמנטלית על ארץ-ישראל. כל פילוסופיית החיים שם, עם הדגשת הפרגמנטריות של כל דבר, מגויסים כדי לנמק מבנה של יצירה שיוכל לבטא בצורה מירבית את ראיית ארץ-ישראל של ברנר.

אני לא יכול לקבל את הגישה, שלא מעניין אותנו אם דעותיו של 'אובד עצות' מייצגות את דעותיו של ברנר. מעניין אותנו מה משמעות דעותיו של 'אובד עצות' ביחס למחבר המובלע, כפי שהוא עולה מסיפור זה. אם "מכאן ומכאן" מסתיים במלים — "עוד כל החשבון לא נגמר", ובאותה שנה, ההרצאות על ברדיצ'בסקי נגמרות במלים — "כל המסך עוד לא נפל", אם "מכאן ומכאן" יש סגמנט אחרון של טקסט שנקרא "מילואים", ובמסה על ברדיצ'בסקי יש סגמנט אחרון של טקסט שנקרא "חתימה", כל זה ביחד עם מבנה העומק של הדרשה, שמשותף לכל-כך הרבה יצירות של ברנר, קצרות וארוכות, במאמר ובסיפור, מדליק אצלי יחס מסוים לברנר ב-1911. אז הוא היה מוכרח לגמור בסיום לא-שלילי, כי סיום חיובי לא יכול היה לתת. הדמיון בין שני הפסוקים יוצר מעגל פרשני, כך שאני מוכרח להבין את "מכאן ומכאן" בעזרת ההרצאות על ברדיצ'בסקי, ואת ההרצאות על ברדיצ'בסקי בעזרת "מכאן ומכאן". אני מודה, שההבנה שלי את ברנר בספר זה היתה קונטקסטואליסטית. אני הבנתי כל טקסט של ברנר לפי טקסטים אחרים שנכתבו באותו זמן, או מעט לפני ואחרי, ואת כל הטקסטים של ברנר, לפי הטקסטים שהנחתי שהוא קרא, אתם נלחם והם הושפע. בשביל ברנר היו אינטנסיביים במיוחד שני אנשים שהוא העריך ושאתם התמודד. האחד היה טולסטוי, שהיה בשבילו סופר המופת הגדול ביותר, ושאת המשבר הדתי שלו הוא היה מוכרח לכבד, כמו את הבריחה שלו לתחנת הרכבת. אבל את הפילוסופיה של טולסטוי, לאחר המשבר הדתי, הוא היה מוכרח לדחות, מפני שהוא היה מוכרח לדחות את האתיקה של התנגדות פאסיבית לרע ושל מתן הלחי השנייה. לא מטעמים פרקטיים, אלא מטעמים מוסריים. זה לא מוסרי ללמד בני-אדם לתת את הלחי השנייה. השני היה ניטשה, שכיום אנחנו יודעים שהוא השתגע פעמיים: פעם אחת מהסיפיליס ופעם שנייה מהבדידות, והקצין את הטון של היריבות בין האותנטיות לבין הערכים

יפה ברלוביץ

א

יון הסטורי בנושא ה"עבודה" כחברה הארצישראלית, הוא לא רק דיון רעיוני-פוליטי (תולדותיה של תנועת העבודה), אלא גם דיון בהתפתחותה של תרבות. במאמר שפיסמתי בעיתון 77 (מאי 1985), תחת הכותרת "שירת העבודה כשיר-עם" (1948-1882), הצבעתי על תהליך התפתחותו וגלגוליו של שיר-העבודה מתקופת העליה הראשונה ועד קום המדינה. במאמר זה הדגשתי שני עניינים: א. שיר-העבודה הארצישראלי התחיל להתחבר כבר מעצם העליה הראשונה. כלומר: תפיסת העבודה הוצעה מלכתחילה כתפיסה ציונית לאומית, ורק בהמשך העליות הבאות – נטענה ונשתמעה גם בתכנים ועיקרים רעיוניים של התורה הסוציאליסטית לזרמיה השונים; ב. התפתחותו של שיר-העבודה משיר המשמש את העבודה כפעילותה היומיומית, לשיר המשמש את תרבות-העבודה שלה. שהרי שיר-העבודה שתכניו נעו משיר הלל ושבח לעבודה, ועד שיר מחאה ומרי נגד המכשילים ומצרים את דרכם של פועלים; שיר-העבודה הושר לא רק כשיר אידאולוגי לשינון המסר הרעיוני והעברתי, אלא כשיר שימושי ועיל להמרצת העבודה – בקצב, בזירוז, ובעיור המוראל. אלא שדרך שירה זו היתה נהוגה כך, כל עוד נלחם ציבור הפועלים לכיבוש עבודה עברית, לזכויות שכו, שיויון וכדומה. עם סוף שנות השלושים התחלת הארבעים, מסתמנת רגיעה במאבקיו של הפועל. הסתדרות העובדים היהודים בארץ-ישראל מתבססת כשהיא צוברת לה עוצמה והשפעה במשק היהודי והכללי לשלוחותיו השונות, ועימה הולכת ומתמסדת תרבות, תרבות עבודה שהשיר הוא אחד מסימניה. במסגרת זו לא מתחבר עוד שיר-העבודה כמייצג עבודה קונקרטי – על מפעליה, כליה, מגמותיה, אלא מתאר סצנות דקוראטיביות של עבודה שיש בהן כדי לענות על הצרכים של חגי העבודה והמופעים בהם (מסכתות, ריקודים וכדומה). עם זאת יש לציין כי סימניה של תרבות-העבודה אמנם מזוהים היו עם תנועת העבודה, אבל חלק מהם הפכו לנחלת העם כולו מכל הזרמים והדיעות. כך שאם האחד במאי נחוג כחג פועלים ייחודי למפלגות הסוציאליסטיות, או ההגדה הקיבוצית הוקראה כניסוח סוציאליסטי ייחודי לחג הפסח (חג שחרור של "עם עבדים"), תגים אחרים שניטענו כאינטרפרטציה פועלית והפכו לחלק בלתי נפרד מתרבות העבודה בארץ (כמו חג הבאת העומר בקיבוצים, חג הגז והבאת הביכורים), נתקבלו ונחוגו גם עליידי היישוב הלא-פועלי.

אלא שתרבות העבודה התקבלה לא רק כחגי עבודה, על השירים והטכסים שלה; תרבות העבודה התקבלה גם כמערכת של סימני-היכר שהקיפו תחומי חיים מגוונים אחרים,

כמו: לבוש (בגדי החאקי הירוקים והכחולים של "אתא", הסנדלים התנ"כיים וכובע הטמבל. בגדים אלה נלכשו לא רק בשעת עבודה, אלא נקיים ומגוהצים גם לאחר העבודה ובכל אירוע חגיגי); בתי-אוכל ומיני מזון ("תנובה" ו"מסעדת הפועלים" שהגישו בעיקר מוצרי חלב, סלט ירקות וחביתה). שלא לדבר, על תיאטרון ורפרטואר משלו ("האוהלה"), הוצאות ספרים עם הכוונות קריאה משלהן ("עם עובד", "ספריית פועלים"), עיתונים ("דבר", "על המשמר"), וכמובן גם ספרות ופואטיקה פועלית בצידה.

במרץ 1929, בהקדמה למאסף חדש שיצא לאור בשם "ילקוט אחדות העבודה", מצביע ברלוביץ על תופעה ספרותית חדשה ומקורית שלא היתה כמותה בספרות העברית בגולה, ואשר לא רק חווית התחיה הארצישראלית הניבה אותה כאן, אלא בעיקר חיי המעש והעבודה. וכך הוא כותב שם: "המעמד והמכתב המחדש והעיתון ניתנו כרוכים יחד בתנועת העבודה העברית בארץ-ישראל. מאמצי הגוף ומאמצי הנפש, העבודה וההגנה והמחשבה והכיתוי – מילאו זה אחרי זה וסייעו זה לזה. וככה עלה וצמח הענף הצעיר ביותר בגזע עתיק-היומין של הספרות העברית: ספרות העבודה הארצישראלית". מאידך, בהמשך פעילותו של ברלוביץ, הן כעורך "דבר" והן כעורך "עם עובד", אין הוא מעמיד תורת-ספרות סדורה משלו לגבי מהי ספרות-עבודה ארצישראלית (לא על סמך זו שנתחברה, ולא על סמך כיצד היא אמורה להתחבר, לדעתו). אבל הוא הירבה בהודמניות שונות (נאומים ורשימות), להעיר הערות פואטיות של דרך-אגב לגבי מהותה של ספרות פועלים: ספרות שאינה אמורה לעסוק אך ורק בנושאי עבודה ופועלים, ושכותביה אינם בהכרח פועלים ועובדים ממש, אלא זוהי ספרות של מהפכה מתמדת, המתחדשת כל הזמן בהיותה קשובה ומעורבת בחיים המשתנים, בגילויים האנושיים, אליהם היא מודעת מתוך הכרותיה הסוציאליסטיות.

אם נצרך להערות פואטיות אלו גם את הערותיו ההגותיות של א.ד.גורדון בנידון, כאשר הוא מגלגל בהן – אם בדבר טיבה של ספרות-עבודה ואם בדבר טיבו של היוצר איש תנועת-העבודה, נוכל לומר, כי כבר מעצם בנייתה ועיצובה של תנועת העבודה, ניכרת שאיפה ליצירת ז'אנר ספרותי ארצישראלי בפני עצמו שלא רק ייצג את תנועת העבודה, אלא יהווה ביטוי בלעדי לתרבות הארצישראלית המתגבשת כאן (ראה מאמרי: "ענף צעיר בגזע עתיק יומין – עיון בספרות העבודה", עיתון 77, אפריל-מאי 1984).

התפתחות תרבותית-ספרותית זו מגיעה לשיאה עם שנות הארבעים. שנות הארבעים הן שיאם של חגי העבודה וטקסיהם בקיבוץ וכער; שיאה של שירת העבודה כשיר-עם

הן בקרב משוררי הקיבוץ (לוי בן אמיתי, פניה ברגשטיין, מתחיהו שלם וזרובל גלעד), והן בקרב משוררי העיר שהיחזקו אחר שירת העבודה כקונבנציה ספרותית (יצחק שנהר, אברהם כרודס ויעקב אורלנד); ושיאה של הספרות העברית בפובליציסטיקה (שלמה לביא, רחל כצנלסון, יצחק וילקנסקי), בפרוזה ("מעגלות" לדויד מלץ), ובמחזאות ("האדמה הזאת" לאהרון אשמן, "מדרות" לאלכסנדר כרמון ו"אוהלים ברוח" לנחום בנאר).

העלנו סיכום קצר זה אודות ביטויי העבודה עד קום המדינה, כיוון שהוא נראה לנו רלוואנטי כרקע וכהשוואה – להמשך דיונו בגלגוליו של נושא ה"עבודה" בספרות המדינה (דהיינו: משנות החמישים ועד ימינו). אמנם במסגרת מצומצמת זו, לא נוכל להעמיד מחקר פרטני שיקיף וידגים את כל התהליך. לפיכך נסתפק בשרטוט המגמות והכיוונים בלבד, כאשר מירב ההדגמות הטקסטואליות תלקחנה מתחום השירה. בחירה זו מתחום השירה דווקא, עשויה לשמש כהשלמה (ולו גם חלקית), למאמר שצויין לעיל ("שירת העבודה – 1882-1948"); יתרה מזו – הטקסטים השיריים, שמטבעם הם קצרים ומרוכזים, יהוו אילוסטרציה מוחשית יותר לביטוייה המשתנים של תופעת ה"עבודה".

ב

משנות החמישים ואילך אין כמעט התחדשות במערכת הרעיונית של העבודה ולא כל שכן בתרבותה. אמנם מסורת חגי העבודה עדיין נמשכת, אבל בלי אותה תסיסה אקספרימנטאלית של חיפוש וגיוון. ההתייחסות לנושא העבודה בשיר-העם למשל, שבה וחזרת עד-כדי אפיגוניות ממש, כאשר זו מודגשת בעיקר בשירי הרועים והבוקרים: אם אלה שירי-בוקרים המתקשרים עם הווי ההתיישבות החדשה בדרום ("הו לכיש לכישה"), ואם אלה שירי-רועים הממשיכים לקשט ולסלסל את הקונבנציה של שירי-הרועים של שנות הארבעים (כמו, עמנואל זמיר ב"באר בשדה חפרו הרועים", או שרה לוי ב"על הריס עולה הבוקר/בשבילים רועה עוברת"). לפיכך אין תימה שכד בבד עם שירה אפיגונית זו, הולכת ומתחברת גם יצירה פארודית המגחכת את כל אותם שירי "הו" כפי שכוננו אז בלגלוג. לכך יש להוסיף גם את מה שאמורה היתה להתמין כספרות עבודה (כמו, יצירתם של סופרי "דור בארץ" שגדלו על ברכי תנועת העבודה, או ספרות הקיבוץ), שאט אט משנה גם היא כיוון ונבלעת בסחף החיים החדשים ונושאים החדשים. במילים אחרות: נושאי העבודה על כל השלכותיהם בחיים ובחברה באידיאולוגיה ובתרבות, שהעסיקו עדיין את השירה ואת הסיפורת בשנות החמישים,

שירי העבודה

ולעבודה: לגלגוליו של

של המתכת הנשרפת, מחום ההתכה ומוזיעת הפועל בגופיית הכד האפורה שלו. נראה שהמטאפורה הובאה כאן – יותר בשל המילה "עדינה" (בצירופה אל ה"מתכת"), מאשר בשל המילה "פועל".

בהקשר זה של תזוות ה"עבודה" מן המסומן של המסמן, מעניין להציג גם את השימוש בו עושה נתן זך בשירו "סיפור חורף קצר". שלא כמו בדוגמאות הקודמות, בהן ה"עבודה" (כצירוף לשוני) מתייחסת למסומן אחד בלבד, בשיר זה מתפקדת ה"עבודה" בצירופים שונים. קודם-כל, שלוש הנפשות הפועלות (המשורר, שולייית הנפח או הנגר, והנערה) מופיעות בהקשר של פעילות ועבודה: המשורר אחרי יום עבודה, יורד בשעה שמונה לטיול ערב; השוליייה מאחר לעבוד בלילות בנפחיה או בנגריה; ואילו הנערה, שהיא נערתו של השוליייה, יושבת בבית-המלאכה מחכה לסיום עבודתו. השיר כאמור רוחש עבודה על סימניה המובהקים (דמויות עובדים, בית מלאכה, מכשירי עבודה, שעות עבודה, וכדומה), ולכאורה נראה כי ייתכן וסוף סוף מואיל זך להשיב לעבודה את כבודה האבוד, והיא מתייצגת כאן בנושא בפני עצמו. ולא היא. גם אם מסקנת השיר הוא "הזמן קצר והמלאכה מרובה", אין זה שיר עבודה. זך רק משתמש ב"עבודה" ובטרמינולוגיה שלה כדי לספר הכל – על "אהבה". בדרך תחבולה שירית זו לא רק "מנוצלת" ה"עבודה" לצרכי האהבה והאדרתה, אלא כדיעבד גם ממשמעת מעין אירוניה דקה. אירוניה זו באה לידי ביטוי בראש וראשונה באי הגדרתו המדוייקת של עיסוק השוליייה ("לשוליה בנפחיה או בנגריה שממולי היתה נערה", או, "מניעה ברגלה... בעוד הנגר או הנפח מסיים את מלאכת יומו"). זך אינו מכחין ואינו מעוניין להבחין מהי עבודתו של השוליייה (נפחיה ונגריה זה היינו כך בעיניו); כיוון שלא עבודתו של השוליייה היא מעניינו, אלא חיי האהבה שלו, ובכלל. ומכאן גם האירוניזציה המתקבלת באמצעות אותה אלוזיה לפרק ד' במסכת אבות. שהרי האלוזיה ("הזמן קצר והמלאכה מרובה"), אינה מרמזת כאן לדירבון עבודה לשם פרנסה ורווחה, אלא לדירבון לשם קשר נפשי. המשורר דוחק ומזדו ליצירת קשר זה, ונימוקיו הרומנטיים עימו: שהרי עתה ("לילות אביב מתוקים ניגרים כדבש") הוא העיתוי המתאים ביותר למלאכת האהבה (ולא לנגר או לנפח); ומכאן יש להעמידה בסדר העדיפויות התכוף, כי האהבה (שלא כמו העבודה), יש בה להמציא "מנוחה ראויה לכל כאב, עצב לכל אוהב, שובע לליל תודה". כמילים אחרות: בניגוד לתפיסת העבודה של נח שפירא איש העליה הראשונה, ששר על העבודה כאמצעי הצלה בלעדי לכל צרה וכאב, מציע זך, כשנות השישים, תחליף לה – את האהבה.

החברה הישראלית. כך אהרון מגד ברומאנים הסאטיריים שלו בשנות החמישים התחלת הששים: "חדוה ואני" ו"מקרה הכסיל". וכך ס. יזהר בסיפוריו הקצרים בשנות השישים – "סיפורי מישור".

גם השירה הולכת ומפנה את גבה אל נושאי העבודה. משנות הששים ואילך כמעט ואין למצוא עוד תכני עבודה כפי שהופיעו בשירותיהם של א. שלונסקי ("הלבשיני אמא כשרה כתונת פסים תפארת/ועם שחרית הובליני אלי עמל"), נ. אלתרמן ("מקרבות הביניים עולה הבנאי/מלחמת הבית גבוהה ומגועשת"), או ש. שלום ("עבודה חזון תפארת/עבודה סוכת שלום/נתלכדה בשרשרת/חי צומח ודומם"). אם אנחנו מוצאים מודעות עבודה במסגרת השירה בשנות המדינה, היא מופיעה יותר על דרך הצירוף הלשוני. כלומר: העבודה אינה עוד נושא בשיר אלא אמצעי פיגוראטיבי הבא להבליט ולחדד את המושא השירי המסומן על ידו (אם על דרך ההקבלה, ההנגדה, או הזיקה הבינ-טקסטואלית), כשהוא קרוב את רקמת השיר כאלמנט אסתטי בלבד. כך למשל הוא הצירוף האנאלוגי בשירו של אמיר גלבוץ: "לפצם אתה מרים פטיש/והן ככוח רב בחלל של מערה/ולפצם אתה מרים פטיש/והן ככוח רב בחלל של לב". ההשאלה מתחום העבודה של פיצוץ סלעים בפטיש-אוויר ממשמעת את הלמות הלב בהבט מפתיע. הלב כחלל מערה מדמה את האדם כהר, שפיצוצים פנימיים מאיימים עליו. כך או כך לא העבודה ופיצוץ סלעים הוא הנושא, אלא הלב האנושי בכאביו ובזעזעו.

אם שירו של גלבוץ פועל על דרך ההקבלה, בא שירו של אלון אלטרס ומציע את דימוי העבודה על דרך ההנגדה: "רחוקה ממעשי הבנאים כוני ביתך/את בודה את אושרך ממלמלת באוזני/את תגליות האושר אשר גילית בניכר". המתח נוצר כאן בין הכית הנכונה (המולדת) לבין הניכר. מובן שגם פה מצטיירת עבודת הבניין כמטאפורה לשונית בלבד, כאשר ביטויים כמו "מעשי הבנאים" ו"כוני ביתך" מרמזים על שמחת הקיים והשורשי בניגוד לספקולציות בדיוניות אודות אושר בלתי-מושג אי-שם.

נראה שהעבודה הפיזית מצטיירת במישור כל כך לא מוכר, שמשוררות כוחרות לעשות שימוש בדימוייה – יותר על דרך המשמעות המילולית מאשר על דרך התמונה הריאלית. כך על כל פנים מתקבל משוררותיה של שולמית אפפל: "אתה מסגל לי מיומנות של פועל מתכת עדינה/משמור ואיוון המילים שבחרת/בכית המלאכה שלי..." ההשוואה המטאפורית באה להמחיש את מיומנותה של האישה בעיבוד הדיאלוגי הרגיש בינה לבין בן הזוג. ואף על פי ש"בכית מלאכה" מדובר, אין כאן מְיִיחה

הולכים ומצטמצמים עם שנות הששים; וגם אם ניכרת התלבטות בשנות הששים, היא הולכת ונעלמת לאחר מלחמת ששת ימים. כך למשל ספרות הקיבוץ. בשנות הששים היא עדיין מתלבטת בבחנה את ערכיה במסגרת יחסי חברה שיתופיים, גם כאשר היא קושרת עצמה עם נושאים לאומיים כללים כמו מלחמה וצבא (שמאי גלנדר, יריב כן-אהרן), שואה ועליה (יונת ואלכסנדר סנדר), יחסים עם גרמניה החדשה (נתן שחם, עמוס עוז), וכדומה. מאידך באותן שנות הששים הולכת ונוצרת גם ספרות קיבוץ, שהמערכת הרעיונית עבורה אינה אלא מיתוס שעבר זמנו ושכל מהותו היא השתמרות של מסגרת-חיים ולאוו דווקא תוכן-חיים. עניין זה בולט למשל בסדרת הרומנים של צבי לוז "אגדות המקום". סדרה זו מתמקדת באחד מן הקיבוצים בעמק הירדן, ערש התנועה הקיבוצית, כשהיא פורשת את סיפורה של משפחה אחת (משפחת סגל). אלא שההעמדה היא כזאת שכל סימני התרבות הקיבוציים כמו חדר-אוכל, אסיפת חברים, חדר-ילדים, מזכירות משק, סדרן עבודה וחיי עבודה שיתופיים, מצטיירים בצורה שולית. לפי המתואר, מתקבלת משפחת סגל כחיה את חייה מכונסת בתוך עצמה כיחידה פרטית בפני עצמה, עם התייחסות סביבתית רופפת למציאות הקולקטיבית.

השאלה היא כמובן: מדוע במעבר מטרומ-המדינה למדינה, הכרה רעיונית כה מרכזית בחיי טרום-המדינה הולכת ומאבדת מכוחה בתרבות של שנות המדינה. יתרה מזו, מדוע אין המשך לזיאנר של ספרות העבודה? האם כיוון שהפכנו את ערך העבודה לעצם מעצמנו כך שכְּרִיבּוּיָהּ אין עוד עניין לעסוק בה יותר; או שמא חל כאן פחות?

נראה ששתי התשובות נכונות, בהתבולן כפועל-יוצא מהאקלים החברתי-רעיוני ההולך ומשתנה, ובראש וראשונה עם הכוונתו המפורשת של דויד כן-גוריון. כזכור, עם הכרותה של המדינה מציע כן-גוריון להטביע את דמותה כחותם חדש – חותם הממלכתיות. שלא כנצפה, אין הוא מוצא לנכון לעצבה ברוחה ובצביונה של תנועתו הוא – תנועת העבודה (אותה הנהיג כל השנים ועל עיקריה נאבק בקנאות). יוצא איפוא שהקונצפציה הממלכתית לא רק הולכת ומשתלטת על החיים הציבוריים (לרבות ענייני חינוך ותרבות), אלא מתחילה לדחוק את מודעות העבודה ממרכזיותה אל השוליים.

דחיקתה של מודעות העבודה מן המערכת החברתית-תרבותית של המדינה החדשה, גוררת אחריה עם השנים לדלדול סימניה, ומכאן עיכובה, אי התחדשותה, והתמעטותה בספרותם של היוצרים בני דור המדינה. כאמור, רק אלה מסופרי "דור בארץ" נוקטים עדיין בזכות התגובה, בהקיעם את ההשתנות הכללית הפוקדת את

המדינה

נושא ה"עבודה" בשירת

כלומר: מלאכת העבודה ומלאכת האהבה משתמעות כאן בשני צירים קוטביים ומנוגדים לא רק כתחבולה שירית אלא כהישתנות קונצפטואלית לגבי נושא העבודה.

ג

עד כאן לגבי המשתנה "הממלכתי" שהביא לשינויים בנושא העבודה — באקלימה החברתי-רעיוני של המדינה הצעירה. משתנה נוסף הוא — הרחבת מגוון המקצועות ותחומי העבודה והעיסוק. נראה שבתקופה של טרום-המדינה נתפסה ההכשרה המקצועית בעיקר בלימודים מעשיים-טכניים העשויים להשתלב בתעשייה ובמלאכה, כאשר הנהייה המרכזית היתה לחקלאות (אגרונומיה, מחקר חקלאי ותעשייה חקלאית — כיוון שהמדינה-בדרך ראתה את עצמה כחברה המחזירה עם אל האדמה). למותר לציין שהפנייה אל מקצועות חופשיים היתה מוגבלת (הן מחוסר מכללות והן מחוסר עניין בהן; רוב בוגרי בתי הספר התיכוניים ראו את הגשמת חיייהם במסגרות התיישבותיות-קיבוציות), שלא לדבר שמקצועות פקידותיים או התעסקות במסחר נידחו כבזבז כעיסוקים בטלניים ופראזיטיים. תמונה מקצועית זו משתנית עם הקמת המדינה. בצד עובדי הצווארון הכחול (בעלי מלאכה ופועלי ייצור), הולכים ומתרבים עובדי הצווארון הלבן — אם בבירוקרטיה ההולכת ומתעצמת במשרדי הממשלה החדשים ובממשל המקומי; אם בהגברת האקדמיזציה והקמתם של מוסדות נוספים ללימודים גבוהים; ואם בהתפשטותם של עיסוקים מסחריים ופיננסיים בתחומי יְמֻת, שיווק ופירסום (שנות השבעים והשמונים). כלומר: ערך "עבודה" גם אם נתפס הוא עדיין כעבודה פיזית (עבודת כפיים), נתרסקן הוא למעשה ממשעניו החברתיים-מוסריים (אפילו הרומנטיים: הקירבה לאדמה ולטבע), כשהוא הולך ומתחמך במושגי תחרות חופשית של יוזמה וכסף. אמנם השינוי כתפיסת מהות העבודה מחד, והרחבת קשת המקצועות מאידך, הביאו להעשרת התמונה של האדם-העובד, אלא שזו כאמור איבדה את משמעותיה הראשוניות הן כמובן הציוני והן כמובן הסוציאליסטי. עניין זה מוצא את ביטוי גם בלשון. שהרי בטרמינולוגיה העכשווית מדברים על "עבודה" יותר בהקשר של "עבודה שחורה" (עבודת כפיים), ואילו לגבי עובדי הצווארון הלבן, משתמשים במילה "עיסוק".

על התפתחות זו במושגי העבודה ובעיסוקיה, מצביעים גם שלמה טנאי ויעקב בסר באנתולוגיה של שירים אותה ערכו תחת הכותרת "אדם לעמל" (1981). וכך הם כותבים בהקדמה: "היחס אל העבודה משתנה, אופייה מחליף צורות, המקצועות מתרבים בהתאם לתנאי התקופה... אין זה מקרה שרבים משירי העבודה המוחשיים שייכים למשוררים מתקופות קודמות, שהרי בשנים שעברו, בתקופה ההירואית של עבודה ובניין, כל משורר, כמעט, בין שהיה חלוץ, פועל, עובד, או לא, הרגיש דחף

לבטא את חווית-הדור, הלא היא החזרה לעבודה, כיבושה, התמודדות עימה, הסתגלות אליה, כאב המאבק ושמחת ההישג... מכל התקופות ניסינו להביא... תיאורים של עבודה במקצועות קונקרטיים, רבים ככל האפשר. הבאנו מהם ככל שמצאנו, אך מובן שיש נושאים מועדפים ונושאים 'מקופחים'... המקצועות הרבים האחרים, כגון עבודת משרד, חינוך, או עיבוד נתונים והפעלת מחשבים, לא זכו די הצורך לשירים. השתדלנו להרחיב... נראה שגם טנאי ובסר מתקשים למצוא יצירות שיריות מתקופת המדינה, המתייחסות לעיסוקיו של הישראלי המודרני. טנאי ובסר מסבירים זאת כיוון שאין בעיסוקנו היומיומי עכשיו — מן הלהט, מן ההירואיות ומן האידאליזם, שאיפיו ועוררו את השירה של טרום-המדינה. ואולי גם זו סיבה מדוע העבודה בהקשריה השגורתיים והטריטוריאליים כיום, אינה מצליחה להביא לידי גירוי של יצירת רוח. בכל אופן ניתן למצוא באנתולוגיה זו, בין החורשים והזומרים ליעקב שטיינברג, אסתר ראב וע. הלל, לבין הסוללים והבונים לזלמן שניאור, אלכסנדר פן ויצחק שלו — את העובדת הסוציאלית לארו ביטון ("שיר נער שוליים ועובדת סוציאלית"), את המשורר לאשר רייך ("לעבוד שירה זה לכתוב את הנפש"), את המורה לאיתמר יעוד-קסט ("עזיבה"), ובעל בית-קפה ליאירה גינוסר ("לא מוֹרְדִים, מְפַרְפְּרִים"). על כך אפשר להוסיף אולי גם את שיריו של אבנר טריינין ("אטומים", או "מערכת"), שירי המדען במעבדה.

משתנה שלישי שמתקשר אל הקודם, ומציין אף הוא את הפיחות בערך העבודה, נובע לא רק מהרחבת קשת המקצועות אלא הסוציאליזציה שלהם. כאמור, עם המדינה, הולכת ומתארגנת מחדש ההיררכיה החברתית לגבי הערכת העבודה ומיונה ההדרגתי; וכידוע, עבודות האדמה ועבודות כפיים שעמדו בראש הסולם בתקופת טרום-המדינה יורדות בתקופת המדינה אל תחתיתו, ואילו עיסוקי המסחר והשיווק שנלעגו בתקופת טרום-המדינה כ"פרנסות אור" ו"עבודות קלות", החלו לעלות בסולם כעיסוקי יוקרה וסטטוס. עלייתם וירידתם של העיסוקים בסולם החברתי הישראלי החדש, ממילא מגדיר מחדש את ציבור העובדים שלו על פי מעמדות גבוהים ונחותים, וממילא על פי שכר בהתאם. למותר לציין שעם הערכה מחודשת זו, הולכת וגוברת הנסיגה מן המקצועות שהפכו ל"נחותים", והשאיפה היא מעתה אל המקצועות הנחשבים "גבוהים". מובן שמגזרי אוכלוסין שבעל כורחם מוצאים את פרנסתם במקצועות ה"נחותים", חשים את עצמם נחותים גם מבחינה חברתית-מעמדית וכלכלית. תחושה זו ניכרת בשנות החמישים והשישים בקרב עולים חדשים, שללא השפה העברית והכישור המתאים, נאלצים לעסוק בשלבי התאקלמותם כאן בעבודות "נחותות" של ייעור וחקלאות, ולפיכך תופסים את עצמם מושפלים ובזויים. כלומר: במדינה החדשה עבודה-גופנית, ובתוך כך עבודת-אדמה, זה לא עוד לבנות

את הארץ והעם, אלא התנשאות של הארץ והעם על העולה, וניצול חוסר-האונים ואי-הידע שלו — לעיסוקים משפילים שהכל בורחים מהם. כך על כל פנים ניתן ללמוד משירו של ארו ביטון "אֶלְקֶסֶס אולפֶראן (ב)". בשיר זה מתאר ביטון את אביו שחי את השכר הנורא שבין החלום הציוני לבין המציאות הישראלית הטופחת על פניו כעולה חדש ממרוקו: "ואילו אבא שלי היה אומר / טוב חצי בית בארץ-ישראל / מהרבה בתים טובים ויפים בחוּסָה לְאָרֶס". לימים שלחו אותו נקות מחראות בבית נבאלה / לימים היה מקרטע עם מכוש או טוריה מסביב לגומה של שתילים / לימים התחיל להריח מן האדמה ומן העצים ריח של גוי / לימים התחילה לבוא אליו מן הפנים שפה של גוי / ואני ברגעים של קינטור ופיוס אומר לו: / אֲוֹהֶה בְּכָה יוֹסֶף (נו נו אדון יוסף) / הטיחו טלית בפניך / איפה אתה ואיפה ארץ-ישראל".

השיר, כאמור, הוא שיר של אכזבה מהארץ, אכזבה שעיקר צריכתה ניכר בשלושה מישורים: בעבודה, בנוף ובלשון. נראה שגם הנוף וגם הלשון מתנים כאב — תחושה של זרות. אין כאן הרגשה של מולדת ושייכות, להיפך. הוא מרגיש עצמו יהודי, ואילו הנופים מסביב והעברית הנשמעת — אינם יהודים בעיניו אלא גויים. והגוי לגביו כאן, הוא לא רק זר ושתלני (כמו בגולה) אלא גם פוגע ומשפיל. והוא חש אותו בכל מקום כ"ריח" רע שאי אפשר לעמוד נגדו. גם בשעת העבודה. כאן מפגיץ ביטון, בצורה חד-משמעית, את התפיסה החדשה של עבודת-אדמה ואת הפיחות שחל בה מטרומ-מדינה למדינה, כאשר הוא מציג את ניקוי המחראות כשווה לעידור במכוש וטוריה. מכוש וטוריה, כזכור, היו מסמליה ההירואיים של תרבות העבודה (כדברי השי: "את, מכוש טוריה וקלשון / התפרצו בסערה בסערה / ונדליקה שוב, שוב את האדמה / בשלהבת ירוקה"). אלא שבמילון החדש של המדינה הצעירה, הופכים כלים חקלאיים אלה לכלים מצחינים ומבישים, וממילא העבודה בהם לבושה וחרפה.

הסוציאליזציה של העבודה המזהה את המעמד החברתי הנמוך עם עבודת כפיים, יורדת בסולם לשלב נמוך יותר אחרי מלחמת ששת הימים. עם הצפת השוק בעבודה של פועלים זולים מהשטחים, מתנערת עבודת-כפיים (בעיקר עבודות בניין וחקלאות), מזיהויה עם הסקטור היהודי והופכת לזיהויה עם הסקטור הערבי. יוצא איפוא שאם בתחילת המדינה זוהתה נחיתות ה"עבודה" עם העולה-החדש מהגלויות השונות (ואחר-כך — עם ערות המזרח), הרי במעבר שלה לסקטור הערבי — היא מתקבלת לא רק כנחיתות אזרחית ועדתית, אלא גם לאומית. כלומר, היהודי הוא לא עוד איש-עבודה במאפייניו הלאומיים; אלא הערבי, הדחוי מבחינה לאומית, הוא המוצא עתה את מיונו כמשבצת זו.

גלגול זה של "עבודה" מוצא את תיאורו בשירה הישראלית של שנות השבעים והשמונים, גם בשירו של יצחק לאור "טפו אני אומר לך, טפו". בשיר זה מודגמת

יום מפרך"; או כדי לחוש את התייחסותו של החלוץ העיפי והרעב, הוא ממשיך לשוחח עם אותו שיר מוכר לו, כשהוא שואל ממנו שורה נוספת "ואני מזיע כמו סוס" (המצטיירת כמו הביטוי העממי בעברית "עובד כמו סוס"). אלא שמטאפורה משלימה זו (הסוס), מתגלה כבעלת משמעות אמביוואלנטית, בהקשר השירי השלם. שהרי אם נצרף את הפסוק הראשון לאחרון, נמצא שסומק מציע שני אילתורים של סוס: האחד סוס כחול הזורם במעבה הוריד, והשני סוס רעב הדוהר מנגיסת לחם אחת לשניה. שני סוסים אלה מצביעים ממילא על שתי התייחסויות שונות אל תופעת החלוץ. האחת התייחסות של הערצה (סוס כחול במעבה הוריד - מרמו אסוציאטיבית על דם כחול של ייחוס נאצל). כך כנראה נתפס החלוץ איש העבודה של העליה השלישית בעיני הצעיר בן דור המדינה: החלוץ הוא הדם הכחול של העם היהודי, נבחר האומה, האב-המייסד שהקים יש-מאין רנסאנס יהודי מודרני בארץ-ישראל. מאידך זהו גם סוס רעב ומיוסר. בכך מנפץ הצעיר של שנות השבעים או השמונים, את כל אותם מיתוסים שהולעט בהם אודות תקופת החלוצים. שהרי בדיקתו את התמונה ההסטורית, היא בדיקה מפוכחת וריאליסטית מאוד; בדיקה המבחינה בעת ובעונה אחת בגילוייה המרוממים של ההסטוריה כמו בגילוייה העלובים והכואבים שלה.

הנוסטלגית של אלמוג לגבי סבלותיו של אביו כפועל בנמל, נעה בין ראייה קומית את הדברים ("יצא במחול סחב חול"), לבין מסקנה נואשת לגבי תוצאותיו של כל התהליך ההירואי הזה ("ומה נשאר מכל זה / דרק"). כלומר, במפגש בין "עבודה" של טרום מדינה ל"עבודה" של שנות המדינה, שכולו מתרחש בראי הבן (ולא בראי האב), מתפרשת ה"עבודה" מראשיתה ועד היום כאכזבה. שלא כמו אהרון אלמוג, משה בן-שאל אינו חש אכזבה. להפך, הוא אפילו מתגעגע. כיליד הארץ, העבודה עבורו הם לימודים בבית-הספר החקלאי וחגיגות האחד במאי, וכמו שהוא מתרפק על ילדות שאיננה, כך הוא מתרפק על מעמדים אלה שהפכו לחלק בלתי נפרד מהביוגרפיה הקולקטיבית של בני דורו. ואולי כשל כך אין הוא מהסס לשיר על דמויות פרטיות לא-ידועות כאילו היו משותפות ומוכרות לכל: "כמו בבן-שמן. עכוזי הנערות / מסמנים את הרווח / בין שתילי הכרובית / ואצל מנחם ליטאוואר בדיר / עולה השמש בין רגליה / של הכבשה תהילה"; או "הפגנת הראשון למאי / תמיד יש פיות מתנדבים במשאית / החוצה את העיר / אבל את טאובר אפשר להכיר על פי הבלורית / והפה / אולי טאובר. היה לו קול נמוך / בטרם מותו / עכשיו אני שואל אם מצא אותן / מאחורי התל האפשרי / הייתי מגייס אפילו כוכבים". משה בן-שאל אינו רוצה לשכוח את העבר ("הימים חזקים וכבים עם שכחה"), והוא ממשיך לשוחח איתם ויהי-מה בהאמינו שההיזכרות היא הפוטנציה של כל יצירה שירית.

לא כן רוני סומק. הוא, שנולד בתקופת המדינה ה"עבודה" ותרבותה אינן מעוררות בו כל נוסטלגיה או היזכרות. עבורו - הן עוד פרק בהסטוריה שנקראית בספרים ומוצגת בתצלומים. כיצד יתמודד משורר צעיר זה, עם מושגים רעיוניים-הסטוריים שעברו חלפו מן העולם? בשירו "שיר חלוצי" כותב סומק: "סוס כחול זורם כמעבה הוריד / עכשו שאני מדפדף בפעם הראשונה בספר העליה השלישית / לילה של יום מפרך כמו ששרים החיפושיות / ועל ערימת החול ליד תמונת הכאר / תקועה את חפירה / ומשמאל מצולמות הפרסות הכי יפות / פרסות האכילה של החלוץ / המדהיר שניינים רעבות בלחם ההפסקה". השיר מציג פגישה ראשונה בין צעיר ישראלי לבין פרק בתולדותיה של ארץ-ישראל (פרק העליה השלישית), באמצעות צילום ישן בספר הסטוריה (פועלים נחים בהפסקה של חפירת באר, וסועדים את נפשם). מרכיבי התמונה אופייניים לתקופת החלוציות ההיא, ומכאן גם הצירוף של האלמנטים הטיפוסיים בה (את חפירה, באר, חול, חלוץ). מאידך, למרות שהצילום הוא כה מוחשי, מתקשה הצעיר להכין את מהות התקופה ההיא, ואת מהות העבודה ההיא, ולפיכך הוא פונה להסתייע באמצעים בני-זמנו כדי לתרגם לו את הגילויים דאז. כך, למשל, כדי לממש לעצמו מהי מנוחה בזמן עבודה פרך (כמו חפירת באר), הוא נעזר בשורות השיר של החיפושיות "לילה של

תמונת-מצב של עבודה, כאשר משורטט בה קר-לאומי החוצץ בין מערכת עבודות פוטנציאליות שעדיין היהודי בן עדות-המזרח אמור לעסוק בהן, לבין מערכת העבודות של הערבי: "במרתפים סביב מרמורק כמו שומרים / בחושך על 'הבימה' / יושנים עשרים בכוך הערבים הקטנים יבלית של פלסטין / לא רוצה להתייבש. כל ערב שוטפים כלים מאחורי המסעדה... / וברחוב אחד דרומה ברדיצ'בסקי, כמו יונה באזדרכת על הגג גר ערבי / סטודנט עובד בטיח בזיפזיף בצבע באקונומיקה. חיפשו / בבית-הכנסת ברדיצ'בסקי עובד/ת נקיון הגיש / הערבי מהגג מועמדות ראו אותו / שפם ועור כהה בתל-אביב הסיקו / פרענק אמרו / ינקה שמעו / את שמו מוחמד אמרו / ילכלך. לך לך". כמוכן שמאחורי ה"חיפשו", "ראו", "הסיקו", "אמרו", "שמעו" - מסתתר המעמד החברתי הגבוה יותר, שעבורו עבודת-נקיון בבית-הכנסת תואמת בהררכיה של העבודה - את בן-עדות-המזרח, ולא את הערבי שתויתו הלאומית מחשידה אותו באי-מתן עבודה כלל. מאידך הפירוט בשיר לגבי עבודות מותרות לערבי, שבה ומדגישה את ההתרוקנות הטוטאלית מערכי העבודה של טרום המדינה. שהרי אם אז עבודה בטיח (בניין), או בזיפזיף (סלילת כביש), נחשבו עבודות אידיאולוגיות ויקרתיות בהענות על הרעיון הציוני סוציאליסטי של בניית הארץ. כיום בניית הארץ נמנית בין העבודות השחרות והבוזיות, ורק מי שאיננו יהודי ציוני וסוציאליסטי - עשוי למצוא את פרנסתו בה.

ד

איפה בכל זאת שומרת ה"עבודה" על כבודה הראשוני במסגרת היצירה השירית? התשובה היא: בשירה הנוסטלגית (המתרפקת על העבר), או בשירה בדיונית (המפנטזת לה תמונות של לא-מקום). כלומר: למציאות העכשווית אין עוד שיג ושיח רצוף עם העבודה (גם הערותיו הספורות של לאור בנירון, יש בהן יותר ממחאה פוליטית מאשר חברתית. שהרי לגבי בני עדות המזרח למשל, אין הוא יוצא בקריאת תגר נגד אפלייה או קיפוח בעבודה). יוצא אפוא שרק כאשר מעלה השיר, כמו באוב, את ההסטוריה היישובית של טרום-המדינה, עולה כמו מאליה גם העבודה (כערך, כפצילות, כמאבק אידיאולוגי, כתרבות, כדמויות מנהיגים ופועלים, כאירועים גופלגתיים הסטוריים, וכדומה). למשל, אבות ישרון מציג בשירו את ה"עבודה" כהסטוריה אישית בסדרה של זכרונות: "חצבנו נזאז אני ולפשיץ /... משם למגדיאל, ממגדיאל לכפר-סבא/מכפר סבא... לראשון-לציון. מראשון/לשמירה בכרמים בעיון קרא/עם שומר מנהגי הפרידות בכרם". אהרון אלמוג חוזר אל ה"עבודה" ההסטורית בהתייחסו אל הביוגרפיה של אביו: "בא אבי לארץ-ישראל / ראה גמל ירד בנמל / יצא במחול סחב חול / הגיש לבנים / פועל תפרן הזמין מרק / לא עישן לא ירק / ומה נשאר מכל זה / דרק". התייחסות

זיוה שמיר :

מאז הקדשת את רוב זמנך לחקר ביאליק. בסוף ספרו של עוזי שביט 'חבלי ניגון' יש מובאה מאיזה מבקר נידח, ששכחתי אפילו את שמו, שאמר משפט שדווקא ראוי לזכור היטב:

"ביאליק היה היג'נד צנטרלי של הספרות העברית". הוא באמת כעין 'תחנה מרכזית', שהכול מתנקז אליה, והכול יוצא ממנה. זוהי הגדרה קולעת מאין כמוה. אני מקדישה את רוב זמני לחקר ביאליק, ודרכו אפשר לגלות את הספרות העברית כולה, מאז ועד עתה. קשה להרגיש "מוגבל" כשעוסקים בביאליק. להיפך, לז ניתן לי הייתי יכולה לכתוב עוד עשרים ספרים על יצירתו, ובכל פעם מזווית אחרת ומתוך מתודה מחקרית אחרת. לא ברור לי, למשל, למה אחדים בין מבקרינו עוסקים ב"סדיקת שערות", בהתנגחות בדעות ביקורתיות שהשמיע פלוני או אלמוני ובדשדוש בדרכים כבושות ורמוסות, בשעה שיש עוד כל-כך הרבה חומר ביאליקאי שלא נחקר כלל.

האם תוכלי להצביע על משהו מסוים שקשר אותך, בסופו של דבר, דווקא לביאליק? יכולת, למשל, לעסוק בטשרניחובסקי, שהוא "סימפטי" יותר. קשה לי להיזכר באותו רגע מאגי שבו נקשרתי לשירת ביאליק. בתחילה עסקתי בו בצורה אובייקטיבית לגמרי: בכתיבת דיסרטציה על העשור הראשון ביצירתו, שהוא באופן טבעי גם העשור המרנין פחות מבחינת ההישגים האמנותיים (ולכן אינני אוהבת להיזכר בשנות כתיבתה של הדיסרטציה הזאת, וקרוב לוודאי שגם לא אפרסם אותה לעולם בספר). אבל מה שנראה לי היום כצד המושך והמהותי בשירתו, אם אגדיר זאת במלים לא מדעיות, היא יכולתו לגעת בנימות נפש ובבעיות כאלה שפוחן יפה בכל דור. הרי עדיין שרים את שיריו בגני הילדים. גם לטשרניחובסקי היו שירי ילדים, אבל הם נשכחו לחלוטין. נדמה לי שביאליק הצליח באמת לכתוב שירה שאינה מתיישנת, למרות חילופי הטעמים. ואגב, טשרניחובסקי, שאותו הזכרת, היה הראשון שהעלה בדעתו עבודה מעין זו, שבה אנו מתברכים כיום. ב-1923, ביובל ה-50 של ביאליק, הוא אמר וכתב שהגיע הזמן שיעסקו בביאליק בצורה אקדמית יבשה, ולא בצורה אימפרסיוניסטית מרפרפת. הוא הבין לראשונה — כמשורר, כאינטלקטואל וכאיש מדע — שחשוב שיהיה קודם כל טקסט נקי משיבושים ומסירכות, שאחרת אפשר לכנות הרבה מגדלים פורחים באוויר.

תוכלי אולי להיות בכל זאת ספציפית יותר לגבי השאלה האחרונה? היום אין לי ספק שזוהי התופעה התרבותית המסעירה ביותר בתולדותינו. מבחינה לשונית ופואטית, שירת ביאליק היא תופעה

הכול התברר: המשמעות מובנת והסכמה הריתמית מתארגנת כראוי. נתגלו לא מעט מקרים של רשלנות בצורה שבה נתפרסמו הטקסטים הגנוזים. עשינו עבודה פרלימינרית רבה, שכללה את איסוף החומר, מיונו ותיאורו. אחר-כך התחילה העבודה האקדמית.

כאן נכנס לתמונה פרופ' דן מירון? כשלוש שנים לאחר שהתחלנו במלאכה. הוא ופרופ' עוזי שביט, שהעניקו לנו את הגיבוי שהיינו זקוקים לו בתחילת הדרך. העבודה כללה העמדה של טקסט-אב (קופיטקסט), מהימן ואוריטיטיבי, ורישום כל חילופי הנוסח, שזו עבודה בפני עצמה. בסופו של התהליך, שחזר על עצמו לגבי כל שיר ושיר, כתבנו לכל שיר גם מבוא, המפרט את נסיבות התהוותו, והכולל את תיאור כתבי היד שלו, המעידים על לבטי היצירה, את פרטי הדפסתו הראשונה ואחר כך את גלגוליו ממהדורה למהדורה. כשעבודת כתיבת המבואות נשלמה, התחילה עבודת התיאורן. אגב כתיבת המבואות נתעוררו סימני שאלה רבים לגבי תאריכי-כתיבתם של שירים מסוימים, אפילו כאלה שביאליק רשם תאריך בשוליהם. המשורר, כך התברר, די אהב לכדות תאריכים סמליים.

משוררים רבים נוהגים לעשות כך. כותבים שיר, ומוסיפים לו את התאריך מאוחר יותר, כאשר הלך הרוח בשיר תואם את הלך הרוח שלהם באותו רגע. זאת רק אחת האפשרויות. אפשרות אחרת נעוצה ברצונו של המשורר ששירו ייתפש כבבואה לשלב מסוים בחייו או שיקושר לאירוע ביוגרפי קונקרטי. לפעמים כתב ביאליק שיר כמו-נאיבי בשלב מאוחר של ה"קריירה" שלו, ולא היה נעים לו לשבח את השיר בהקשרו האמיתי. על-כן, העדיף לשייך את השיר לימי נעוריו. לפעמים כתב שיר המתאים מן הבחינה הרעיונית לציונות האחד-העמית, ועל כן רשם בשוליו את התאריך "ז' אדר", שהוא כידוע יום פטירתו האגדי של משה רבנו, ויומה של אגודת "בני משה". עבודת התיאורן הייתה עבודה קשה ביותר. רק בסוף כל התהליך הזה שתיארתי, יכולנו להעמיד את הכרך הראשון ובעקבותיו את הכרך השני.

כלומר, המפגש הראשון שלך עם הנושא היה מקרי לגמרי. אינני יכולה להכחיש. בהתחלה לגמרי לא נמשכתי לשירת ביאליק. ראיתי בה עניין משעמם ואי-רלוונטי, שאין בו אמירה משמעותית המתאימה לרגישויות של דורנו.

איך הגעת לחקר ביאליק? הרעיון להעמיד מהדורה אקדמית של כתבי ביאליק עלה לפני כעשרים שנה, והוא רעיונו של ד"ר בועז שכביץ מייסד המכון. בעיתון ראיתי מודעה לא שגרתית: "דרושים חוקרי ספרות" (מאז לא ראיתי עוד מודעה משונה כזאת, כשם שלא ראיתי שום מודעה בנוסח "דרוש פילוסוף"). הייתי אז בסוף לימודי התואר השני בספרות אנגלית, ולא ידעתי אם אני זכאית להיענות למודעה ולהציג את מועמדותי. בכל זאת פניתי לבועז שכביץ, שפתח לפניי את שערי המכון. הוא חילק אותנו לחמישה צוותי-מחקר, ובחלקי נפל לעסוק בביאליק. האמת היא, שקצת התאכזבתי, משום ששירת ביאליק נראתה לי אז, מתוך בורות, עניין מיושן ועבש. גם בטקסטולוגיה לא הבנתי דבר. העדפותיי היו נתונות אז לשירה הרבה יותר מודרנית ומתוחכמת, ושירת ביאליק נראתה לי כל כך צלולה ומובנת מאלה, עד שאין בכלל מה לחקור בה. עם הזמן, התברר לי שהציפוי הדק הזה, הפרוש על שירת ביאליק והמקנה לה כעין "עטיפת צלופן" מבריקה, מטעה לחלוטין. מתחת לציפוי הזה, המאחז את העין בצלילותו, רוחש עולם מורכב מלא ניגודים וניגודי ניגודים. אני מאמינה שדורות של חוקרים לא יגיעו למיצויה של יצירתו.

ומהו תהליך העבודה בצוות? ב-1970 העבודה התחילה בצורה מאוד יבשה. הצוות היה גדול (הוא מנה אז גם את גדעון טורי, יאירה גנוסר ואורית כרגמן), וכן את הגרעין שנשאר בהמשך: את שמואל טרטנר, את רות שנפלד ואותי. ניגשנו לבית ביאליק, וצילמנו את כל החומר שהעמיד לרשותנו מנהל הבית, משה אונגרפלד ז"ל. עסקנו בקטלוג החומר ובתיאורו, במיפתוח כל האיגרות, כולל רבות שלא ראו אור. העמדנו לכל יצירה תיק, ובו כל גירסאותיה וכל חומר שעשוי להאיר את תהליך התהוותה. התברר כי היצירה הבלטריסטית של ביאליק בדרך כלל כבר נתפרסמה, אם במהדורות, אם בכרכי 'כנסת לזכר ביאליק' ואם ב'כתבים גנוזים' של אונגרפלד. אבל יש לא מעט טעויות. קרה, למשל, שביאליק חילק גיליון לשלושה חלקים שווים וכתב שיר אחד מימינו ומשמאלו ואחד במרכזו, ואילו אונגרפלד זיהה בגיליון שלושה שירים שונים (ואפילו לא פרסם אותם ברצף אחד בספרו). זכור לי, למשל, שקראתי שיר גנוז של ביאליק, והופיעה בו השורה "אור אור שם אשפה", שלא הסתדרה משום בחינה — סמנטית, פרוזודית או אחרת. פתאום תפשתי, שהמלה בכתב-היד של ביאליק אינה מנוקדת והכוונה ל"אָר בּו"ו צרויה (כך נהג ביאליק לומר "אוויר"), ולפתע

לרגל הופעת "ביאליק המהדורה המדעית"

דר' זיוה שמיר — חוקרת ביאליק במכון כץ באוניברסיטת ת"א ומעורבת במהדורה האקדמית של כל שירי ביאליק. מחיבוריה על ביאליק: "שירי ביאליק הראשונים" (דסרטציה); "היצרן משורר הגלות" (תשמ"ו); "שירים ופזמונות גם לילדים" (תשמ"ז); "השירה מאין תמצא" (תשמ"ח) ו"גם זאת אבקש" (בדפוס).

בהתחלה לגמרי לא נמשכתי לשירת ביאליק. ראיתי בה עניין משעמם ואי-רלוונטי, שאין בו אמירה משמעותית המתאימה לרגישויות של דורנו.

ביאליק היה היג'נד צנטרלי של הספרות העברית" הוא באמת כעין 'תחנה מרכזית', שהכול מתנקז אליה, והכול יוצא ממנה.

כבר בחייו היו יצירותיו

סיפורים, ובכל זאת לכל סיפור וסיפור היה אפקט עצום. כל סיפור הוליד השפעות וחיקויים לאין-ספור. לא מזמן לימדתי את סיפורו 'ספיוח', והתברר לי, למשל, עד כמה השפיע הסיפור על סיפורה הידוע של עמליה כהנא-כרמון 'נעימה ששון כותבת שירים'. אם לא יוציאו במהדורה האקדמית גם את סיפוריו, תהיה זו, לדעתי, החטאה.

מהדורה כזו צריכה לכלול גם את מכתביו, התבטאויות שבעל-פה.

אל תשכח שלפני שני אלה, ישנן עוד כמה וכמה חטיבות יצירה: האגדות המקוריות למחצה, שנכללו בחטיבת 'יהי היום', וחטיבת המסות של ביאליק שנקראה 'דברי ספרות'. גם הן ראויות לההדרה מדויקת, ואפילו לחילופי נוסח.

כלומר, מדובר בסדרה, שתכלול לפחות עשרה ספרים.

ולך צעד אחר צעד. לו הדברים היו נעשים במדינה מתוקנת, שאינה מתחבטת בבעיות קיומיות קשות, כמדינת-ישראל, כבר היו דואגים לצוות של חוקרים ממושיכים, שינצלו את הידע והניסיון שנצברו בפרוייקט ביאליק של אוניברסיטת תל-אביב. תנאי חיינו מכתיבים אחרת. ואגב, ביאליק עצמו ערך פעולות מחקר אדירות-ממדים (שכוננו בפיו בשם "תכנית הכינוס") בביתו — בעצמו או בשותפות עם י"ח רבניצקי — וללא סיוע של עוזרי-מחקר ותקציבי-מחקר: ספר האגדה, ההדרת שיריהם של חשובי המשוררים ב"תור הזהב" בספרד, פירוש עממי לסדרי המשנה (שמתוכו יצא רק הפירוש לסדר זרעים).

האם בדקתם השפעות חוץ של ספרויות אחרות על השירים?

בדרך-כלל לא עסקנו בעניינים אינטרפרטטיביים, אלא אס-כן נגעו ישירות בתהליך התהוותו של השיר. כל נושא ההשפעות, בדרך-כלל, היה מחוץ לתחום שלנו. אבל, למרות שעסקנו לכאורה בדברים יבשים ביותר, כתב משה שמיר בביקורתו על הכרך הראשון, שהנתונים היבשים הללו יצרו למענו מעין רומן מרתק. ביאליק עצמו כתב, שכאשר הוא קורא בתלמוד ונפגש בכל ההלכות היבשות, הוא מדמיין לעצמו את החיים שנרקמו מאחוריהן. סוגיות שעטנו וכלאיים, חוקי חקלאות שונים ועוד ועוד יוצרים עבורו את פסיפס החיים שהולידו את ההלכות. אני מקווה שהחוקרים, היום ובעתיד, יוכלו לבנות על-סמך החומר ה"יבש" שאספנו למענם את התמונה המרתקת. לשם שינוי, יעמוד לרשותם הפעם חומר אמין ומהימן, והם לא יאלצו להפריח השערות ללא בסיס עובדתי.

האם יש במהדורה תרגומים לא מופרים של ביאליק משירת אירופה?

ביאליק המשיך במידה מסוימת את אסכולת התרגום שרווחה בספרות העברית של המאה ה-19. בתקופת השכלה, כאשר משורר השתלט על שיר, והצליח "להריקו"

הוא איננו כולל את שירי היידיש ואת שירי הילדים. מדוע?

שלוש החטיבות שנתרו מחוץ לכרך — שירי הילדים, השירה היידיש ושירי ההזדמנות — יופיעו בכרך השלישי של המהדורה האקדמית. הטעם לאי הכללת החטיבות הללו היה מו"לי בלבד. לטעמי, עדיף היה שכל חטיבות השירה של ביאליק יופיעו ברצף אחד, בלא כל הבדלה בין ז'אנרים שונים או בין שפות-יצירה, אבל הדבר לא הסתייע, ולא מתוך שיקולים פנים-ספרותיים.

לא הפריע לך, כחברת מערכת של המהדורה המדעית, שהחטיבה היידיש, שיש הטוענים שאינה נופלת משירתו העברית, תופיע ברצף אחד עם שירים "פחותים" מבחינה יצירתית?

אפשר לראות זאת גם כך, אבל יש לזכור שביאליק מיצט לכתוב ביידיש. הוא כתב בה רק שירים ספורים, וזו הייתה מערכת משנית בכתבתו. פרט לכך, היה היגיון בהפרדת החטיבות, בעיקר משום שבחטיבת שירי הילדים עניין התיארוך הוא בעייתי וסבוך, ועדיין תובע עבודה מרובה. העיקרון שעליו התבססנו במהדורה הוא העיקרון הכרונולוגי, וחשוב לנו לשבץ כל שיר בתוך נסיבות כתיבתו האמיתיות, עד כמה שהדבר ניתן לשחזור.

חטיבת הפרוזה תיכלל בספר הרביעי? אני מקווה שיימצאו אורך-הרוח, התקציב וכדומה כדי שהמפעל יושלם, או לפחות יכלול אותם סוגי כתיבה, שביאליק מצא לנכון לכלול במהדורות האחרונות שיצאו בחייו — מהדורת יובל החמישים והשישים שלו (כלומר: גם את הסיפורים, המסות והתרגומים). ביאליק אומנם לא כתב הרכה

שאינה לה אח ורע. תפישתו את התרבות העברית לרבדיה ולדורותיה הייתה תפישה גאונית אינטואיטיבית.

החידה האמיתית היא: כיצד אירע הדבר, שנער מכפר נידח כוהלין, ללא מסורת של למדנות, ללא תנאים וללא סביבה תומכת, הפך לגדול משוררי ישראל בדורו, ואולי בכל הדורות. פליאה היא ותישאר פליאה.

אבל הייתה לו השכלה.

כן, אבל מצומצמת מאוד, לפחות מן הבחינה הפורמלית. הוא למד בישיבה כמה חודשים בלבד, וברח ממנה לאודסה. הוא לא הצליח לעבור שם את בחינות הבגרות הממשלתיות, ולהתקבל ללימודים גבוהים בברלין. מזלנו שכך קרה, שאחרת היה הופך לאיזה "רבינר", וזכה באיזו משרה דשנה ונותן את חילו לקהילה כלשהי במקום לכלל עם-ישראל של כל הדורות. ביאליק נותן דוגמה מעודדת לכך, שספרות גדולה יכולה לצמוח מהמקום הפרובינציאלי ביותר. אתה מתאר לעצמך, שמשורר משיעור קומתו של ביאליק יכול לצמוח מקריית-גת, למשל? עם זאת, שלא יובן שביאליק היה "בור כפרי". הוא אומנם הציג את עצמו כך, לפעמים, אך בדרך אוטואירונית, כי למעשה היה אוטודידקט בעל השכלה רחבה ביותר. בילדותו הוא היה מה שנהוג לכנות כיום בשם "ילד מחונן". בעודו רך בשנים, נהג להתכונן בדרכי עבודתו של הדיין בבית-המדרש, ועד מהרה ידע לפסוק הלכה במקומו. מכאן הפרובלמטיקה שבתפישתו של סיפור כ'ספיוח' כסיפור אוטוביוגרפי כפשוטו. מוצג שם, כמו ב'מאחורי הגדר', ילד שמתקשה בלימוד א"ב בחדר, וזוהי כמובן דמות בידינית למחצה.

נפנה לספר השני, שראה אור החודש.

תנ"ך מודרני

לעברית, המאמץ שהשקיע היה כל-כך גדול, לדעתו, עד שראה בעצם את השיר המתורגם כשיר השייך לו. לכן, קרה לא פעם, שביאליק שכח לציין ששיר מסוים שלו מתורגם. בעצם, כך, למשל, בפזמון המתחיל במלים "אד ירד מגבעות" (עוזי שביט מצא שזהו תרגום מרוסית ל'שיר היהודים' מהאופרה של גלינקא), או בשיר הנעורים 'המלאך העף שם ברמה', שהוא תרגום מלרמונטוב. הוא גם תרגם מרוסית את המנונו של פרוג 'מנגינה עברית', אך לא פרסם אותו. רק בשולי תרגום גנוז אחד – 'רק שיתגעגע הלב' (שיר מן המחזור 'השיבה הביתה' של היינה) כתב – "בעקבות היינה", וכן ציין כי את 'בשל תפוח' כתב "על-פי דודה". לעתים קרובות תרגם שיר מפלי שני או שלישי, מכיוון שמבחר השפות שעמד לרשותו לא היה רחב: עברית, יידיש, קצת רוסית וקצת גרמנית.

איך ייתכן שלא ידע פולנית, הרי הוא חי גם בפולין?
הוא חי רוב ימיו בתוך הקהילה הספרותית, בסביבת דוברי עברית ויידיש.

מהם החידושים במהדורה?

יש במהדורה חידושים רבים, גם לגבי חוקרים המצויים היטב בחומר הביאליקאי. ניתוספו, קודם כל, טקסטים חדשים, גם פרגמנטים אך גם שירים שלמים. כל טקסט חדש, אפילו אינו מרכזי ואינו רחבי-יריעה, שופך אור חדש על צומת עניינים חשוב. כך, למשל, ההמשך של הפואמה 'יונה החייט'. פואמה זו, כשלעצמה, אינה חשובה כמו 'המתמיד' או כמו 'מתי מדבר', אך מבחינת התפתחותו הפואטית של ביאליק, יש בה חשיבות עצומה. הועלו השערות רבות לגבי אי-יכולתו של ביאליק לסיים את הפואמה שבכתיבתה החל בעשור האחרון של המאה ה-19 והתייאש. פתאום, תוך-כדי עלול במסמכים משפטיים (חוזים של חברת 'מוריה') נפגשתי בשורות לא מזהות, שאותן הראיתי לידידי החוקרים, והם לא יכלו לסייע לי בשיבוץ בהקשר הנכון. בדיקה פרזודית של השורות הללו העלתה, כי הקטע שקול באותו משקל מזור ולא מזהה, הזכור לי מ'יונה החייט'. לפתע, הכול התקשר כשתי אבנים תואמות בתמונת פסיפס: הקטע הבלתי-מזוהה אינו אלא ההמשך של 'יונה החייט', וכו הדובר – ילד יהודי שנחטף לצבא הצאר – עומד על המשמרת במדי-צבא בערבה הרוסית, ונשקו על כתפו. אך גם ההמשך מעיד, כי ביאליק לא הצליח להשלים את הנושא (היום נדמה לי שכל ההשערות שהעלתה הביקורת לגבי חוסר-ההצלחה הזאת לא הצליחו לקלוע לאמת), והוא חזר אל נושא החייל היהודי בספורו 'החצוצרה נתביישה'.
כך לגבי השיר 'איגרת', שאף הוא נתגלה לי לגמרי במקרה.

נתפרסם מאמר בידיעות אחרונות על שיר שכתב אחד-העם. הלכתי לבדוק, ומצאתי שיר אחר, שטביעת ידו של ביאליק ניכרת בו על כל צעד ושעל. אך היה צריך להוכיח

נתפרסם מאמר בידיעות אחרונות על שיר שכתב אחד-העם. הלכתי לבדוק, ומצאתי שיר אחר, שטביעת ידו של ביאליק ניכרת בו על כל צעד ושעל. אך היה צריך להוכיח זאת, כי השיר לא היה חתום. נכנסתי למסכת סבוכה של "בדיקת רקמות", שהעלתה

זאת, כי השיר לא היה חתום. נכנסתי למסכת סבוכה של "בדיקת רקמות", שהעלתה שאיש מלבד ביאליק לא יכול היה לכתוב את השיר (יש בו, אגב, ריבוי של רעיונות, מחוות רטוריות וצירופי לשון, שבהם השתמש ביאליק באיגרותיו הפרטיות, שטרם נודעו אז ברבים). כאן עזר לי גם עוזי שביט, שמצא בשיר שורות השקולות במשקל דקטילי פנימי, שרק ביאליק השתמש בו באותה תקופה (אחר-כך חיקוהו אחרים).

דוגמה הפוכה: מצאנו פרגמנט שהתחיל בשורות "וְחִזְיָת בְּתַפְאֶרֶת הַיְכָלְךָ", וכבר נכתב עליו מברא מפורט, שהעלה השערות שונות לגבי טיבו ונסיבות כתיבתו. שוב, משקלו המיוחד – משקל ההברות – גרם לי לבדוק אותו שוב ולנסות לתהות על קנקנו. ואז התברר שאין הוא אלא וריאנט מתוך תרגומו של ביאליק ל'וילהלם טל', ונמנעה שגיאה מביכה. מדוע תרגם ביאליק את יצירתו של שילר במשקל כל כך מיושן? זאת חידה, אך נדמה לי שהוא רצה לראות את ההצגה מוצגת על הבמה, וידע שאם יתרגמה במשקל טוני-סילאבי אשכנזי, התרגום יתיישן תוך שנים ספורות ולא יוכלו לכצו.

מה עוד? יש חידושים הקשורים בתיארוך נכון של שיר. 'לנתיבך הנעלם', למשל, נתפש כשיר שנכתב ב-1907-1908 לרגל פרידת המשורר מאהובתו אירה יאן (כמו שיר הפרידה 'הולכת את מעמיי'). אך מה לעשות, שכל העדויות בארכיון מראות שהשיר נכתב כעשרים שנה לאחר פרידתם. נתברר לי, שהנייר המיוחד והגדיר, שעליו כתב ביאליק את טיוטות השיר, שימש אותו רק בסוף שנות העשרים, ועליו נכתבו גם טיוטות של נאומים שתאריכם ברור לנו לחלוטין. ואז גם מובן למה שיר כל-כך בשל לא נתפרסם במשך עשרים השנה, שחלפו כביכול מאז תאריך כתיבתו המשוער. למעשה, ביאליק פרסם את השיר סמוך לכתיבתו, אך בכואו להדפיסו בספר כרך אותו עם שיר-הפרידה המוקדם.

ייתכן שהוא שיקף אותו אירוע בחייו? ייתכן, אבל מפרספקטיבה שונה לגמרי, שהרי אירה יאן בסוף שנות העשרים כבר לא הייתה בין החיים, ואז לפנינו פרידה כפולה

ומכופלת. השיר גם שייך לשלב פואטי שונה לחלוטין בהתפתחותו של ביאליק, ושיבוצו בהקשרו הנכון פותר תעלומות רבות. בכלל, זיהויין של הנסיבות המדויקות שבהן נכתב כל שיר ושיר הוא עניין חשוב ומרתק. עוזי שביט, למשל, זיהה את הקשר האמיתי, שמתוכו כתב ביאליק את שיר הזעם והתוכחה המוקדם שלו 'דבר'. אגב בדיקת כל התגובות על שיר הזעם המאוחר של ביאליק 'ראיתכם שוב בקוצר ידכם' נתבררה לי גם האמת ההיסטורית על כתיבתו. למשל, נתגלה לי שביאליק התקיף בו גם את המשוררים ה"צעירים", שנשתייכו כידוע לאגף השמאלי של המפה הפוליטית, וגם את הרוויזיוניסטים הצעירים, מתנגדי וייצמן, שהשתייכו כידוע לאגף הימני של המפה הפוליטית. אך לא די בכך: בשיר זה תקף ביאליק גם את כל הקשת הפוליטית לגוניה שבין קצה לקצה. התברר לי גם, שכל הדיונים ההיסטוריוגרפיים בפרשה זו היו שגויים ומטעים. ככולם נרשם, שהרוויזיוניסטים היו הראשונים שתקפו את ביאליק, אך הבדיקה העלתה כי מתקפתו של שלונסקי הייתה הראשונה, והיא באה כשבועיים לאחר פרסום השיר, בעוד שז'בוטינסקי הגיב רק מקץ חודשיים. אך בעיקר חשובה כאן זהות המותקפים: זוהי מתקפה פוליטית ופואטית כאחת, מתקפה שהיא גם דואלית וגם אמביוולנטית, וזה מראה משהו על הפואטיקה של ביאליק בשיר זה, שהוצג על-ידי מתנגדיו כשיר גרוע. זהו שיר מורכב ומעניין, ולא פלאקט פוליטי.

אולי תתארי קצת את שולחן העבודה של ביאליק: טיוטות, מרווח הזמן שבין הכתיבה לפרסום.

זה תלוי בתקופה. בראשית יצירתו, היה ביאליק מלטש כל שיר פעמים רבות עד שהוציאו לאור. על 'המתמיד', למשל, הוא עבד עשור שלם. שמואל טרטנר עמיתי חשף את הקומפלקס הזה על קשת גילוייו, ועמד על החידוש האמיתי שהביא ביאליק אל השירה העברית עם חיבור הפואמה המהפכנית הזאת. בשנות "מפנה המאה" ביאליק היה שרוי בתסכול מתמשך: המו"ל בן-אביגדור קנה ממנו בפרוטות את הזכויות על ספרו הראשון ולא הזדרז להוציאו. בינתיים, יצאו אצל בן-אביגדור שני ספרים של טשרניחובסקי, וביאליק הרגיש שהכתר נגזל ממנו. אולם היו אלה שנים של פרץ יצירתי שאין דומה לו: ביאליק כתב אז סבך של שירים שנותרו ברובם בטיטה, שעליהם עמדה ידידי ד"ר רות שנפלה, שחלקם לאומיים וחלקם כמו-אוטוביוגרפיים, והם צומחים מאותו גרעין עצמו. מאוחר יותר, כשביאליק כבר זכה בהכרה, כבר פרסם ספר משלו ואפילו עסק בעריכת כתביהם של אחרים, הוא הפסיק לשמור טיוטות. הוא ישב במערכת 'השילוח', שם פרסם את כתבי-היד שלו, ולא נזקק להתכתבויות עם עורכים. התקופה הזו, שהיא החשובה ביותר ביצירתו, דלה מבחינת החומר הארכיוני, וזה כמובן לא לטובת המחקר. המעניין הוא, שבכל גלגולי חייו ובכל

**הפחד
חזק
מתפילה**

בשורות של איתמר יעוז-קסט לגיטימי להרהר באפשרות של אסוציאציה קשה, נוספת, למלה 'צהוב'.

השורה האחרונה של הסוגה מנסחת וידוי של אדם המודע למיעוט כוחו, 'אנטי גבור' הרוצה לחזור בתשובה (דתית), ואיננו יכול. הלשון הבהירה-הדיבורית היא חלק אימננטי מחומרי הכתיבה של הקובץ. כשם שהיא מאפיין מרכזי בכתיבה עכשווית. 'חסר אונים' הוא ניסוח מודעות בהירה, לא מעורפלת, של תחושת הכשלון להעשות למאמין. כל מי שמכיר, ולו מעט שבמעט משירת הקודש העברית, יכיר את מלוא המרחק בינה לבין ההתרחשות והפואנטה בשיר זה: 'וחסר אונים אני להמיר בלבי את רגש הפחד ברגש היראה'. צרף הלשון המיר מטבע הדתי 'רגש יראה' והעמיד

מולו 'רגש פחד' קיומי, אחר. זו שירת הגות סביב שאלות דת. שירת הגות, לא הזדהות.

'חכמה', 'בינה' ו'דעת' — אכן, יש כאן. חייל בצבא הישועה של חב"ד, — ברוך השם, אין כאן.

המשך מעמ' 11

קורות ופרקים. במכלול תכונות אלו טמונה משמעותו וחשיבותו של ספר ייחודי זה. אין מדובר כאן באסופת שירים ליריס, או הגותיים, הקיימים רק במסגרת העולם הבדיוני אותו יצרו. מטרתם הראשונה של שירי ספרו החדש של א. יעוז-קסט היא עיצוב מחזה מיסטריון, אשר גיבורו מנסה, תוך התגברות על ביוגרפיה אישית ושעבודה לקטיגוריות יהודית-דתיות, לחשוף את שורשיו בעבר אשר "...רוצה לחיות" ושיש בו "עצמיות דוברת". כל זאת על-מנת להשיב עבר זה אל ההווה ולקשרו עם תקוות-העתיד.

**העבר
ההווה
ותקוות
העתיד**

התחנות, הוא שמר על צרור כתבים מוקדמים, שאליו חזר כמדומה בסוף ימיו. היו שם שירי-נעורים מגיל 16-17, וגם שירים מאוחרים יותר, שאותם לא הצליח להדפיס מסיבות שונות. דווקא על אלה שמר מכל משמר.

מה מצב העיזבון עכשיו? רוב הדברים הרי פורסמו כבר.

אני יכולה רק לרמוז, שאנחנו מקווים לימים טובים יותר. אומנם, יונתן דובוסרסקי, מנהל בית ביאליק, לא הציב לנו מעולם מכשולים, וגם אנו שיתפנו אתו פעולה לאורך כל הדרך, אך עדיין הכתבים שמורים בתוך כספת, אינם מוחזקים בשיטות מודרניות, ולמעשה לעירייה אין כוח-אדם, תקציב וסמכות מדעית לשמר את החומר החשוב הזה. בעתיד הקרוב, ייפתח בית-ביאליק במתכונת של מוזיאון. את הוויטרונות עיצב האדריכל אליעזר וייסהוף, ואת הטקסטים כתבתי אני כנציגת מכון כץ, מתוך הסכם שנערך בין חנן בן-יהודה, מנהל קרן תל-אביב לפיתוח, מר שפירא, מנהל הספריות בתל-אביב, ופרופ' ראובן צור, ראש מכון כץ. יונתן דובוסרסקי עשה ימים כלילות באיסוף חומר חזותי לוויטרונות האלה. עכשיו, אני מקווה שבצד התצוגה הסטאטית, ייערך גם סרט, שיציג את התמונה בתמורותיה הדינאמיות, סרט שיתאים לקהל הטרונגני של מבקרים, ועם זאת יעמוד בכל הקריטריונים המדעיים. בנוסף אני מקווה, שבעתיד יתגלו גם כמה כתבים לא ידועים.

על בסיס ידיעותיה של מי שפתחה כבר את הכספת?

על בסיס ידיעות שנתפרסמו בספרו האחרון של דב סדן על אודות דברים משל ביאליק, שנעלמו מביתו לאחר מותו. יש סיכוי שמשאו מדברים אלה יתגלה.

האם את רוצה להוסיף משהו, שלא עלה בשיחה בינינו?

אומר רק, שלא במקרה ביאליק הוא היחיד שזכה עד כה למהדורה אקדמית. כבר בדורו היו יצירותיו מין "תנ"ך" מודרני, טקסט קאנוני שממנו מצטטים ושאליו נשואות פניהם של משוררים, מדינאים וסתם "עמך". וכך — עד היום, אתה מוצא אצל סופרים רבים רמיזות לשירתו, אם פארודיות גלויות כמו אצל סיוון, ואם דיאלוגים סמויים, כמו אצל אהרון אלמוג. גם פוליטיקאים בכנסת, בימים הרי-גורל, משמיעים צירופים מתוך שירתו, למרות שמעמד השירה בכלל השתנה לחלוטין, והציבור הרחב לא נזקק כל-כך לשירה. מה שיודע הציבור לצטט כיום הם "פניניהם" של פרסומאים, פזמונאים ופוליטיקאים, אך עדיין יש רבים המגלגלים גם בפסוקי שיריו של ביאליק. הוא גם היחיד מבין כל אישי התנועה הציונית, שמערכת החינוך מציינת בכל שנה את יום הולדתו. אני שמחה שעריית תל-אביב מצליחה סוף-סוף לתקן עוול של שנים, ולפתוח מחדש את ביתו לציבור. לא היה לעיר תל-אביב עוד אזרח כביאליק, והיא חבה לו חוב, שהגיע מועד פרעונו.

התחל מעכשיו את ספרייתך לאסופת שירה עכשווית!

הליקון מגיש שירה בת זמננו סביב נושא מרכזי אחד. אנתולוגיה 2: להיות בן-תמותה

עורכים: אמיר אור, ארית סלע

- משתתפים:** אמיר אור ■ ט.ס. אליוט ■ דרור אלימלך ■ צירלס בוקובסקי ■ רות בלומרט ■ חמוטל בן-זאב ■ מרים ברוך ■ חמוטל בר-יוסף ■ אורי ברנשטיין ■ אורציון ברתנא ■ חיים גורי ■ מרדכי גלדמן ■ מיכאל גנדלב ■ רחל דורבן (קרטנר) ■ רמי דיצני ■ מחמוד דרויש ■ רפי וייכרט ■ אמירה הס ■ חדוה הרכבי ■ אריה זקס ■ שלמה טנאי ■ איתמר יעוז-קסט ■ חוה יעקובר ■ חזי לסקלי ■ איל מגד ■ איריס מנור ■ סבינה מסג ■ צבי מרמלשטיין ■ אגי משעול ■ אתי נוה ■ רות נצר ■ אריה סיון ■ דניס סילק ■ צבי עצמון ■ פאסובאיה ■ עודד פלד ■ פרנסיס פונזי ■ ריימונד קארבר ■ רותי קלימה ■ ליאת קפלן ■ א.ק. ראמאנוגיאן ■ שלמה רייך ■ בנימין שבילי ■ ציפי שחרור ■ אילן שינפלד ■ הרולד שימל ■

ניתן להשיג בחנויות הספרים המובחרות.

דנילו או החיים כמכאוב

שגילויים נועז ותפישתם עמקנית, ניסיון הלקוח מן החיים האלה ובאופן אני ומתוחכם הוא מתורגם לחיים אחרים, מן המציאות החולפת אל עתידה בן-הקיימא של האמנות. מן הלימבוס אל גן העדן. זכרונות שאף כי אינם שלי, הם עשויים להיות שלי, של פיליפ ושל מירקו, חדלים להיות של דנילו ונעשים לכלל-הזכרונות, לעצם תהליך רישומו בזיכרון של גזע נבחר ומקולל, המהולל בקרבו עם משנהו, האומלל לא פחות. ובפעם השנייה עולה בלבי המחשבה, אבל כעת מתוך קנאה שאינני בוש בה: "הלוואי שאני הייתי כותב את הספר הזה וספר אשר כזה."

פעם התארח אצלי בלונדון. הוא לא ניסה לשנות מאום בחיי, או בביתי. פשוט רצה, בעת שהתכוון לקראת "מצבת קבר לבוריס דוידוביץ'", להביא לידיעתי מצב מסוים, את מצבו של אסיר-הכלא, בהיותו סבור, וכיום נראה לי כי בצדק, שאינני תופש אותו, אף כי ידע שבמובן מסוים אני מכיר אותו.

כאשר בהזדמנות אחרת הייתי אורחו בפריז למשך כמה ימים, כמובן באחד מחדרי המקלט הקטנים שלו, נראה לי כי מחובתי קודם-כל להביא סדר בחדרו. "אם אתה חושב לסדר לי את החיים, אל תתאמץ", אמר והביט בי בחמלה מסוימת. "הם לא בחפצים." אמר זאת אדם אשר נקב במהות שמו של כל דבר שכשרונו נתקל בו ובכך היה לאדוניו יותר מעימונו, שביקשנו לרכוש את הדברים כאשר היו נאים ונעימים או להסתלק מהם אם היו נוראים.

בפעם האחרונה, שוב לבדנו, בבלגראד, בתא שלי, במקום המקלט שלי. תמיד בדרך מקרה, תמיד באיזו צומת, תמיד באיזה מעבר ותמיד בהרגשה כי זו פגישתנו האחרונה. לילה. זוהי שעתנו, שנינו יצורים של חושך. והלבנה, שבה תקוותי, מאירה

הקושר בין אנשים קשר איתן ואמיתי יותר. נחלקנו באסון אשר דנילו הרגיש בכל רמ"ח אבריו ואני שיערתי בלבד; ובאמונתנו המשותפת באמנות, אמונה שהוא טיפח בלהט נפשי ואני שיחקתי לעתים כאורח במקדש המאמינים; ובאינטנסיביות הקיום שאני ריסנתי ברוח פחדנית והוא העניק לה תנופה של שליחות בעולם המתים. כעת איננו חלוקים עוד במאום. רק עוד קורטוב של זמן, שממילא איננו קיים.

בפעם הראשונה ישבנו לבדנו בחדרון מן החדרונים שהיה עוקר מאחד למשנהו כמו נזיר כמרים העובר מתא לתא, מניסיון לניסיון, מן הדרמה האישית אל הציבורית, ושותחנו על ספרי הראשון. ספר של אדם בן שלושים. לא דיברנו, בעצם. הוא דיבר. ובהתלהבות שכזאת, בלהט שכזה, עד שלבסוף, נכנע ליהירות שהספקנות העצמית משמשת לה רסן, עלתה בלבי המחשבה: "הלוואי שהייתי כותב באמת את הספר הזה וספר אשר כזה."

בהזדמנות אחרת, אחת מני רבות, ישבתי שוב בחדרו הקטן של דנילו. איני זוכר אם היה זה אותו החדר, אבל אחת היא. כל התאים הנזיריים שלו היו שווים, אפילו אם היה שם יותר מאשר חדרון אחד ויחיד, ומעט יותר רווחה מכדי לקפוא. הפעם איננו לבדנו. גם מירקו [קובאץ'] ופיליפ [דויד] יושבים ימינו. קוראים בכתב היד של "גן אפר". הנה הייתה לשמוע רק קטעים מן הרומן, אבל לאט, מנושא לנושא, קצת קדימה וקצת לאחור, קוראים פחות או יותר הכל, ולבסוף גם את המעט שעליו פסתנו. אינני מכיר עוד ילדות שהועלתה באופן כזה. אינני מכיר איזון כזה בין הלירי לפארודי, בין נוסטלגיה לאנגליזה, בין הלהט ובין התבונה, בין העולם-הזה לעולם-ההוא, דמעות שאין יודעים אם מן הבכי הן נובעות או מצחוק (למרות הכל מבכי, כנראה, שהרי הצחוק משמש אך אליבי לאדם הבוגר). זכרונות

שעותיו האחרונות, הגלויות לעין וואים, שאל את דנילו רעו הנאמן, האם כואב לו משהו. כן, אמר. מה? שאל הרע. החיים, השיב דנילו.

בהודאה הקצרה, הפשוטה והשלווה בתבוסתנו הגמורה, באין תקווה אבל גם בלי יאוש, מבלי להאשים, אלא ברוח של השלמה נחלת המנצח, כהגדרה האחת של המצב האנושי שהינה אפשרית והוגנת, אם נודה ואם לאו — היו כל חייו אצורים ככעין תכנית גורל הרמטית, בלתי חדירה, שהכילה ושימרה אותם שימור עולמים. בחיים אלה, הארוכים ממניין שנותיהם, כאבן-דרך בתולדות האדם שאין הכיליון חל עליה, מסתכם גם קיומם של אחרים עלי אדמות, בין אם כבר נולדו ובין אם עוד ייוולדו, ואשר היו או עתידים להיות שותפים, בפועל או בדרך של הזדהות, לעולם שבו עשה דנילו את דרכו כצללית מכוכב המייצג אפשרות טובה יותר, י עוד נעלה יותר, תכלית אצילית יותר, של קורבנות שיש להם גמול ותוך השלמה עם ההכרה, שלהיות אך צל של "משהו אחר" בעולם אשליותינו הקשה והאכזר, משמע ליטול סיכון, אך גם להתנחם בכדאיותו. הבלתי אפשרי אולי גם איננו ניתן להשגה. אבל אפשר גם אפשר לשאוף אליו, ולפעמים זה הכרחי.

ההכרות הראשונה בינינו חלה לפני ימים רבים, אבל נדמה לי שעוד הרבה לפני-כן הכרנו, עוד לפני ששמענו כלל איש על חברו. מאז ומתמיד הרגשתי כאילו פעם נפגשנו כבר, כאילו פעם היינו כבר חברים, כאילו כבר חיינו את חיינו המשותפים בעבר קדום כלשהו וכאילו כברת הדרך שעשינו יחדיו משנות הששים המוקדמות עד לשנות השמונים המאוחרות איננה אלא המשך, שבעקבותיו תבוא הפגישה השלישית, עמוקה וממושכת מזו.

וכאשר חזרנו ונפגשנו שנית, ידענו שנינו באינסטינקט של המבודדים, שלא לומר החריגים, שלא לומר נוכרים החיים בכמיהה מתמדת למולדתם — כי נישאר חברים.

חברים לא רק כמה שקשר בינינו, כי אם, ואולי אפילו יותר, במה שהיינו עתידים לחלוק בו איש על רעהו.

משותף לשנינו היה המוצא, שבו חוברים מרום ההר ומישור השפלה, כפל-פנים המוכן ומזומן להניב בכל עת פרי בלתי-צפוי; משותפות לנו ההגירות התמידיות, מתוך כורח ומתוך בחירה; גם הרגשת הניכר שייסרה את שנינו בחשאי, ולפעמים גם בגלוי, ואשר מעולם לא התנכרנו לה, כאילו נדמה לנו שבה טמון הגורם הכאוב, אך גם יקר-הערך, אשר חורץ את גורלנו. ועוד דברים רבים קשרו בינינו...

דברים רבים גם נחלקנו, וזאת באופן

הסופר הסרבי דנילו קיש (1935-1989), שבאוקטובר תמלא שנה למותו, היה אחד מחשובי הסופרים היוגוסלבים בעת החדשה, ששמו נודע היטב גם מחוץ לגבולות ארצו. יצירותיו תורגמו לשפות רבות. בעברית הופיעו עד כה: גן, אפר (בחרגום אמציה פורת, עם עובד); מצבת-קבר לבוריס דוידוביץ' (בחרגום דינה קטן בן-ציון, אדם 1985), ועומד להופיע קובץ הסיפורים אנציקלופדיה של המחם (זמורה, ביתן) וכן הורמן שעון החול (בעם עובד).

הסופר הסרבי בוריסלב פקיץ, שאחד מסיפורי הקובץ מצבת קבר לבוריס דוידוביץ' מוקדש לו, היה חברו הקרוב של דנילו קיש.

דנילו קיש

עודד גיורי לדעת

לפעמים, יש לי חשק לטלפן אליך יש לי חשק גם כדי לדעת ובעצם בעקר כדי לדעת אם את באמת קשורה בקשר טבעתי לאשף אם יש לך איש. לפעמים יש לי חשק ולפעמים אני דוחה אותו כפי שדוחה אותי החשק לקשר. הכיני אותי פראוי: כסופי עדין חוגגים בי ומצדי שיחגגו עוד שנים. גם הטרואימה שכחה אותי אבל יש חשש מעוד אחת כזאת שתבוא ממך כתוצאה ממך תתעורר ולא תועיל. ומפיון שאת לא את שהיית אני דוחה את החשק לפעמים. את אשה אחרת ולפעמים יש לי חשק לשנות אותך לנערה שהייתה לפני שפנתה לדרפה. ובכן, הלכת ולא חזרת, אולי בגלל שטעיתי ועולי בגלל שחפיתי שבוע אחרי חדש אחרי שבועים אחרי חדשים אחרי חדשים. לפעמים יש לי חשק לטלפן אליך לפעמים יש.

אותה. וכשיהיה מאוחר מדי, שוב לא תהיה נחוצה לאיש.

בשנות הששים המוקדמות קיבלתי מפיליפ דויד מכתב שבו נאמר: "מקיש עדיין אין קול ואין עונה. מי יודע, אולי כמו רמבראנדט נדר לו לאיזה מקום. כלום לא היה אומר תמיד שהוא קץ בספרות, שדי לו בכל? בכל זאת, נקווה כי ישוב..."

מן הדרך החשאית היא חזר דנילו שלנו. הישוב גם הפעם? הוא, שהיה מסוגל לכל, יהיה מסוגל גם לזאת. אינני מאמין כי ישוב. גם אין הוא חייב... הוא יכול לנוח בשלום. הוא יודע כי בין בנינו, נכדינו, צאצאינו, תשוב להתגלות צלליתו של נביא הכוכב האחר, בדמותו שלו וכתבנית נפשו, שגם אז לא נשכיל לשמוע בקולה.

אבל הוא לא הרחיק לשום מקום. הוא חזר אל המקום שממנו בא. אל מולדתנו המשותפת.

באור מלא. כי הסהר הוא שלי. ובמחשך הזה, בצינת הסהר, הוא מגלה לי פתאום את מאור השמש, והנה היא שלו. כי תחת התכריך הקודר של נשמתו יש ממאור השמחה שאליה נכספה נפשי. אנו משוחחים בינינו משמונה בערב ועד שמונה בבוקר. לא מדברים על הספרים. הם משעממים ומעירים בנו שאט נפש. ומצל לכל — אין בהם די. אנו מספרים את "החיים אשר כואבים". וכאשר אותו הלילה, הראשון מאלה שהיו עתידים לבוא, דיברנו עליהם, לפתע לא היו עוד מכאיבים באופן קשה מנשוא כל-כך. החיים האלה המכאיבים כל כך, הנוראים כל כך. לבסוף, במבוכת ההתפכחות והבושה הכרוכה בכל וידוי, אמר אחד מאיתנו: "אולי לא החיים הם שמכאיבים. אולי מכאיבה הידיעה שאיננו חיים אותם באופן הנכון." והאחר אמר: "ואולי החיים הם דווקא בזה." לא אשכח את שיחתנו. מוקדם עדיין לשחזר

ספר פרוזה ראשון של רחל גיל "כלום לא קרה"

ספר ביכורים מפתיע שעוד יחבר בו.

ספרי "עתון 77" — צ'ריקובר

פרוזה אינטימית, סוחפת באירוועיה החושפניים.

לשון עשירה ומדוייקת.

ידחון האמנות היחיד בישראל

סטודיו
כתב עת לאמנות

מתנה? מינוי!!

מתנה נהדרת לך, ולחבריך

בגליון 16 (נובמבר):

חינוך לאמנות

- תחקיר על מצב החינוך לאמנויות
- חינוך מוזיאלי
- אמנים מורים
- דיווחים על תערוכות בארץ ובחו"ל

בגליון 15 (אוקטובר):

- מחוות אמנים לסטימצקי
- קרישמן - לא רק כבשים
- רב שיח: "המוזיאונים והרוח הלאומית"
- על תערוכות סונק, הדני, רישום נרמני ועוד
- דיווח מפסטיבל אביניון
- דיווח מפסטיבל עכו

חלוש למנויים

שם משפחה _____
כתובת _____
מכפון _____
חתימה _____ תאריך _____

סטודיו
כתב עת לאמנות

לכבוד "סטודיו" המרכז לאמנויות ובעת חביבה
1.7. מנשה 37850
בדצוני לחתום על "סטודיו"
במשך עונה (11 חוברות)

מציב המחאה על סך 90 ש"ח כולל משלוח

האדום והלבן, הגשמי

— "האח למוות" אולם גם — "האח חלומות". אסוציאציה צלילית עשויה להוביל גם ל"אחלמה" (החלמה, הבראה), ואפשר להרחיק גם ל"אחלמה" שהוא שם אבן טובה. המלים האחרות — "כי טוב חוקין", נבלעות בצירוף כשרבוט או כמצבור לכלוך. בחלקו העליון של הצירוף מרחפת צורה "הנראית כאילו היתה בה אלגנטיות שהתעוותה, אולי כוכב, פרח, או עלה תאנה וקבובי" כפי שמנסח זאת לוי. הצורה והמלים מרחפות בתוך משטח לבן-מלוכלך, מלא תנועה בעצמו.

לאחר הזיהוי הכמעט מידי של גרשוני בעל הצבע האדום של תחילת שנות השמונים, ניתן לזהות גם צבעים נוספים — ירוק, שחור, כחול, כתום. מפתיע במיוחד הוא הלבן, המסמן גשר אל ציורי הזרים של 1990, המוצגים בקומה העליונה.

ציורי הזרים משרים במבט ראשון רוחניות, בהבדל מהחושניות השופעת בציורים האחרים. אפשר להסביר הרגשה זו כנובעת מהצבע הלבן, שהוא סמל הטוהר, ומהמעגל — סמל השלמות. אלא שמבט שני חושף גם כאן דרמה. הלבן "מלוכלך" באפור וכסף המעורבים בו, בחומרי ציור שיש בהם חושניות דומה לזו שבציורים הקודמים (השימוש במיסיס חזקים, יצירת העבודה בכריעה על הרצפה ועוד); המעגלים, ולפעמים אליפסות, אינם מושלמים, דבר ההופך אותם ל"אנושיים" יותר. בתוך אחד הציורים מופיעה טביעת נעל כבדה. זו מופיעה גם באחד מציורי הנופים, שבקשר אליו אומר גרשוני כי טביעת הנעל מעלה בו את ההרגשה ש"מישהו היה פה, אולי היה רק לרגע, פסיעה אחת פנימה ומיד החוצה, אולי כל המקום הוא חזיון תעתועים". האזכור של "הייתי כאן" מופיע עוד בעבודה מוקדמת, מ-1979, של נייר מקופל בתוך מסגרת אדומה, שעליה כתובת — "מוישה גרשוני היה פה".

קשר נוסף אפשר למצוא בין טביעת הנעל המציינת נוכחות של העדר (העדר האדם שהשאיר את חותמו) לבין אחת הצלחות המצויירות, שכתובה כתב גרשוני "הנני!". בציורי הזרים אפשר למצוא שתי תנועות — אל המרכז והחוצה, ואת המתח הנוצר ביניהן על קו המעגל (הזר). לפעמים יש גם "התפוצצויות" מהזר החוצה, שעוצמתן מתחזקת דווקא משום שכל הדרמה מתרחשת בתוך הצבע הלבן, מאחורי מראית ראשונית שלווה ושלמה לכאורה. חוסר השלמות מופיע גם בקבוצת כדים המוצגים בקומה התחתונה (קדרות — דני דייזיס; ציור על הכדים — משה גרשוני). הכדים הם כעין קסדות, המונחות כשפתחן על הרצפה, אולם הן פגומות בצורתן, מקומטות, ומקיפים אותן ציורי זרים החרוטים לתוך צבען הירקרק. שבעה כדים (מספר טעון

ראש ציפור (כדומה לראשים ב"הגדת הציפורים"), שגופו מוטה לאחור והוא מרים ידיים, אולי בתנועה של תפילה. ניתן לפרש קבוצת ציורים אלה (שהוצגו בתערוכת "קוסמי ארץ" בפריס באביב 1989) גם כסביבה קוסמית, כנופים הזויים, שמהם עולים רבדים של התייחסות לתולדות האמנות, ובעיקר, כפי שמציג זאת לוי, לתפישת ה"נשגב" בצירוף הרומנטיקה הגרמנית.

בקומה התחתונה מוצגות עבודותיו של גרשוני משנות השבעים, המחזיקות את ראשיתם של המוטיבים והנושאים שהופיעו אצלו בשנות השמונים. כך, למשל, אפשר למצוא את העיניים הננעצות בצופה שהן בעצם שני כתמים עגולים, בנגיעה ראשונית ביותר — בעבודה המתייחסת לפסקל של מדארדו רוֹסו: על גבי צילום של פסל-ראש שלו, המתאפיין בתווי פנים רכים, שכמעט ואינם בולטים מתוך הגוש של הראש, מסמן גרשוני שני עיגולים אדומים על העיניים, וכותב באדום MEDARDO ROSSO. בעבודות אלה מופיעים גם הצלבים, העיסוק במסגרת, הכוכבים בצורות שונות, צורת הלבירינט שעברה פיגורציה לצורות של נחשים, הטבעת כפייד שהקדימה את מעשה הציור בידים בשנות השמונים, ההתייחסות למוסיקה, המלים "שלום חייל", ועוד. באמצעות סימנים אלה יוצר גרשוני קשר אל אמנים שונים (הצלבים — יוזף בויס; קומפוזיציות — מארק רותקו, ויליאם בלייק; מושאים דמויי-עצים ונופים — קספר דויד פרידריך; הליצן — גויה; שימוש בפרפרודקציות — דירר ועוד).

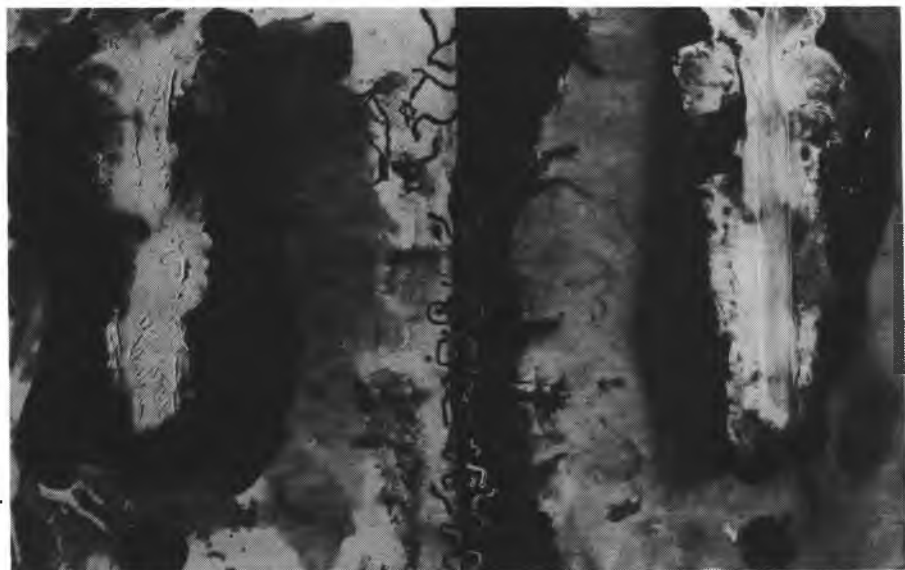
לוי מציין מוטיבים רומנטיים נוספים המופיעים בציורים של גרשוני: הוידי על סוד או על חטא של אהבה אסורה, דימויי אסון ושוואה, מתח בין אור וחושך, המשיכה אל הלילה, אל המוות, אל החלום והחזון. אחד הציורים המרשימים בתערוכה, היוצרים גשר בין קבוצת שונות של עבודות, הוא "האח למוות, כי טוב חוקין". בגלל אופן הכתיבה, יכולות המלים להיקרא

ימונים לבנים של פרוץ מחייך, על גבי קרטון פרוש, מקדמים את פני המבקר בתערוכתו של משה גרשוני בכיתן הלנה רובינשטיין, במוזיאון תל-אביב לאמנות. הפרצוף הזה תלוי על קיר שחור, החוסם את הכניסה ומונע מבט כללי על התערוכה. כמשך שלוש השנים מאז צויר, תלוי היה בסטודיו של גרשוני מול דלת הכניסה, בכחינת כרטיס-ביקור או אמירה של קבלת-פנים. בזיהוי מידי, נתפס הפרצוף כדמות ליצן, שהסימנים הלבנים הם האיפור שלו. את הליצן הזה מקשר איתמר לוי, אוצר התערוכה (אוצר אורח במוזיאון), אל ליצנים המופיעים בתחריטים ובציור של גויה. מבט עיניו של הליצן אטום, ואינו משקף דבר מפנימיותה של הדמות. לוי מציע לראות את הפורמאט של מלבן שפינותיו חסרות כמעין צלב גולמי. בהתאם לכך יכול הפרצוף המצויר להתפרש כדיוקן הצלוב. כשמבטים אל מעבר לאיפורו של הליצן, מתגלים ההיבטים החומריים של העבודה — קרטון חום ספוג בחומרים שונים.

במסכת הליצן הלבנה — לטענת לוי — "מעבר לאמירות השונות (אני ישו, אני ילד, אני מתחפש ומתחזה, אני נכנע), נותרת האמירה 'אני ריק מעצמי'". רבדי-פרשנות דומים, המתקשרים לתולדות האמנות, לתרבות המערבית, ליהדות ולנצרות מצד אחד, ולהיבטים פסיכולוגיים אפשריים מצד שני, מציע איתמר לוי לציורים נוספים של גרשוני, בקטלוג הנלווה לתערוכה.

כאולם הכניסה, מעבר לקיר שעליו דיוקן ה"ליצן", מוצגת קבוצת ציורים של נופים מוזרים. בולטת בהם צורה ירוקה, הצומחת מתוך קרקע שחורה או בתוך חלל שחור, שכתוכו הבלחות בצבע לבן. לוי רואה בצורה ירוקה זו מעין ברוש-להבה, המתקשר להתייחסותו של גרשוני עוד בציוריו הקודמים, משנות השמונים, אל ואן-גוך. ניתן להגיע בעקבות צורות אלה לאסוציאציות נוספות: "נחש קוברה", הנועץ בצופה עיניים לבנות, או איש בעל

משה גרשוני: צדק לפניו יהלך; 1988

תערוכת משה גרשוני — ביתן הלנה רובינשטיין, מוזיאון תל-אביב לאמנות

והרוחני והאדם שביניהם

ידי הסמלים המוסכמים (חץ, צלב וכו'), ההופכים לאישיים במפגש עם טביעת היד שלו. התערוכה מזמינה את הצופה לנוע בין מצבי-הרוח השונים העולים מהציורים, ולהיטלטל בין הגשמי לרוחני.

הוויזואלי של מושגים מופשטים", כדברי לוי.

החומרים של גרשוני — החומרים הפיזיים של לכות וחומרים אחרים ספוגי חושניות — הם אישיים ומזוהים איתו, והחומרים הרגשיים נובעים מהמטען היהודי-דתי הבא לידי ביטוי בציטוטי פסוקים, הדיאלוג עם התרבות הנוצרית ועם תולדות האמנות, העיסוק בשואה ובקשר היהודי-גרמני (כאופן גלוי בסביבה "איטום אדום/תיאטרון" בביאנלה בונציה ב-1980 ובאופן מוטמע יותר בעבודות מאוחרות, בצלבי הקרס, ואפשר אף בעצם ההתייחסות לציור הרומנטיקה הגרמנית). למרות הדיאלוג של גרשוני עם המסורת הנוצרית-רומנטית, הוא אינו יכול להשתייך אליה, שכן, טוען לוי, "היא 'שלהם', היא 'אחרת', אך גם אינו יכול בלעדיה"

אצל גרשוני מתאחדים הגשמי והרוחני לישות ציורית אחת, שהפאתוס הטמון בה מרוכך או נמנע באמצעות מודעותו האמנותית, על-ידי שורשיו המושגיים ועל-

מיסטיות (לכשעצמו), מוארים ומסודרים במעגל מסביב לעמוד, מעוררים אסוציאציה של טקס או פולחן כלשהו. קבוצת ציורים נפלאה (מ-1988) ממוקמת בפניה רחוקה של קומת הביניים, באינטימיות המתאימה. בכל עבודה שני דפים קטנים המונחים על דף לבן גדול, וממוסגרים במסגרת מתכת. הציורים שבדפים מבוססים על טביעות כף היד, ומכונים בפי גרשוני "קמענות", בהם שולטים הכחול והלבן, על גבי נייר מוספג בלכה, הנראה כקלף. טביעת כף-היד מעידה על תהליך העשייה, בו מצטמצם למינימום המרחק (הפיזי והרגשי) בין האמן והציור, וכאשר היא מופיעה בצבע הכחול, הרוחני, יש בה גם משהו מה"חמסה".

בציורים של גרשוני, המשופעים בהתייחסות לאמנים ולאמנות, בולטת שאלה עצמית על הציור: "יכולת לחזור לציור פיגורטיבי, לא?" המשפט הזה מופיע בציורי קומפוזיציות המתייחסים לציוריו של רותקו. אלא שבניגוד לו, אצל גרשוני "אין הפשטה לשמה, אלא שאלה על עצם אפשרות ייצוגם

אחר שהצילום הוא אקראיות צרופה ואינו יכול להיות אלא זאת (תמיד מיוצג בו דבר כלשהו)... הוא מוסר לנו מיד את הפרטים שהם-חומר הגלם של הידע האנתולוגי" (רולאן בארת, "מחשבות על הצילום").

בארט קושר את אמנות-הצילום עם ההיסטוריה, וכפי שהוא כותב במקום אחר בספרו — צילום המציג מקום או מאורע כלשהו בעבר, עשוי לעורר סחרור תודעתי בין זמנו של הצלם, זמנו של הצופה בצילום, וזמנים נוספים המתקשרים למקומות המצולמים. במקרה שלפנינו, גם אם מדובר בכ-70 שנים בלבד, המרחק בין אותם זמנים מצולמים לבין זמננו, נראה גדול הרבה יותר, והצילומים הם עדים דוממים, המחזיקים בחוכם דרמות גדולות.

התערוכה "פיוט וריאליה" פותחת אשנב ראשון אל חלוצי הצילום כברית-המועצות בשנות העשרים למאה, תקופה בה נפגשו אירועים היסטוריים ושינויים חברתיים דרמטיים בפרץ של אנרגיות יצירה. משוררים, ציירים, אנשי צילום וקולנוע נרתמו לביטוי החזון והתקווה לסדר חברתי חדש. המהפכנות שביצירות אלו הישרתה מרוחה על האמנות במשך עשרות השנים הבאות, גם כאשר קולה הושקע במולדתה. איגודי צלמים סובייטיים רבים, שפיתחו בשנות ה-20 דרכים שונות לתאור המציאות, בוטלו החל מ-1932 בצו מינהלי. בימיו של סטאלין, נחשף העם הסובייטי ל"צילום פרולטרי", המקביל למה שנודע אחר-כך בספרות כ"ריאליזם סוציאליסטי".

צלמי האוונגרד של שנות ה-20 יצאו למלחמה כנגד "אופן ההסתכלות המסורתית", מרדו בעולם אשר תואר בציור

הריאליסטי. בין הבולטים באמני האוונגרד הרוסי היה אלכסנדר רודצ'נקו (1891-1956). יליד פטרבורג, אשר עבר ב-1914 למוסקבה, למד בכי"ס לציור, פיסול ואדריכלות, ומאוחר יותר גם לימד שם. השפעה גדולה על התפתחותו הייתה למשוררים חלבניקוב ומאיאקובסקי (לשירו "על זאת" — PRO-ETO יצר רודצ'נקו 11 פוטומונטאז'ים). במוסקבה נפגש רודצ'נקו עם האמנים טאטלין ומלביץ', מהמובילים באוונגרד הרוסי. לאחר המהפכה נעשה פעיל בקומיסריאט העממי לחינוך ונמנה עם המייסדים והפעילים בארגוני אמנים שונים.

מ-1923 הפיק יחד עם אשתו, הציירת וורוה סטפנובה מאות אירוי ספרים וכרזות. הוא פרסם אירורים ומאמרים בכתב העת העיוני לאמנות "לף" ואח"כ "נובילף", עיצב חלונות ראווה, אריזות, פרסומות ותפאורות לתיאטרון. ב-1931 הורחק רודצ'נקו מאגודת האמנים "אוקטובר" באשמת "תעמולה כטעם המנוגד לרוח הפרולטריון", אולם המשיך בפעילותו האמנותית המגוונת כל חייו.

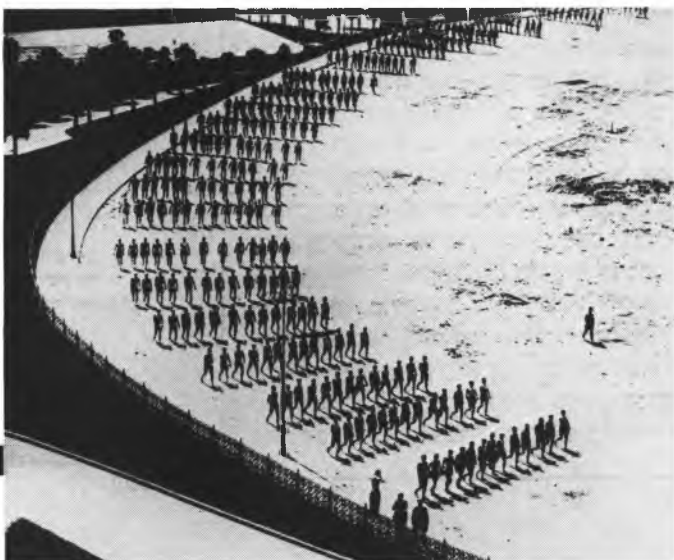
רודצ'נקו ביקש לבטא את רוח התקופה הטכנולוגית ואת קיצבה, באופן שיראה מהפכני לזעיר-בורגנים ולמעריציהם של הנופים המסורתיים. הוא הציע זווית צילום חדשה, מתריסה. צילום מהמותן, כמבט כלפי מעלה. "התבוננות מגובה הטבור" — כפי שכינה אותה. חשיבות רבה יש לראות בקריאתו לשילוב בין-תחומי של האמנויות,

גישה שגם כיום, ב-1990, אינה מקובלת ביותר ונתפסת, לפעמים, כ"חדשנית". זוויות הצילום החדשות ביקשו ללמד את האדם שלאחר המהפכה לראות את העולם באופן חדש, מכל כיוון אפשרי. צלמי שנות ה-20 טיפלו בנושאים שהזנחו עד אז, כגון חיי היומיום, איכרים, פועלים, חיילים. כיום אנו יכולים למצוא בצילומים את עקבות הדרמות של השנים ההן ולחוש בצללים הנלווים אליהן. צלמים אחרים בתערוכה היו צלמי עיתונות יותר מאשר אמנים כרודצ'נקו, והם מביאים צילומים של לנין כמעמדים רשמיים וברגעים אישיים יותר

געגועים אל האוונגרד

(בלשכתו), לצד צילומים של חברי קולחוזים, אסיפות איכרים, פועל בקזאחסטן — כולו חיוכים, קבלת טרקטור סובייטי

ארקדי שייחט: הכנה למצעד

אלכסנדר רודצ'נקו: דיוקן אמו של האמן

ראשון "פוטילוביץ" (ב-1928) מלווה גם היא בחיזוקים רבים; הפגנות ה-1 במאי, וגם הגליית "קולאקים" מאוקראינה לאחר הקמת הקולחוזים ב-1929. כל אלו ואחרים משמשים עדות של עדי-ראייה (שפן צלם, במהותו, הוא עדי-ראייה), כאשר אנחנו, הצופים, יכולים להניד ראש למראה חברי הקולחוזים, שמידיהם החורשות את האדמה עדיין נשקפת תקווה. בצילום של ארקאדי שייחט נראים גברים ונשים בחדר ההמתנה של מיכאל קלינין – יו"ר הוועד המרכזי ב-1924 – כשהם מחזיקים נייר בידיהם, ועל פניהם הבעה דאגה, הנובעת מהכוונת חייהם על-ידי משהו אחר, באמצעות הנייר. מראות עגומים יותר מתגלים בצילומים של ילדים רעבים ליד קרונות אספקה ב-1921 או בהסתערות ההמונית עליהם, בתמונות רעב באיזור הוולגה ובצילומיהם של ילדים ללא הורים וללא בית בעקבות מלחמת האזרחים ב-1921.

מעבר להבט ההיסטורי, אפשר למצוא בצילומים גם בשורה של אסתטיקה רעננה, של קומפוזיציות מינימליסטיות או כאלו המתבססות על דגמים חוזרים: בצילום של הכנות למצעד (ארקאדי שייחט), חדר אוכל בקולחוז (בוריס איגנאטוביץ), טור אנשים, עצים סדורים מסביב לכיכר ומרפסות של רוזצ'נקו, וצילום נפלא של אשה העולה במדרגות כשגבה אל המצלמה (רודצ'נקו), המזכיר את הסצינה המפורסמת מ"אניית הקרב פוטיומקין" של סרגיי אייזנשטיין. בכולם נמצא אנשים או כלים, סדורים בשורות או במבנה אחר, כמו דגם החוזר על עצמו.

אפשר למצוא כאן מגוון של גישות, וביניהן גם "ציוריות" יותר, כגון זו של וסילי אוליטין או של אנדרייב ניקולאי, שניסה ליישם טכניקות של ציור בצילום, ואכן בתולדות הצילום הסובייטי נחשב אוליטין לאחד המובילים בתחום צילום הנוף ה"לירי". כך, למשל, צילום שלו של אמן בכפר, המצייר פורטרט של אשה מקומית, והיושב כשידו בכיסו, שפוף מעט, ומולו עומדת המודל, נשענת על משקוף הדלת.

אגף נוסף בתערוכה הוא של דיוקנאות אישים: במאי הקולנוע סרגיי אייזנשטיין, המשורר סרגיי ייסנין, הסופר סרגיי טרטיאקוב, הסופרים מקסים גורקי ובוריס פסטורנק, איש התיאטרון ווסוולוד מיירהולד

(שהיה קורבן לטיהורים של סטאלין ב-1938).

מעניין במיוחד להשוות בין שני צילומים של אכרס שטרנברג. האחד של פועל, והשני של המשורר ולאדימיר מאייאקובסקי. בשניהם נראים רק פניהם, על כל קמטיהם, נקוביותיהם והבעותיהם הקשות (אם כי אצל הפועל נמצא חיך בוויית הפה, בעוד שמאייאקובסקי נראה, כמו בכל צילומיו, מפחיד משהו, נועץ מבט חודר, מאיים).

את רוח האוונגרד הרוסי של שנות ה-20 אפשר למצוא גם בחוברות המוצגות בתערוכה, הנוגעות בכל תחומי האמנות של רוזלינד סרוטרטי כותבת ב-APERTURE (ב-1989), כי המצב הנוכחי ברוסיה מזכיר את המצב בשנות ה-20, בו יצאו, כאמור, צלמי האוונגרד למלחמה כנגד "אופן ההסתכלות המסורתית". הצלמים המורדים של היום, מחפשים למעשה את הרעננות האבודה של שנות העשרים, ופורצים איסורים של למעלה מ-60 שנה. בשנות העשרים היתה תקווה לאמנות בכלל,

ולצילום בפרט. בסוף שנות השמונים ישנה תקווה חדשה, אם-גם לא של בשורה לעולם אלא של קבלתו.

במוזיאון תל-אביב מוצגים גם צילומים עכשוויים של בוריס מיכאלוב, הנחשב לאחד הבולטים שבצלמי הגל החדש בבריה"מ, שרוח סוריאליסטית שורה עליהם. עם זאת, בצילומיו (כמו גם אצל רבים מהצלמים הרוסים היום) נוכל למצוא צילומי עירום נשי, שאין בהם משום חידוש ואין מתרגשים מהם עוד במערב כן, גם במערב עירום עדיין מעורר מהומות, בצילומיו של רוברט מיפלתורפ, אולם זוהי כבר היסטוריה אחרת. קשה גם שלא להתרשם מההבדל בין הרעננות שעדיין ניכרת בצילומי האוונגרד הרוסי, בעיקר אצל רודצ'נקו, לבין תחושת הדקדנטיות העולה מצילומיו של מיכאלוב, הנובעת מהרגשה שכל שהצילום מנסה לעשות הוא פריצת מחסומים וניסיון לחבר בין חלומות אבודים לבין פנטזיות (כרובן אירוטיות) מודחקות.

היכן את היום

מקלף תפוח עץ
אני מגלה בו
את ורידי שדיך,
סבך ענפים פנימיים, פעימים,
גואים למגע אצבעי.
היכן את היום

מדיטציה על שדיך

לפעמים ערכת חול,
מישורי אין-קץ פרוצים לרוח.

1
לפעמים ערוגה גשומה,
ציצי שדה זרוע

2
שדרת עמודי כותרת.
ורידים תכלים בשיש פסוף

3
מפרידי צבעים פלֶהֶבָה:
אדם סובב שחור
חובק כחל

4
עתים פְּחִי נִיר אֲדִישִׁים.

עתים נְרַקִּיסִים בְּשֵׁדָה בָּר

5
גִּנְע דָּף חֶלֶק.
גִּנְע עֵנָק יוֹנָה תוֹפָן

6
אֲדִישוֹת הַשֵּׁשׁ.
רְגִישוֹת עֶפְפֶּף

7
שִׁדְרַת תְּמָרִים לְאֶרֶץ הַטִּילַת.

אָבֵל שׁוֹכֶכֶת לְצַדִּי בְּאֶפְלָה —
הַלּוֹת הָאוֹר שֶׁל פְּנִי הַחוּף

סָבֵל

הַעוֹר הַעֵטוֹר הַזֶּה אֵינוֹ מְבָאֵן.
לֹא מְמַקְּמִי, לֹא מְזַמְנֵךְ.
בְּתֵם הַתְּמָר הַחֵם,
אוֹר הַדְּבֶשׁ הַעֲמוּם
אֵינוֹ מְבָאֵן.

קְרוּבֵי הַיְחִידִים בָּאֵן
הֵם אֲדַמּוּמִית עֲרוֹתִי, עֲרוֹתֶךְ.
יַחַד הֵם סוֹכְלִים אוֹתָנוּ
בְּאֲדָמָה אֵת יְבוּלָה הַמִּתְחַלֵּף

מתוך ספר השירים
החם הנכון שיראה
אור השנה בהוצאת ביתן.

זה הדבר שחסר לך כל בוקר

דבר

ועוד דבר: חתום מנוי על

צלצל 03-286141 והעתון בביתך כל בוקר

אל הנהלת "דבר" / אגף השיווק רח' שינקין 45 ת"א, ת.ד. 199, מיקוד 61001

שם משפחה..... שם פרטי.....

מקום העבודה..... טלפון בעבודה.....

את העתון יש לספק (כתובת פרטית).....

רחוב..... מס'..... כניסה.....

מספר תיבת הדואר..... טלפון בבית.....

חתימה.....

"בשם העם"

מחצית אוגוסט 1949 קראו בשמי. כבר זמן רב לא נלקחתי, וחשבתי שהנה הגיעו למסקנה... מצאתי את עצמי באחד מחדרי החקירה. שום חוקר מאלה המוכרים לי לא היה שם. בחדר שכל ריהוטו שולחן כתיבה ישב אזרח. הוא הציע לי לשבת, דבר שבדרך-כלל לא היה מנת-חלקי בעת החקירות, ושאל לשמי. אחרי-כך שלף גיליון מתוך קובץ של ניירות והחל לקרוא מתוכו:

— בשם העם, הוועד העממי של המחוז הרביעי... הפסקתי אותו:
— יש כאן טעות. איזה קשר יש לי עם המחוז הרביעי? אני מתגוררת בחמישי ועובדת בראשון.
ניכר היה שהבכתי אותו. מיכנית הריס את ידו והחל לגרד את פדחתו. לאחר הפוגה קלה ענה לי:
— תראי, חברה, אני נמצא כאן רק כדי לקרוא את זה באוזנייך. אני פקיד המחוז הרביעי וזו חובתי...
עדיין לא ידעתי מה עליו לקרוא באוזני "בשם העם", אבל חמלתי עליו:
— טוב, נשמע.

השתדלתי להתרכז ולזכור כל מלה. הוא התחיל לקרוא מההתחלה:
— בשם העם מטיל בזה הוועד העממי של המחוז הרביעי אמצעי-ענישה מינהלי של עבודה לתועלת החברה, כולל שלילת החרות למשך שנה, על (וכאן נקט בשמי) בגלל השמצות נגד העם והמדינה... הוא נשא את מבטו ומלמל:
— יש לך זכות ערעור.
— אגיש ערעור.
— אין לך למי — קטע אותי.
צחוק תקף אותי. לא יכולתי להפסיקו בשום אופן. אל החדר נכנס מנהל הכלא. תוך הצחוק פניתי אליו:
— להתראות בעוד שנה!

בקושי שמעתי מה ענה לי:
— לי יש רושם שלא תצאי כל-כך מהר.
דבריו החזירו אותי אל המציאות.
— ובכן, דנו אותי לשנה מחבוש...
— מי אמר לך את זה? — שאל המנהל בפליאה כנה. — מי אמר לך שדנו אותך והיכן שמעת את המלה "מחבוש"? זה בסך-הכל עונש שנקבע לך כמו... כמו למי שעובר רחוב במקום אסור ומשלם "עשיריה". בשום מקום לא רושמים לך את זה. זה רק עונש מינהלי. אין כאן שום מחבוש!

— זה גם גמיש מאוד — הוסיף הפקיד. — אפשר לקצר אותו לשלושה חודשים, אבל גם להאריך לשנתיים. מקסימום לשנתיים.
— במה זה תלוי? — שאלתי.
— כך. רק כך! — סיכם המנהל ויצא מן החדר. במקומו נכנס שוטר, שהוביל אותי בחזרה אל התא. התברר שהייתי הראשונה שבאוניה הוקרא העונש. אחרי נקראה קוֹסָה לוֹנְצֵ'אָרְבִּיץ'. היא קיבלה את המקסימום — שנתיים! אינני זוכרת כמה קיבלו האחרות, ולמען האמת, זה גם לא עניין אותי. בלא-הכי העונשים גמישים... שחזרנו את הטקסט: "אמצעי-ענישה מינהלי של עבודה לתועלת החברה כולל שלילת החרות". משמע — עבודת כפייה. איפה, מאיזה סוג? זאת לא הודיעו לאיש. האם ריצוי העונש מתחיל ביום המעצר, או מן הרגע בו נקרא גזר-הדין? אלא שזה איננו גזר-דין, שכן לא נערך כל משפט. אז איך לקרוא לזה — "בשם העם"? ואכן כך כינינו זאת. קראו לנו "בשם העם". האם העם יודע מה קוראים בשמו?

אנחנו הקרואות לא ידענו. אפילו לא חשדנו מהו שמצפה לנו. נעצרנו. ישבנו. נחקרנו. נענשנו ללא משפט. זה לא גזר-דין, זה עונש ש"נפל" על ראשינו, ומיד הפך לתקף, לבר-ביצוע, למבצע. מאדם בעל זכויות וחובות אזרחיות בדמוקרטיה עממית חופשית נהפוך לכהמות-עבודה ללא כל אפשרות להגיש ערעור. פעם שמעתי, קראתי ואפילו כתבתי, ואולי הכל נדמה לי, על "מגילת זכויות האדם"? איפשרו קראתי שבחלק עולם כלשהו קיימה אגודת-צער-

בעלי-חיים כנס בחסות הסיסמה — "לפשע ייחשב לפרוק את היצרים על בהמות תמימות!"
אולי הייתי צריכה לפנות אל האגודה הבינלאומית לצער-בעלי-חיים?

ביצת ראם ★ RAMSKI RIT

באותו ערב עצמו, לפני חצות (איש לא ידע מתי בדיוק, כי לאיש לא השאירו שעון), הוציאו את כל הנענשות "בשם העם" מהתאים. הוליכו אותנו לחצר "קוטלת הראשים" לשעבר, וכיום ה"אודבא" המרכזית*, במורד הרחוב שמתחת לכיכר הסטודנטים. לפני השער הראשי חנו שני אוטובוסים מדגם "שקודא" לתיירים. אוטובוסים חדישים ומקסימים, שחלונותיהם מתנשאים עד גובה התקרה. מעודי לא ראיתי כאלה בבלגראד. מעולם לא הובילו אותי קודם לעבודת כפייה בתנאי מותרות כאלה. לא הכולגרים ולא הגרמנים. נתקפתי במין אופטימיות, ובד-בכד בנקיפות מצפון בגלל ההשוואה שערכתי בין הזמנים האלה ובין מה שארע שש שנים קודם לכן... ב"אודבא" צדקו אס-כך בכעס שכעסו עלי! אמנם, לא הייתי צריכה לספוג בגלל זה כל-כך הרבה מכות, אבל יש להבין גם את החוקרים. להשוות בין ה"אודבא" ובין הנאצים זו בכל זאת חוצפה! הנה, כאן אני יוצאת למקום ריצוי של העונש שלי באוטובוס מפואר ולא על רצפת קרון של בהמות. לא חילקו לנו מנות מזון. כנראה שהאתר נמצא בקרבת מקום, אולי אפילו בבלגראד עצמה. ביום נעבוד במקום כלשהו וייתכן שבלילות יניחו לנו אפילו ללון בביטנו! מסעדי-הגב הגבוהים של המושבים לא איפשרו לראות מה קורה מלפני ומאחורי. לידי התיישב אדם בבגדים אזרחיים שלא הכיט בי כלל. אין טעם לכן להתחיל לשוחח איתו. אשאל רק את הדובר הבסיסי:

— לאן אנחנו נוסעים?
— סתמי! — ענה.

סתמתי. לשם מה הסודיות הזאת?

יצאנו דרך רחובות בלגראד. חלפנו על-פני מלון-המסבאה "מאז'סטיק" בדיוק ברגע שיצא ממנו עמיתי אנטה קסיץ'. הוא נעמד והביט באוטובוס בעין מתפעלת. בוודאי ירשום מחר בעיתונו משהו כגון — "לעירנו הגיעו לאחרונה אוטובוסים חדישים ומפוארים לתיירים". אנטה חביבי, לו רק ידעת כאלו תיירים מדובר! המשכנו עוד קמעא ואחר-כך עצרנו. האם נרד כאן? ככל שזכור היה לי, פה בכיכר אוביליץ', שכנה פעם המשטרה המיוחדת הידועה לשמצה. אבל עכשיו מצויים כאן משרדי ה"אודבא" של סרביה (ואולי של בלגראד בלבד). לאחר עצירה קצרה המשכנו כשלפנינו עוד שני אוטובוסים זהים.

יצאנו לכיכר טראזיה, והמשכנו בין קולנוע "בלגראד" ובניין איגומאנוב לעבר שדרות המהפכה — לשעבר רחוב אלכסנדר המלך. משמאל הותרנו את מערכת "בורבה" ואת הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית, חלפנו ליד בית מועצת-העם, ליד הדואר המרכזי, ליד "הבית הזהוב", כפי שכינינו את בניין הפקולטה למשפטים, ליד הטכניון והאנדרטה לסופר ולמתקן השפה הסרבית — ווק קאראגיץ', ליד הפארק ומגורי הסטודנטים, ליד השוק... הגענו עד לתחנת החשמלית "שלי"... מעין תקווה נעורה בלבי

— אתם גרועים מפאשיסטים!

ואז החלו המכות נוחות עליה, זו אחר זו. חשבת: היא צעירה מכדי לדעת איך היו הפאשיסטים... מנין היא יודעת איך נהגו הפאשיסטים? יצאנו בדרך אל החוף. הלכנו. הלכנו. היום האיר והצלחנו לראות זו את זו. מראה עלוב כל-כך לא ראיתי מעודי. הגרמנים, שנהגו לצלם ולהסריט את מעלליהם, היו בוודאי מנציחים מעמד כזה!

לפתע, כבפאטה-מורגאנה, נגלו לעינינו שני צירפונים. השוטרים דחסו אותנו אל תוך האחד, שהיה גדוש כמעט כולו בדוכרות-עץ שנערמו זו על גבי זו. עץ חשוף. כמתות נשכבנו עליו עייפות-חרדה מהצפוי לנו. לא היכרתי אף אחת מהנשים שלידי. איזה מזל שנמצאות אתי שתי "חברותי לחדר" מ"אודבא" — הקריינית וקוסה. איזה מזל שאין כאן ראי.

שמענו את סיבוב המפתח בדלת. הדלת נפתחה. שוטרת נכנסה פנימה. היא קראה שלושה שמות. שלוש נשים התרוממו, הסתכלו בנו מבלי לומר מלה ונעלמו מן הצריף, מלוות במבטים טרופי חרדה. השוטרת טרקה את הדלת ונעלה אותה. נצח חלף עד שחזרה ונשמעה שוב חריקת המפתח. ושוב שלושה שמות, ומבטי הפרידה האילמים. הבהלה חנקה את הגרונות, פה ושם חמקה אנחה, יכבה. מחוזה זה חזר על עצמו עשרות פעמים. מתי כבר יגיע תורי למען השם? ככל שיקדים, כך ייקל. אם נגזר עלינו למות, לשם מה מעמיסים עלינו קודם את מטען האימה הזה? הייתי רוצה לעקוב כעת אחרי סרט חיי, אבל שום דבר לא עולה על דעתי. כלום. הכל ריק. שום עבר. רק פרצני מחשבות — איך הם עושים את זה? האם זה קל יותר ממה שהיה להונגרים בזמן "הסריקה" בנוביסאד, שצריכים היו לבקע חורים בקרח הדאנובה, באותם שלושת ימי רצח בינואר 1942? באמת, איך הם עושים את זה? לא שומעים יריות, לא כלום. אולי "מקלחות" של

נצח חלף עד שהגיע תורי. שמי נקרא. לא רציתי להסתובב ולהיפרד... ככלות הכל, כולנו שריות באותה קלחת. הובלתי אל פתח הצריף השני, שם פקדו על כולנו להתפשט עירומות, ואת הבגדים לשים בערמה... הכל לפי המרשם... אחר כך הוכנסנו לתוך צריף וכאן חיכתה לנו הפתעה — כל מי שהוצאה לפנינו היתה שם. כולן לבושות כמעין מדים העשויים מבד גס, בצבע חום-כהה, ולרגליהן נעלי גומי שחורות ענקיות. עד מהרה קיבלנו גם אנו מדים חדשים — מדי "עונשין". בנוסף קיבלנו גם זוג תחתונים בד ותחתונים בצבע סגול רועש. את כל זה לבשנו על גופותנו המרופשים מן הבורן. היינו כשלוש מאות בנות. בתום ההכנות, כשכולנו כבר היינו "מסודרות", הוחזרנו אל הצריף הראשון ומיד טיפסנו על קרשי הדוכרות. בצד אחד נשכר העץ והדוכרה התעקמה. עכשיו היה עוד פחות מקום. אבל לשכב למעלה או על הרצפה — היה זה היינו הך. כהרף עין נפלה תרדמה על כולנו. אבל חלפו לא יותר מעשר דקות, עד שחזרה הדלת ונפתחה ואל הצריף נכנסה אישה גבוהה, שחרחרות, בעלת עיניים ירוקות עזות. עיניים כאלה לא ראיתי מימי. שופעות מין ירוק מזויע, מין קור תופת מקפיא. מין ירוק שאינני מסוגלת להגדיר עד עצם היום הזה. שפתיה היו עבות, בשרניות, וקרן ממנה ביטחון עצמי בוטה. יחד אתה נכנסו שני שוטרים וכמה שוטרות. לא ידענו מי היא ירוקת-העיניים, אבל ברי היה שהיא בעלת עמדה חשובה. גם השוטרים הסתכלו בה ביראת כבוד. כולנו היינו חייבות לקום ולעמוד ב"דום".

לחברה מריה יש הודעה בשבילכן — אמר אחד השוטרים. ובכן, עכשיו אנחנו יודעות — החברה מריה. וזו כבר יורה מדקרות של חצים ירוקים בקול רועם:

— נודע לי שאחת מכן השוותה אותנו לפאשיסטים. אני דורשת ממנה להזדהות מיד!

כולנו חרשנו. אף לא מלה. אף לא תנועה.

— מי היתה זו שאמרה שאנחנו פאשיסטים? — צלפו בנו העיניים כברקים.

ושוב דממה דחוסה כבדה. איש אינו מביט בכיוון הנערה המוכה ההיא. לו הצטיינו ביתר חכמה, יכולים היו לזהות אותה בזמן החלפת הבגדים.

— אם זו שאמרה זאת לא תודה, יהיה העונש קבוצתי! — הקול הגיע לקרשצינרו.

ואז אירע דבר בלתי צפוי. הנערה פסעה קדימה. ברגע ההוא נדמתה בעיני ענקית, שמשון הגיבור לא ישווה לה... היא התחילה מדברת בשקט:

שהאוטובוס יעצור ואני ארד ממנו ואלך הביתה. איזו הפתעה תהיה זו לאבא! לא ראיתי אותו כבר ארבעה חודשים, אבל האוטובוס היה מהיר ממחשבותי. חיש-קל החליק ועבר ליד התחנה ולא נעצר גם בתחנות האחרות. אנו נוסעים לכיוון סמדרבו... כביש סמדרבו... סמדרבו, עיר על גדות הדאנובה... לא מכבר נודע לנו ש"הגוויית שטות-צפות על הדאנובה". האם זיכרון זה חולף רק בראשי שלי? באוטובוס שוררת דממה. קול לא נשמע, עד שגם האנחה הנמלטת מפי צוללת מיד... אני מנסה לשאול שנית, הפעם בקול רם:

— מדוע לא אומרים לנו לאן מובילים אותנו?

שאלתי קטעה את הדממה הדחוסה. כאילו חתכה אותה. גם היושב לצדי הופתע.

— נחיה ונראה! — ענה כמעט בעליות.

תשובתו הפיחה בי אומץ:

— האם נחיה? — שאלתי.

— סתמי! — סיכם ברגע זה את שיחתנו.

ושוב דממה מעיקה. רק רעש המנוע ומדי פעם קולות ההתייפחות. לפתע, כאחד העיקולים, אור ירח על-פני הגבעה, כמו על כף-יד, מאיר את הקו הפתלתול של מי הדאנובה. ברגע הזה קרעה זעקה את דממת האוטובוס:

— פושעים! למות אתם מובילים אותנו!

התרוממתי קמעה ממושבי וראיתי שגם האחרות מנסות לעשות כך, אלא שמיד משך אותי המלווה שלי בכוח עז בחזרה והדביק אותי אל הכסא. משמע — לא היו אלה סתם שמועות נטולות יסוד. גם הגוויית שלנו יצופו עוד מעט על-פני הנהר.

התנגדותן החלושה של הנערות והנשים המתוות מחודשי המאסר שמאחוריהן הפכה ליללה שרעכה והלכה ככל שהתקרבו אל הדאנובה. המתח הגבוה רפה ובמקומו באה אדישות. השלמה עם הגורל.

קו הנהר המואר התקרב והלך. לא המשכנו בכביש הראשי. סטינו לדרך-לא-דרך. הקרקע חלקלקה כאילו ירדו כאן גשמים, אפילו החלונות כבר איבדו משקיפותם מרוב נתויה-הבוץ. האוטובוסים נוסעים לאט, כמתקשים. עוד מעט האוטובוס שלנו "החליק" ונעצר עצירה חדה. הדלת נפתחה ותוך דקות החלו דחוף אותנו החוצה. אחת אחת השליכנו אל החוץ. נתקפתי בצחוק כה רם וכה עז, עד שאך בקושי התקדמתי במעבר האוטובוס לעבר הדלת, שממנה צנחו חברותי בזו אחר זו לעבר הלא נודע. הגיע תורי. ירדתי. למטה ראיתי לראשונה בחיי נשים שוטרות. מהיכן צצו כאן? בוודאי ישבו כאחד האוטובוסים הקדמיים. הן צעקו משהו וניסו לסדר בשורה את האסירות שנחלצו בקושי רב מן הבורן.

— יותר מהר, יותר מהר! — פקדו השוטרות. וכשהבחינו שאני מתפתלת מצחוק היסטרי למשמע פקודותיהן, פנו אלי בצעקה:

— מה מצחיק אותך? ובו ברגע דחפו אותי. שקעתי בבוץ עמוק ודביק, וכשהתרוממתי ורציתי לנוע, לפני שתפגע קת-רובה בראשי, הרגשתי שנעלי נותרו בתוך הבוץ, שכן השרוכים נלקחו מאיתנו בזמן המעצר. לא היה טעם לכלות את כוחותי ולהישף לחבטות-הקת בניסיון חוזר לשלות אותן מן הבורן. ממילא לא אצטרך נעליים עוד מעט. לא אצטרך עוד כלום...

גם מהאוטובוסים האחרים נשרו הנשים והנערות. הן נשאו עימן חבילות קטנות. ביד כל אחת מהן חבילונת. החבילות נותרו פזורות על פני הבורן — פרוסת לחם וגבינה בכל חבילה. אותן לא שילחו רעבות למות — חשבת בלבי. "אודבא" של סרביה ובלגראד נהגו באסירות ביתר התחשבות מוז של הרפובליקה הפדרטיבית העממית. הצחוק לא הרפה ממני. רק בכוח הקת היה להחזיר אותי במקצת לעשתונותי. כמו אקדחו של השוטר יוריב, בגסטאפו של ברלין לפני חמש שנים תמימות! ואולי היו שנות החופש רק חלום, והמשכיות זו, עכשיו, היא המציאות? אולי מעולם לא יצאתי מהגסטאפו, והשיבה לבלגראד, אבא, אחי, בית-הספר, העיתונאות, כל זה לא היה אלא ערפל כיסופים בלבד?

השמים החלו מחווירים. עוד מעט יעלה השחר. הלכנו בשורה שבורה, מבוססות בבוץ, יחפות. מסביבנו שוטרים ושוטרות, גם להם אין זה קל במיוחד. גם הם נאלצים לבוסס בתוך הבורן הזה, אם-גם במגפיים.

במרחק מה ממני — נערה יפהפיה, כמעט ילדה, יצאה מן השורה והתחילה לחפש משהו בתוך הבורן. כאשר נחתה קת-הרובה על כליותיה, התעוותו פניה מכאב. היא סיננה:

* ("Glavnjaca" — קוטלת ראשים", כינויו של בית-הכלא המרכזי בינוסלביה, שנבנה לפני כ-140 שנה, ושבו עברו עינויים רייסורים אכזריים ואף הומתו עצורים פוליטיים לרוב. בין מנהיגי יוגוסלביה החדשה היו רבים שעברו דרך בית-הכלא הנ"ל. משנת 1948 כלאו הם את חבריהם מאתמול באותו כלא, שרק שינה את שמו, ונקרא מאז "הכלא המרכזי של האודבא". ("אודבא" — UDBA — "מנהלה לבחטן המדינית").

פוליטיקה

כתב-עת ישראלי: חברה/מדיניות/תרבות

משחקי כוח

העוצמה בארץ בפוליטיקה, בכלכלה, בסלון המשפחתי, בצבא, בשוק הספרות והאמנות, וכן רשימת צמרת העוצמה בארץ

מה יהיה: תסריטים

עוד בגיליון: על מוצרט, אטרופין, המוסד, אסתטיקה ומחשבים, אופנת הפזמון הערבי, תערוכות, שירה

העורך: גדעון סאמט

אל תחמיצו את כתב העת היחיד מסוגו בארץ

הופיע

"פוליטיקה"

משרניחובסקי 21 ת"א 63291

צדפו אותי למנויי "פוליטיקה"

שם

כתובת

מצ"ב המחאה ע"ס 105 ש"ח ל-12 גיליונות

מצ"ב המחאה ע"ס 60 ש"ח ל-6 גיליונות

נא חייבו את כרטיס הווזיה/ישראלכרם

מס' כרטיס

תאריך חוקף

מס' ת.ו.

נא שלחו לי את רשימת גיליונות העבר ומחיריהם.

מנוי אפשר להזמין גם במלפון 5101991, 5101529, 5101604

תיאטרון בית ליסין

המחיר

מיס דיזי

מאת ארתור מילר. נוסח עברי: ערו בניאל. בימוי מייקל מיצ'ם. תפאורה: אבי שכווי. תאורה: ראובן וולנר.

משתתפים (לפי סדר הא"ב): שלמה ברשביט; דינה דרוזין; אלכס פלו. הצגות ראשונות - אוקטובר 1990.

מכנס משולש

של תיאטרון בית ליסין והתיאטרון העירוני באר שבע

מאת ג. קריסט, תרגום: הלל מיטלמונקט, בימוי: רוג'ר סמית, תפאורה: עדנה סובול, מוסיקה: אלדר לידור, תאורה: שולי זיו

משתתפים (לפי סדר הא"ב): דפנה רכטר, אוהד שחר, רפי תבור

מאת אלפרד אויר, תרגום: דניאל לפין, בימוי: ציפי פינט, תפאורה: דאנלס היס, תאורה: פליס רוס, מוסיקה: דן תנדלסמן, משתתפים: אורנה פורת, גבי עמרני, אבי אוריה

"...להיט... רגע חסד נדיים כתיאטרון..."

(דבר)

"...סלאגר..."

(מעריב)

"...הם ואנשי... גבי עמרני נפלא... אורנה פורת מרשימה..."

(חדשות)

"...בראו... מלאכת מחשבת..."

(הארץ)

"...גברת זקנה נהרר... בימוי מבריק... חוויה כימתית מרגינה..."

(על המשמה)

"...תורה גברת פורת... תורה למר גבי עמרני... הם עשו לי ערב טוב, הם ונעים..."

(העיר)

"...אורנה פורת נוגעת ללב... גבי עמרני כובש..."

(קול ישראל)

אביב מאוחר

מאת אלכסיי ארבוזוב, תרגום: הלל מיטלמונקט, בימוי: אהרון אלמוג, תפאורה ותלבושות: מרים גורצקי, מוסיקה: דן תנדלסמן, תאורה: אריאל אריאב

משתתפים: מרים זוהר, מרק חסמן

בקרב - שלושה בלילה

מאת הלל מיטלמונקט ובימויו. תפאורה ותלבושת: איתן לוי. משתתפים: תחיה דנון, רמי דנון, יגאל נאור. שלשה מחזות לילה מתרחשים בשעות הקטנות של הלילה הישראלי. שלשה בלילה מביא את סיפוריהם המצחיקים-עצובים של כמה ישראלים בלילה אחד, לילה מאד מיוחד בחייהם.

תיאטרון בית ליסין, ויצמן 34 ת"א 62091, טל 03-256222

המרכז לתרבות וחינוך בהסתדרות

בערים - בעיירות פיתוח - בהתיישבות העובדת.

- ★ סדנאות, הרצאות וימי עיון לנוער, לצעירים ולמבוגרים בנושאים רעיוניים הסתדרותיים.
- ★ כיתות להשכלה גבוהה לקראת תואר ראשון, לעובדים במסגרת פרויקט "כלנית" בכל הארץ (בשיתוף עם "האוניברסיטה הפתוחה").
- ★ בתי ספר לוועדי עובדים ליד מועצות הפועלים.
- ★ רשת מועדוני "מופת" ותיאטרון "בית לסיין".
- ★ חוגי העשרה לכל הגילים: מלאכת יד, ריקוד, זמר, התעמלות ועוד ועוד.
- ★ להקות מחול, פולקלור עדות, חבורות זמר.
- ★ סדנאות יצירה, "ימי סופרים" ומפגשים עם אמנים בבתי ספר, ובמקומות עבודה ובקהילה.
- ★ פעילות תרבותית והשכלתית עניפה לגימלאים.
- ★ "מכון אבשלום" לידיעת הארץ.

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל

הוועד המועל
המרכז לתרבות וחינוך

אתה מס' 1 ואנחנו הבנק שלך

קטור נאכ

בני נוער, חיילים וסטודנטים. יותר סיכויים להתחלה טובה לעולים החדשים. כי אתה מס' 1 ובשבילך אנו פועלים טוב יותר. בוא ותראה.

יותר אמצעים טכנולוגיים מתקדמים לשימושך 24 שעות ביממה. יותר יתרונות בחשבון האישי והמשפחתי שלך. יותר פתרונות מקצועיים לטובת עסקיך בארץ ובחו"ל. יותר הצעות לצעירים -

המעמד של הבנק המוביל בישראל מחייב אותנו לתת לך יותר, בכל תחומי הפעילות הבנקאית. יותר הגנה לכספך באפיקי ההשקעה והחסכון. יותר תכניות מיוחדות, הטבות וחידושים.

פועלים טוב יותר **בנק הפועלים**

ההרפתקה של דיניירה

כל־כך. יהלום זה הוא סוג אלף. האם אתם רוצים למכור אותו? שאל כאילו אגבית, "אני מוכן לקנות אותו. אומנם, הליטוש הוא בסגנון ישן", המשיך, שכן היה סוחר אמיתי. אבל דנה כבר לא הקשיבה. "כן, כן", אמרה, "בוודאי שנמכור אותו, אבל עליי להתייעץ עם בעלי". ונחפזה לצאת, מסתכלת לאחור.

שמה לב, כי רגשות חמים מתעוררים בלבה כלפי האבן הקרה. "היפה שלי מכל היפים", דיברה אל היהלום, "התכול שלי, הסוד שלי", והידקה אותה באצבעותיה הרועדות.

"עשירה אני", אמרה בלבה, "עשירה אני, יכולה אני לצאת מדירת אבא, אני יכולה לנסוע ללונדון (לונדון הייתה בעיניה שיא־האלגנטיות. שם אפשר עוד לראות מלכה אמיתית). אין איש יודע מי אני עכשיו, עכשיו אני יכולה להיות דיניירה אמיתית, להתחתן עם גיבור, אומנם איש מהגיבורים בני זמננו אינו מוצא־חן בעיניה, אולי עם שחקן מפורסם, זה מתקבל יותר על הדעת, וככלל, להתלבש כך, שכל החברות יהיו המומות".

עברה ברחוב המסחר הראשי, לצד חלונות־הראווה הנהדרים וחשכה, כי עכשיו ידה משגת לקנות את כל בגדי־הפאר, והכל בזכות פיסת־הזכוכית החביבה, שהיא מהדקת באצבעותיה. כן, כן, היא תקנה לה את הז'קט הזה מלורקס, ואת חליפת הזמש, ואת השמלה המכוסה נצוצים. הכל תקנה, אך לאן תלך לבושה בכל זה? טוב, אל תדאגי מראש. תיסע לחופשה אל מלון יפה, ושם ודאי תכיר את מישהו. האיצה את צעדיה. כשנכנסה הביתה, קיבל האב את פניה בידיעה, כי במכולת קוננה אישה אחת וסיפרה שאבד לה יהלום, והיא רוצה לפרסם מודעה. האב הוסיף גם הערה צינית: "כבר אני רואה את הטיפש שיחזיר את התכשיט שאבד". דיניירה הסמיקה. האב הבחין בזה. "מה קרה לך", שאל בדאגה, "יש לך חום?" "מה עלה על דעתך", ענתה בנימה תקיפה, "לא קרה לי דבר, אבל, אבל..." היססה, "חשבת, מה הייתי עושה אילו מצאתי יהלום אמיתי? מה הייתי עושה?" "את", פרץ האב בצחוק, "עגלה שכמוך? אולי היית מחזירה אותו לאישה, שהוא שלה". דנה משכה כתפיים. "מה עלה על דעתך?" אמרה ונכנסה למטבח. "היכן אחביא אותו?" חשבה, "הן לא אוכל לשאת אותו בכיס כל הזמן". שעה ארוכה חיפשה מחבוא מתאים. לבסוף הטמינה אותו מתחת לרצפה במטבח, מתחת למרצפת שקל להרים אותה. אבל בלילה קמה ולקחה אותו למיטה. החזיקה בו בחופן, בחוזקה. כשנרדמה נפל מידה על הרצפה. הקיצה נדהמת. החופן היה ריק! אך לא, הוא לא אבד: מונח היה בשלווה על השטיח, וחיך אליה בעין תכולה. "אהובי", אמרה כמעט בקול רם והסתערה עליו על השטיח כנמרה.

"בעצמי לא ידעתי מי אני", דיברה בינה לבין עצמה, כשהתרחצה בחדר־האמבטיה הישן והמלוכלך. את היהלום הניחה על המדף שמתחת למראה, וכשהסתכלה בהשתקפותו של היהלום, היה לה הרושם שהכפיל את עצמו. "עכשיו אני מרגישה שהנני חומר לגברת גדולה. כן, אלי הטוב, סוף־סוף אפשרות לא להתחשב בשום דבר, להבריך כמוהו". לא הלכה למשרד, צלצלה להודיע שיש לה לווייה. "כמעט לווייה", חשבה, "אקבור את כל העבר שלי. לא אצא עוד לעבודה. אסע ללונדון. אתרחץ בתמזה. בתמזה? אולי מוטב במלון המפואר ביותר הקיים בעיר. אצווה לשפוך חלב לאמבטיה, כמו קיסרית רומית". אבל מיד התעצבה. כשבייל מי? בשעת ארוחת־הצהרים שוב נגע האב בנושא. משהו תקף אותו.

"אילו מצאתי משהו בעל ערך", פתח כשהוא גומע את המרק, "הייתי נוסע מכאן מיד, אל האיים האלה, שזול שם הכל ועליו.

"מה אתה מספר, אבא", צחקה דיניירה, "איפה יש לך איים כאלה?" "ישנם", אמר, "הם נקראים איי־המזל", ופרץ בצחוק־זקנים, חושף את שרידי שיניו. "לסת חדשה הייתה מועילה לך", חשבה דנה בחוסר אהדה. שתקו: למעלה מעשר שנים הם גרים שניהם בדירה ישנה זו, שנגסו בה מלח הים והלחות: זקן עייף מחייו וכתו העלובה. לנחמתם גידלו כלבלב, והוא שימש להם תחליף לילד בבית. לפעמים היה האב

ראו לה דנה. כך קל יותר. אגב, בסביבה שלה לא היה לאיש מושג מי היו דיניירה, הרקולס, מהי כתונת־הדמים של נסוס, כל אלה יסודות שאינם מתקשרים כלל עם דמותה הדלה של דנה. גם היא שאלה באחד הימים את אביה מדוע זכתה בשם משונה כל־כך.

סיפרה, כי המורה להיסטוריה, כשנכנס לראשונה לכיתה וקרא את שמה, זקף גבות. "דיניירה", אמר "מדוע דווקא דיניירה?" והסתכל בילדה בגינני — כפי שנדמה היה לה. האב ענה לה ברוגזה. "אצלנו", הודיע בנימה שאינה סובלת התנגדות, "אצלנו, בארצות הבלטיות, אדם יכול להיקרא איך שמוצא־חן בעיניו. ומדוע אני הייתי שם צור, קיסר? וכאן אני חיים". לא הגיבה. אצלם, זאת אומרת בריגה, הייתה נקראת ודאי דיניירה צוריבנה. לא הייתה מודעת כלל ליומרתו של שם כזה. אפילו שם. אף־על־פי־כן, ניבא לה ליבה משהו... בחייה, חיים משעממים חדגוניים של פקידה צנועה, חייב להתרחש משהו סוף־סוף. ביום מן הימים תחדל להיות דנה רגילה, או דנה, ותהיה דיניירה. קראה באינציקלופדיה מי הייתה דיניירה זו, ונחרדה. אבא שלה ודאי יצא מדעתו. להזכיר מיתוס כזה! ניגשה אל המראה. ראתה פנים אפורות, אמנם מאופרות הרבה, כמו פניהן של עמיתותיה במשרד, אבל פנים נבוכות, שאינן אומרות דבר. ופתאום עלה בה הרצון, שיתגשם כל מה שנאמר באנציקלופדיה. גם הסיפור של הרקולס וגם הסיפור הנורא של כתונת־הדמים. כמחה־הציפור שלה נתקעה מחשבה אחת בלבד: כדי להיות גיבורה דרוש לה כסף. עד עתה (וכבר היא בת שלושים־וחמש) לא הסתכל בה אפילו בעל־כסף אחד. בקושי זכתה לכמה הרפתקות. איש לא דבק בה. לקחה בספרייה ספר על המיתולוגיה היוונית, והעמיקה חקר בסיפורה של דיניירה. "איזו אישה הייתה זו", אמרה בלבה, "בגללה אבד הגדול בגיבורי יוון!" התאבדותה של דיניירה לא עשתה עליה רושם גדול. בחייה עוד לא התחיל שום דבר, ואם כן לא היה עלול להסתיים. הכל עוד לפניה.

דנה אהבה תכשיטים נוצצים. היתה קונה נוצצים למיניהם, ותולה אותם על עצמה, כפי שנהגו חברותיה, ואולי אפילו יותר מהן. האב משך כתפיים: "בדרום היו תמיד הנשים נוצצות", אמר, "וצבעוניות כמו התוכים", ושרק מבין שיניו, חיוך סודי על פניו, כמבקש לומר, שבעבר היה גם הוא גבר, ולא מן הפחותים. אולם דנה רצתה במשהו מצוין, שאינו נוצץ בלבד אלא שערכו עמו, והערך גדול. סבורה הייתה, כי בחייה תחול אז תמורה, ויפתחו לפניה אפשרויות מפתיעות. יאכטות יעגנו, ולחוף יירדו מהן אדונים יפים, אולמי־הנשפים ייפתחו לפניה. הכל יהיה יפה מאוד, כפי שהיה בסרטים העתיקים. בקיצור, דנה הייתה טיפשה קצת יותר מחברותיה, וחלומותיה לא היו מציאותיים כלל.

מאחר שהחיים מעוללים לאדם תעלולים שונים, טובים וגם רעים, קרה גם לדנה משהו, שלכאורה אינו אפשרי כלל. בערב הלכה ברחוב היורד אל הים, מרחוק כבר הבהבו הגלים הירוקים, וכרגע מסוים נתקלה במשהו וכמעט נפלה על פיסת־זכוכית קטנה, בורקת. הרימה את הנוצץ וכמעט שנקטעה נשימתה מן הרושם העז. כן, זה יהלום אמיתי, נהדר. בכיס החזיקה בו ידה בעווית, ונדמה היה לה, שהוא צורב את אצבעותיה. הוא היה. הוא בידה. אלוהים!

למחרת הניע הצורך הזקן את ראשו בהתפעלות: "באמת, גברתי — אכן כזאת! מנין היא לך?" שאל, אף־על־פי שאין צורך לשאול שאלות כאלה.

"ירשתי מסבתא", ענתה דנה בשלווה.

"כך", פלט באי־אמון. עכשיו את צעירה בעלת נדוניה".

"אני צעירה?" העלתה חיוך מעושה על פניה, "אני נשואה זה חמש־עשרה שנה".

"אם־כן, אני מכרך אתכם בירושה כזאת", אמר. "יהלום זה שווה כסף רב". נקב בסכום, שנראה אסטרונומי בעיני דנה.

"בשבוע שעבר היה בידי אחד כזה", הוסיף, "אבל לא היה טהור"

אניאלה ישינסקה סופרת פולנייה, עלתה לישראל ב־1970. ספריה שפורסמו בעברית: "שניים וציפורניים"; "הקיבוץ המאוחד"; "היבוב הציפורים"; "הקיבוץ המאוחד"; "חרדת הסגנוניות"; "הקיבוץ המאוחד"; "הרים מאפילים"; ספריית הפועלים

ראיתי אותו. המגירה לא הייתה סגורה. כבר אז רציתי לשוחח אתך על מקורו, אבל ויתרתי. כשמצאתי אותו ברחוב...
 דנה קפצה, נסערת: "ברחוב", אמרה, "אולי זה אחר?"
 "לא אחר, הבאתי אותו אל הצורך שגם את היית אצלו?"
 עמדה דנה, נדהמת. כן, שניהם מצאו אותו ברחוב. למי הוא שייך איפה? נתגלה כי דנה, שלא הייתה מחוננת בכישרון אהבה, הייתה מחוננת בכישרון שנאה. "מנוול שכמותך", לחשה בקול חנוק, "גנבת אותו אצלי!" ומשכה את ידה מזרועו, אך ששה שכ ותפס את ידה. "לא, גברתי", אמר ללא מתח, "כה קל לא תיפטרי מזה. אני רוצה לדעת מניין לקחת אותו. אני באמת מאודסה. ועם בחור מאודסה מוטב שלא תתחילי."

"ושמי דינירה", צעקה דנה, "ואני יודעת את פירוש השם. אני יכולה להלביש לך כתונת־דמים, נבל אחד!" "גם במיתולוגיה אני חזק ממך", ענה ששה, "ואני יכול לומר לך, שהאלים נתנו כבוד להרקולס, ודינירה תלתה את עצמה, הנה!"

"עוד תראה מי ינצח הפעם", אמרה דנה, נחלצה מידי ורצה לעבר הים. ששה סיים בשלווה את השיפוף, ולדנה לא שם לב כלל. הבחורה רתחה משנאה והשפלה. הרגישה מבוזה והייתה מיואשת. הוא גנב את אושרה, שדד את חלומותיה, שם אותה לצחוק. והיא אינה יכולה לספר דבר לאיש, אינה יכולה לחפש הצלה, צדק. ולבסוף החליטה על מעשה טפשי, החליטה לכבוש אותו עם היהלום. אבל עשתה את המלאכה בשלומיאליות כזאת, עד שזכתה ללעג בלבד. ששה משח לאקה על החלונות, שרק, ולפעמים הושיט לה לשון.

כשרצחה אותו וראתה את הדם על כותנתו, ידעה אושר. לקחה את היהלום, נשקה אותו, עטפה בצמר גפן, החביאה בחזייה. הלכה מהבית היישר לנמל־התעופה. כמובן, שקנתה את הכרטיס קודם לכן. איש לא שמע עליה עוד.

מזכיר ים אחר, אפור, חמור־סבר, שלידו גדל. דנה לא זכרה דבר. חיו להם מיום ליום, קשה היה אפילו לומר שהיו קשורים זה לזה, אולי היו רחוקים. האב נאם לפעמים על נושא המוסר, השחתת המידות כיום, אבל לפעמים שיבח גם את המתירנות החדשה, בתקווה שתחולל איזו תמורה בחיי כתו. אבל דבר לא קרה. העמיתים בכנף היו נשואים, או צעירים מדי. לדינירה לא הייתה כל תקווה לעתיד. רק רעידת אדמה עלולה להפריד בין האב לבתו, או להשמידם.

גם אפסות זו ביחסים היא נדירה. יום אחד הכירה דנה, מאופרת בצבע דובדבן (שהלם אותה) בתחנת האוטובוס פועל בלכוש מלוכלך, ששאל רוסית למען כלשהו. דנה הבינה קצת רוסית (האב דיבר רוסית עם בני משפחתו), והסכירה לאיש ברמזים לאן עליו ללכת. אבל הוא לא הלך, אלא נטפל אליה. דנה לא ידעה מה לעשות. הידקה בידה את היהלום, כאילו ביקשה את עזרתו. "מה רוצה רוסי זה ממני?" שאלה את השמים ואת הארץ. אומנם, היטב ידעה מה רצונו, לא היה לה כל ספק בדבר, עלה אתה למעלה, באמתלה שיצבע את הדירה. במפתיע קיבל אותו האב יפה. נתברר, כי ששה מדבר רוסית כאינטליגנט, שמוצאו מהארצות הבלטיות, שעלה לפני שנתיים בלבד. לאחר ששתו האב ואורחו וודקה כראוי, נתגלה כי ששה אינו צבע פשוט, אלא אמן, כוגר האקדמיה. האב התלהב. הנה החומר הנכון לשמש חתן! בעצמו ישפץ את הדירה. השיפוף היה חלומם הכמוס של האב ובתו, אך מעולם לא הספיק הכסף לכך. הדירה גדולה. ומלבד זאת יערוך תערוכה, ויקסים את כל המשפחה. אפשר להפוך את החדר האמצעי לסדנה... הזקן שקע בחלומות... כשהלך ששה, שתוי במקצת, התנפלה דנה על אביה.

"השתגעתי, אבא, פעם ראשונה אתה רואה בן־אדם ומזמין אותו מיד לבוא לגור אִתנו. האם אתה אבא, בתולה העומדת להינשא? מה אתה חושב לך, אבא? איזה רעיון! כשיבוא אגיד לו מיד, שיש לי בחור, שאני מאורסת. "הצדק אתך", הצטדק האב. "אבל הוא כל־כך מצא־חן בעיניי." "קודם כל שאל אותי אם הוא מוצא־חן בעיני. את הבית הוא יכול לשפץ", הוסיפה פייסנית, "ואחר־כך יגור תמורת השיפוף, כמה שיגיע לו."

"הלא את רואה בעצמך", אמר האב, "בלעדיו לא נוכל לשפץ לעולם". דנה הידקה את האבן בכיסה. "אילו יכולתי למכור אותך", נאנחה, "היה מספיק לנו לשיפוף ולכל דבר אחר. אבל איני יכולה, מזלי התכול!"

כל השבוע צבע ששה. האב קרן משמחה. בסביבה ובמשרד של דנה נפוצה הידיעה, כי בבית משפחת ז', השתכן צעיר יפה־תואר, והוא מעוניין במפורש בדנה. אצלמשפחת ז', גרו דיירי־משנה, אולם ידיעה חדשה זו לא הייתה רגילה. מעוניין בדנה? הו, הו! מי הפיץ את הידיעה? אין יודע. כפי הנראה, חיים הזקן, אביה של דנה. ואולי נפוצה הידיעה מעצמה? אם כך ואם כך, אמת לא הייתה בה. ששה צבע, התכוון לגור תמורת שכרו, לפעמים יצא עם דנה לטייל על שפת הים, אך כל כוונה אירוטית לא נראתה כלל. לדנה היה יהלום וחלומות הקשורים בו, לסשה היו חיים מסתוריים משלו, שאיש לא ידע עליהם דבר. וכך חלפו שבועות. יום אחד נעלם היהלום. בבוקר שלחה דנה את ידה אל המגירה שליד המיטה, ולא מצאה בה דבר. "נורא", אמרה בלבה, ברגע הראשון, "הרי זה כאילו לא היה בידי כלל. כי איש לא ידע שהיה בידי, ואיש לא ידע שאבד לי". דמעות גדולות כאפונים זלגו על לחייה. לא ניסתה אפילו לחפש אותו. הסתכלה בחדרה. האמינה, שכפי שגרם מזלה למצוא אותו, גרם גם לאבד אותו. שוב היא דנה ז', פקידה צנועה, "הגומרת" בקושי את החודש, ומצילה את המצב על ידי השכרת החדר הגדול. האב היה חסר כל. הייתה לו קצבת פקידים דלה. נשתנה יחסה לסשה. קודם לכן, כשהייתה בידה העין הכחולה, הייתה ראויה למישהו העולה על ששה. היום הייתה נישאת לו ברצון, אך הוא לא הסתכל בה. כשהתקרב השיפוף לסיומו, נהג ששה כמנהג המקום ושרק לדנה מלמטה. ירדה בריצה. עמד לפני הבית, רגליו פשוקות והוא מתנדנד. כשניגשה נדף ריח הכוהל ממנו. הושיט לה יד שנצץ עליה היהלום הגדול שאבד לה. כשניסתה לתפוס את ידו, משך אותה בחיפזון אל גופו. לעומת זאת שלב את זרועה, משך אותה אליו והציץ בעיניה. עיניו היו אפורות, עכשיו שטופות דם במצקת.

"זרע־גנבים שכמותך", סינן מבין שיניו רוסית, "מאיך לקחת אותו? ממי גנבת?" נרתעה דנה: "וכיצד הגיע אליך? גנבת לי?"
 "לא, מצאתי אותו, אבל ידעתי שהיה אצלך. נכנסתי פעם בערב אליך כשהייתי שתוי קצת, ורציתי לשכב אתך, כמו עם כל אישה אחרת, ואז

"בשם העם"

המשך מעמ' 47

- סליחה, לא הבנתם אותי נכון...
- להצטדקות הזאת לא ציפינו.
- הבנו אותך טוב מאוד, — הפסיקה אותה החברה מריה.
- לא, לא את זה אמרתי... אני נשבעת בכבודי. — ניסתה הנערה. מה בעצם ניסתה?
- בכבודך, את אומרת? איפה את ואיפה הכבוד! את אמרת שאנחנו פאשיסטים!
- לא, לא זאת אמרתי, — המשיכה הצעירה בקול שקט. — אמרתי שאתם גרועים מפאשיסטים.
- אמרה ונשארה רגועה. הראש שלי, של כולנו, הסתחרר. הנערה השתגעה. כמו ידיה היא כורה לעצמה את קברה.
- לא רק אנחנו היינו בתדהמה. גם על־פני מריה נראה שאיננה תופשת מה קורה. אבל רק להרף עין התבלבלה ומיד התעשתה. — אה, ככה — אמרה — ובכן טוב, הפאשיסטים היו כובלים בשלשלאות, ואם אנחנו גרועים מהם — היא עצרה את שטף דיבורה ופנתה אל אחד השוטרים: רץ ותביא חוט תיל!
- דממה השתררה. השוטר יצא, גם הוא נרגש ביותר, ומקץ זמן קצר שב ובידו החוט המבוקש. מריה פקדה על הנערה להתקרב. וזו הושיטה אליה את ידיה, ומריה כשהיא משתדלת שלא להידקר בעצמה, ליפפה אותן באזיקים מקוריים אלה. אחר־כך יצאו מן הצריף. נשארנו לבדנו. בעמידה. איש לא זע.
- רגעים ספורים חלפו עד שנשמעו שתי יריות. ושוב דממה. — הקורבן הראשון, — נשמע קול. מה עוד מחכה לנו? השאלה נותרה תלויה בתקרת הצריף ללא מענה.

אחרי זמן רב התברר שלא רצחו אותה. היריות היו חלק מלוחמה פסיכולוגית בנו. שלחו אותה לכלא בבלגראד, לימדו אותה שם לקח בכמה פרקים, ואחר־כך החזירו אותה — שוב למחנה זה, כאשר אנחנו כבר היינו במחנה אחר. אבל אז, באותם רגעים נוראים נותרנו שבורות.

מחונן לחיים

של דורי סוריל

חלון חדר העבודה שלי, יקומה השניה של הבית, רואים משטח אינסופי של ירוק משתנה. בעצם, השטח לא גדול כל-כך: אולי חמישה-עשר דונם. אבל זוית החלון והצורה בה הוא פונה למרחב, גורמות לי להרגיש כמו במגדלור משקיף אל הים. רק שכאן מדובר בחלון ביתי שמשקיף על שטחי צמרות עצים פרושים שם למטה. מחלון החדר הסמוך כבר רואים גם חלק גדול של הכפר השכן. צמרות העצים משנות צבע כמו בתזזית. העלים מנצנצים. למעשה לולא ידעתי שצבע עלים הוא ירוק, הייתי אומר שמחלון חדר העבודה אני משקיף על משטחים אינסופיים בצבע כסף. ככה זה כבר עשרות שנים.

אני מבלה בחדר העבודה את רוב שעות היום. פעמיים שלוש אני יורד לקומה למטה, שם נמצאים השרותים, המטבח וחדר האורחים. מאז שאשתי והילדים עזבו לעיר, מתארחים בחדר הזה רק החתולים. בצהריים אני מאכיל אותם. כשאני יוצא לעבודה, אני מתקלח למטה ומעביר מבט לראות אם סגרת את החשמל ואם הכל במקום, כמו שאבא שלי היה עושה כשהייתי ילד. את הבית ירשתי ממנו.

חדר-העבודה שלי נראה תמיד לאשתי הפוך, באי-סדר תמידי. לילדים לא נתתי להיכנס לחדר, כשהם עוד גרו בבית. עד עכשיו אני לא מביין למה היה עלי להרשות להם להיכנס לחדר הפרטי שלי. הסברתי בזמנו ליועצת בית-הספר, אליה זומנתי בהמלצת אשתי, שאני מטייל איתם הרבה בשטח ושאני מלמד אותם כל מה שאני יודע על הצמחיה והכניה באזור שלנו. כשהגדול נולד התחלתי לבנות את "הבית הקדמי", כמו שאני קורא לו. הבית הקדמי הוא המבנה שנמצא בצד השני של החורש, קרוב לכביש הראשי. בניתי אותו במשך חמש שנים. אשתי ילדה עוד שני ילדים ואני בניתי את הבית: מוארך כמו צריף ועם חלונות גדולים, פונים לחורש. התקנתי בהם משטחי ישיבה מעץ. בסך-הכל שני חדרים ומטבח גדול צמוד למרפסת שתלויה ממש על קצה החורש. מאז יפה. היינו מכלים שם בתקופות הקיץ, כשהם עוד גרו איתי. כשאתה יושב במרפסת ומשקיף אל תוך החורשה, אתה כאילו דבוק לגזעי עצים, מוקף בהם. אתה יושב ומסתכל אל פנים החורשה ורואה אינסוף גזעים. בימים שיש שמש אפשר לראות נצנוצים של קרני אור. פעם התינוקת נעלמה לנו. אני לא דאגתי כמו האחרים. ידעתי שאין מה לדאוג. ובאמת מצאנו אותה זוחלת על ארבע במרחק של בערך מאה מטר בתוך החורשה. בתוך הבית הוספתי מדרגות שמובילות לפתח בגג ושם בניתי שובך גדול, ובמשך כמה שנים גידלתי עם הילדים יונים. בסוף הקיץ כשהיינו חוזרים לבית הגדול, מהעבר השני של החורשה, הייתי לוקח את הבן הגדול איתי כמעט כל יום, גם באמצע החורף, לבדוק את השובך ואת שלום היונים. פעם אחת באמצע הדרך, כבר כמעט גמרנו לחצות את החורשה, הוא התיישב והתחיל לבכות, בקושי יכול היה לדבר, ממש בכה כמה שעות. יותר הוא לא רצה לבוא איתי לשובך. בסוף אותה שנה, ממש לפני הקיץ, הם נסעו ולא חזרו.

זה התחיל מזה שאשתי הכריחה אותי להרשות לילדים להיכנס לחדר העבודה שלי מתי שהם רוצים. בעצם, הם בעצמם לא רצו להיכנס אבל שמעתי אותה כמה פעמים דורשת מהם להיכנס לחדר שלי. הם היו נכנסים, עומדים, מסתכלים כל אחד על משהו אחר, ולא אומרים כלום. זה הלחיץ אותי עד-כדי-כך, שמיום מסוים והלאה כל פעם שהם היו נכנסים אני הייתי יוצא. בדרך כלל שיחקתי איתם הרבה בשעות אחר הצהריים, אבל מאז שאשתי התחילה להציק לי הייתי איתם פחות ופחות. כשהייתי ילד לא עלה בדעתי להיכנס לחדר העבודה של אבא שלי. מבלי שהוא

אמר לי אפילו, ידעתי שהוא לא מרשה לי להיכנס לחדר שלו. היה שם צפוף נורא. כל החומרים, הצנצנות, המכשירים הדבק, וכל החפצים שהביאו לו לתיקון. בעצם היה לו מקצוע אחר אבל הוא קיבל לתיקון כל דבר כמעט. מכשירי רדיו, רהיטים, מטריות, נעליים. הכל. היו אנשים שהיו מביאים לו את המכונות שלהם לתיקון. הוא היה שתקן, אף פעם לא היה מרוצה מכלום. מגיל מאד צעיר חייתי איתו לכד. הוא שנא את כולם ולא האמין לאף אחד. לפעמים היינו הולכים לאחותו שגרה בצד השני של הכפר, עד היום. היא אשה מאד נחמדה. עובדת במרפאה של הכפר, לפעמים היא באה לבקר אותי. כשאבא שלי מת, לפני הרכה שנים היא דאגה לכל הסידורים. ההליכה היתה בבוקר. באנו היא ואני ועוד שכן שהיה איתי בבית-ספר אזורי. אף אחד אחר לא בא. היה צריך לעכב את הקבורה. אחרי-הצהריים היא עברה מבית לבית ואספה עוד כמה אנשים. אחר-כך הלכנו אליה הביתה והיא הגישה עוגות ושתייה. בערב הלכתי הביתה. שכבתי לישון כרגיל. בבוקר נעלתי את חדר העבודה של אבא שלי ולא פתחתי אותו יותר אף-פעם. לפעמים דודתי היתה עוברת לראות מה שלומי. הכל היה בסדר. בבוקר הייתי מצייר ובערב הולך לעבודה. יום אחד היא באה עם בחורה שעבדה אצלה במרפאה באותו זמן. הבחורה היתה דברנית וצחקנית כזאת, ולא כל-כך ידעתי מה לדבר איתה. היא התחילה לבוא כמעט כל יום אחרי העבודה עד הערב, כשאני הייתי יוצא לעבוד בשמירה. אחרי כמה זמן היא שאלה אם היא יכולה להעביר את הדברים שלה אלי הביתה. אמרתי בסדר. סידרתי לה את החדר שהיה חדר השנה של אבא שלי. אבל כשחזרתי לפנות בוקר מצאתי אותה ישנה במיטה שלי. היא גם שינתה את המקום של ההיטים. במשך הזמן היא שינתה הכל. היה נעים איתה. היא תמיד ניקתה. היתה מדברת הרבה, מבשלת, מכבסת. תמיד מנקה ורוחצת משהו. אחי שהילדים התחילו להיוולד היא ניקתה כל הזמן, וגם התחילה לצאת כמעט כל ערב. לה לא הפריע שאני יוצא לעבודה ושאיזה ילד בוכה. בהתחלה, הראשון בכה הרבה, לא יכולתי לעשות כלום, כי הייתי מוכרח לצאת לשמירה. כעבור תקופה מסוימת הילד התייאש והיה נרדם מיד אחרי שהשכבתי אותו. עם היותר קטנים כבר לא היתה בעיה. היא אמרה שהיא מוכרחה ללמוד, שכולנו נרויח מזה. היא אמרה שהיא רוצה להתרכז בלמודים רוחניים. כל ערב חוץ מסופי שבוע היתה נוסעת על האופניים לכפר סמוך. שם התרכזו אנשים מכל ישובי האזור ושמעו הרצאות. על כוכבים, מעגלים אלקטרוניים, אכנים, תורת האישונים ועוד נושאים. לפעמים בסופי שבוע היא היתה מספרת לילדים ולי על זה, אבל אני הייתי מאבד את הריכוז מהר. במשך הזמן הייתי אוכל לחוד, כי הרגשתי שזה מפריע לה שאני לא מקשיב. בערך באותו זמן היא התחילה את ההתעקשות שלה, שהילדים ייכנסו לחדר שלי. גם כשהיא היתה נכנסת לא אהבתי. היא היתה מסתכלת בציורים ומדברת עליהם. היא דיברה על קווים ומעגלים, ועל הקשר בין הצבעים והמשמעות בציורים שציירתי. שום דבר לא היה נכון. האמת היא, שלא התכוונתי לכולם ובטח שלא היו שם קוים וקשרים שעליהם היא דיברה. כעבור כמה זמן היא התחילה לנסוע מדי כמה שבועות לסופי שבוע לעיר הגדולה, לפגישות עם עוד אנשים שרצו ללמוד. לפעמים הם היו יוצאים לסיורים ברגל בעיר, לפעמים הם בילו בדירה של אחד מהם ושרו שירי הרים. הרבה לא ידעתי. לילדים זה היה די קשה. הייתי לוקח אותם לטייל ובדרך היינו מבקרים את דודתי שתמיד שמחה לפגוש אותנו. מאז שאשתי עברה לגור איתי היא לא באה אלי עוד. נפגשנו לעיתים רחוקות, לפעמים במרפאה או כשבאתי עם הילדים.

ג'ון ג'ורנו

חלאה וריר

אופטימיות, אמון, סמכות, חסרת-פחד, ואסון, אוכל זהמה ומשנה אותה, עם פגנות, לבנות, לחמלה, שחורה, אני רוצה להיות מזוהם ואלמוני, אני רוצה להיות מזוהם ואלמוני, אני רוצה להיות מזוהם ואלמוני, פתח את עפעפי עיניך וראה זה נראה טוב, שותה רעל ובכל לגימה על שפתיך חכמת תבונה, אני אוהב אניר חם עובר מעל העור שלי, ביליוני שיטות עולם, הגוף שלך זוחל ומתנפץ אל תוך הנחשול, מזרים פסוף אל תוך בור מזרים פסוף אל תוך בור נוסף, מזרים פסוף אל תוך בור נוסף, ושמר אותו מחבא, כשאדם וחוה היו בגן-עדן, אלוהים בקש מחנה לא לעשות

שני דברים, לא לאכל את הפרי ולא לשחות, אז היא אכלה ויצאה לשחות, ובגלל זה האוקיינוס מריח מדגים, את ואני ישנים על רצפת מטבח מקטון ולינולאום, את נראית כמו מקלט טלוויזיה יושב על פריגיידר יכלתי לזחל דרך מייל של חירא למצץ לפרנש האחרון שזין אותה, אנחנו לא לוקחים סמים יותר, אנחנו יושבים סתם מתפללים לכסף, לא עושים שום דבר דרסטי, כשאתה עם מאהב אין לך שום שליטה כשאתה עם מאהב אין לך שום שליטה, אני רוצה להיות מזוהם ואלמוני, חלאה וריר, מה קורה כאן, זה נראה כאלו כלם מתחת למים, תנו לי מנוחה, אני מת ואני ישן.

מסביב לבית יש שטח אדמה. בזמנו הוא לא היה מעובד. היו שם כמה עצי זויפים שאבא שלי טיפל בהם. בעונה הם נותנים פרי. ועוד שניים שלושה עצי צפצפה. יום אחד אשתי פנתה אלי וביקשה להזמין כמה מאנשי הקבוצה שלה לימי סוף שבוע. אני לא אוהב שבאים אלינו אנשים והיא ידעה את זה. כל יום היא דיברה על זה, ואני לא הגבתי. בסוף היא אמרה שהיא יודעת שאני לא רוצה אבל היא כבר הזמינה. קמתי, לקחתי כמה דברים, קצת אוכל ושמיכה חמה ומבלי להסתכל עליה אפילו יצאתי והלכתי לבית השני. הייתי שם בערך שבוע. קצת עשיתי תיקונים בבית וטיפלתי בשוכך. בערב יצאתי לשמירה. פעם, כשהייתי צריך לקנות אוכל, עשיתי איגוף ענקי מסביב לחורשה כדי להגיע לחנות ולא לעבור ליד הבית שלי. בסופו של השבוע, הגיעו ערב אחד שני הילדים הגדולים שלי עם פתק ממנה, שהיא חולה ושאיני צריך לחזור. סגרתי את הבית, לקחתי את השמיכה מתחת לזרוע, החזקתי בידי הילדים וחזרנו. עם אשתי לא חזרתי כמעט לדבר. היא השאירה לי פתקים כשהיתה צריכה משהו. בעיקר כסף. בערך באותו זמן זה היה, שהבן שלי התיישב באמצע הדרך ולא רצה להמשיך ללכת לטפל ביונים. אני נעשיתי נורא מתוח, והתחלתי לשים לב שדי הרבה זמן אני יושב בחדר עבודה במשך היום ולא מצייר ולא עושה כלום רק מסתכל בחלון. החלטתי לטפל בשטח האדמה מסביב לבית, כי ידעתי שאני צריך לעשות משהו חוץ מללכת בערב לשמור. כשהתעוררתי בבוקר מוקדם (עברתי בינתיים לישון בחדר העבודה שלי) הייתי יורד למטבח, מכין קפה, אוכל ויוצא.*

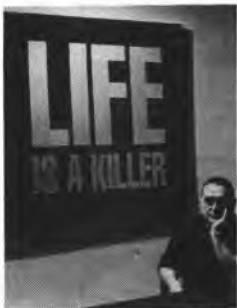
בהתחלה סתם הכנתי ערוגות. לא תכננתי כלום. אחר-כך החלטתי לנטוע אגסים כמו גדר מסביב לשטח. ראיתי פעם בספר צילומים של ג'ורק: שתלו שם ירקות לפי גוונים, כך שכשהשתילים הבשילו היה הכל צבעוני ויפה. החלטתי גם אני לנסות. כל האביב עבדתי במרץ כל שעות היום. בקושי הגעתי בערב בזמן לשמירה. בוקר אחד, כבר היה ראשית הקיץ, עבדתי בחלקה יותר מרוחקת, עדרתי וסיקלתי כשהבחנתי פתאום בדודתי עומדת לידי. שנים היא לא באה אלי לבית. התרוממתי, כולי מזוע, והיא אמרה לי לבוא איתה לבית. לא הבנתי למה אבל הלכתי איתה. היא עלתה לקומה השניה ואני אחריה. עברנו מחדר לחדר — מלבד חדר העבודה שלי. החדר של הילדים היה מרוקן מצעצועים. הארונות פתוחים וריקים, ועל המיטות לא היו מצעים. חדר השינה היה באותו מצב. דודתי הסתכלה בי, מחכה שאגיד משהו. לא אמרתי כלום והיא נכנסה לחדר שלי. על כן הציור היה דף נייר גדול. למעלה היה התאריך של אתמול, מתחת: "הלכנו אל חיינו האמיתיים. אולי עוד ניפגש" ולמטה החתימה של אשתי. מתחת לשמה היא גם הוסיפה את שמות הילדים.

דודתי התיישבה על המיטה שלי ואני עמדתי והסתכלתי על הדף כמו מטומטם. אחר-כך ירדנו למטה והתיישבנו במטבח. אנשים בכפר סיפרו לה הכל. דודתי דיברה אלי קצת ואחרי כמה זמן הלכה. בערב קמתי מהכיסא עליתי לקומה השנייה, סגרתי את כל החלונות והדלתות, לקחתי כמה דברים: שמיכה, בגדים ועוד כמה חפצים. נעלתי את הבית מבחוץ. הלכתי דרך החורשה אל הבית השני ונשארת שם. רוב הזמן ישנתי. פעם או פעמיים דודתי באה ודיברה איתי. אחרי בערך חודש התעוררתי באמצע הלילה מצלצול טלפון. הייתי משוכנע שהטלפון מצלצל. כשהבנתי שאני בבית השני קפצתי ורצתי דרך החורשה, פתחתי במהירות את הדלת, אבל בבית היתה דממה. חיכיתי, הייתי בטוח שאלה הילדים מצלצלים. אבל עד הבוקר לא בא שום צלצול. עם אור השחר, התחלתי להסתובב בבית שהיה מאובק והפוף. יצאתי החוצה. כל העבודה שלי ירדה לטמיון. כל השתילים בערוגות נבלו ונרקבו והכל היה מוזנח ועלוב. חזרתי לבית השני אבל לא יכולתי להישאר שם. הייתי חסר מנוחה. דאגתי שאין מי שיענה אם הם יצלצלו. חזרתי לבית והתחלתי לסדר ולנקות. קודם את חדר הילדים. הלכתי לדודתי והבאתי מצעים. סידרתי את המיטות, אחר-כך אירגנתי שוב את חדר השינה, שטפתי את הרצפות וניקיתי יסודי את כל הבית. למחרת בבוקר הלכתי ומילאתי את המקרר במצרכים. רציתי שהכל יהיה מוכן כשהם יחזרו. היתה לי המון עבודה. הייתי מוכרח עוד להכין את השטח מחדש, להכין ערוגות ולשתול לפני שיגיע הסתו, שהכל יהיה כמו קודם. שהם ירגישו טוב כשיחזרו.

העיתון

סיפור

חצי פינה

"זה נקי. זה רק נראה מלכלוך". כך קרא ג'ון ג'ורנו לסרט הוידאו שקיבץ גרסאות מוסיקליות של שיריו. הגדרה זו יכולה לשמש כקטר ארס-פואטי שקל מאד לרתום אליו את קרונות השירה של ג'ורנו. הוא גר בניו-יורק, וכספר הטלפונים שלו אפשר לראות שלורי אנדרסון, פרנק זאפה, טום וויטס או אלן גינזבורג נמנים על חוג ידידיו. ב-1968 יום ג'ורנו את "חייג-שיר" מהמוזיאון לאומנות מודרנית. כל חיוג חיבר אותו למשורר אחר, מוקלט, מקריא שיר, ובינתיים, ארי פרנקל, מוסיקאי ישראלי היוצר בניו-יורק, תרגם את "חלאה וריר" וחיבר אותו לקולו המיוחד מאד של ג'ורנו.

פנה לסוכן אררט ותרויח!

יי טוב

צמד אררט

ביד

מצויפור אחת

על העץ

★ ביטוח צד שלישי בדירה - עד 250,000 ש"ח הפוליסה מורחבת לכסות את המבוטח בפני נזקים לצד שלישי עד 250,000 ש"ח!

עכשיו הזמן להצטרף לעשרות אלפי מבוטחי אררט שכבר פנו והרוויחו!

★ ביטוח מפני נזקי טרור לדירה צמד אררט היא הפוליסה היחידה המעניקה פיצוי כספי בשווי הרכוש כחדש (מהשקל הראשון), לתכולת הדירה במקרה של נזקי טרור.
★ ביטוח הרכב והדירה מתחילים במועדים שונים?
אין בעיה, אררט תאחד אותם עבורך ללא כל קושי!

★ ביטוח בפני ירידת ערך הרכב לאחר תאונה - ללא תוספת מחיר!
רכבך נפגע בתאונה וערכו ירד? לא נורא. צמד אררט היא הפוליסה היחידה המבטחת אותך מפני ירידת ערך הרכב לאחר תאונה - ללא תוספת מחיר!
★ תנאי השלום נוחים במיוחד!
תנאי השלום של צמד אררט הם הטובים והנוחים ביותר.

ש אל כל סוכן ביטוח והוא יסביר לך על היתרונות הבלעדיים של צמד אררט. צמד אררט אינה "עוד פוליסה אחת". זוהי פוליסת הביטוח היחידה והחדשנית ביותר המשלבת ביטוח רכב ודירה ומקנה לך שקט נפשי ובטחון תוך הטבות בלעדיות.

חדש! לבחירתך 3 מסלולי ביטוח אפשריים!

גם המכונית וגם הדירה יקרות לך וזקוקות לביטוח.

צמד אררט מאפשר לך לבטח אותם באחד מ-3 המסלולים:

1. ביטוח בפוליסה משולבת לרכב ודירה
2. ביטוח רכב עכשיו - ואפשרות פתוחה לשילוב הדירה בעתיד
3. ביטוח הדירה עכשיו - ואפשרות פתוחה לשילוב הרכב בעתיד

בכל אחד מהמסלולים

שתבחר - תרויח:

★ בונוס מיוחד בנוסף להנחות המקובלות בפוליסות אחרות!

אם במשך תקופת הביטוח לא תתבע את חברת הביטוח, תזוכה בבונוס מיוחד בהתאם למסלול שבחרת.

אררט
חברה לביטוח בע"מ

משרד ראשי: תל-אביב, בית אררט, רח' מונטיפיורי 13, סניף ירושלים: רח' שמאי 13, טל. 02-249510
טל' 03-5190333, פקס. 03-653252
סניף עפולה: רח' שדת 33, טל. 06-590569
סניף חיפה: רח' הבנקים 5, טל. 04-520213
סניף רחובות: רח' הרצל 163, טל. 08-474677

דלקול SG 20/50 חדש

שמן מנוע אקטיבי

ורשסקי פריילי דובר

באק צלחה

הכנס את המכונית שלך לשנות ה-90 עם שמן המנוע החדש דלקול SG 20/50! לדלקול SG 20/50 יתרונות שאינך יכול לוותר עליהם:

- השמן קיבל את הסוג המתקדם ביותר בדרישות שמנים למנועי בנזין בעולם: API-SG.
- מכיל תוספות אשר פותחו בטכנולוגיה מתקדמת.
- בעל כושר ביצוע מעולה בכל תנאי נסיעה ומזג אויר.
- מבטיח הארכת תדירות החלפת השמן עד למקסימום המומלץ ע"י יצרני הרכב.

עליית קלאסיק. קפה קלאסי.

לאוניי הקפה - קפה עשיר בטעם וארומה.

חדש

עזרת

קלאסיק

קפה נמס מגורען

טמיר כהן (עקבסון)

טוב לי עם
עזרת